

Crna Gora

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede

NACIONALNI PROGRAM PROIZVODNJE HRANE I RAZVOJA RURALNIH PODRUČJA 2009-2013

Podgorica, decembar 2008.

(usvojen 11.12.2008. godine)

Dokument je izrađen uz podršku projekta finansiranog sredstvima EU, rukovođen od Evropske agencije za rekonstrukciju: Programming and upgrading of rural development in Montenegro; LOT 1: Agriculture and Rural Development; REQUEST N°: 06MON01/06/007

PRETHODNE NAPOMENE

Donošenje nove Strategije proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja, sredinom 2006. godine, značilo je važan iskorak u sprovođenju reformi u poljoprivrednom sektoru Crne Gore. Strategija je trasirala novi put razvoja poljoprivrede, ubrzala je donošenje ključnih zakona u oblasti poljoprivrede i bezbjednosti hrane, a podstakla je i intenzivirala pripremu i implementaciju brojnih programa i projekata, kao i dalje jačanje institucija u poljoprivredi. Jedan od zadataka predviđenih novom Strategijom jeste izrada Nacionalnog programa proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja. Ovaj dokument, u stvari, predstavlja dalju razradu Strategije u oblasti definisanja i implementacije agrarne politike.

Nacionalni program proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja je dokument koji je Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede pripremio uz pomoć EAR projekta: Programiranje i razvoj ruralnih područja u Crnoj Gori. Na izradi nacrtu Programa bio je angažovan mješoviti ekspertska tim iz Slovenije i Crne Gore.

Dokument se sastoji iz četiri poglavlja: I) Polazišta; II) Opis mjera; III) Finansijski plan i IV) Implementacija programa.

U poglavlju Polazišta dati su ciljevi Programa, strateški i pravni okvir i konceptualna polazišta za agrarnu politiku, kao i njeno prilagođavanje zahtjevima EU modela podrške poljoprivredi. U drugom poglavlju detaljno su prikazane mjere agrarne politike razvrstane po osnovnim komponentama, a politika ruralnog razvoja i po najvažnijim osovinama. Svaka mjera sadrži elemente neophodne za implementaciju. U trećem poglavlju prikazan je finansijski plan za period od pet godina po grupama mjera, i za svaku mjeru pojedinačno, i naznačeni izvori finansijske podrške. U posljednjem poglavlju dat je prikaz obezbjeđivanja neophodnih uslova za implementaciju predložene agrarne politike od stvaranja novih i jačanja postojećih administrativnih kapaciteta do stvaranje infrastrukturnih pretpostavki na terenu.

S obzirom na specifičnosti dokumenta (radi se o plansko tehničkom dokumentu), ekspertska tim je u pripremi i izradi imao tri osnovna polazišta: a) analize, ocjene i preporuke iz Strategije; b) zahtjevi EU integrisanja i dinamika usklađivanja agrarne politike sa Zajedničkom poljoprivrednom politikom EU; i c) participativni proces u kojem su uzeli učešće svi subjekti uključeni u definisanje i implementaciju agrarne politike u Crnoj Gori.

Tokom pripreme i izrade dokumenta, obavljen je participativni proces tako što je prvo distribuiran detaljan upitnik sa pitanjima o postojećoj agrarnoj politici i viđenjima o njenom razvoju. Nakon prikupljenih odgovora organizovane su radionice, gdje su kandidovani i obrazlagani novi prijedlozi i ideje. Potom je obavljena javna rasprava – u formi okruglih stolova u Baru, Bijelom Polju, Nikšiću i Podgorici. Sve sugestije i preporuke sa radionica i javne rasprave ugrađene se u finalnu verziju dokumenta.

SADRŽAJ

I. Polazišta	5
1 Cilj Programa	5
2 Strateški i pravni okvir.....	6
2.1 Strategija proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja	6
2.2 Nacionalni program za integraciju u EU (NPI)	7
2.3 Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju.....	8
3 Konceptualna polazišta	10
3.1 Analiza mjera i budžeta 2002-2008.....	10
3.1.1 Ukupan iznos budžetskih izdvajanja za poljoprivredu i njihova struktura	10
3.1.2 Budžetska izdvajanja za 2007. i 2008. i poređenje sa planovima u Strategiji	12
3.2 Zahtjevi pristupanja EU u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja	14
3.2.1 CAP i evropski integracioni proces	14
3.2.2 Direktna plaćanja i tržišne intervencije	17
3.2.3 Politika ruralnog razvoja	19
4 Program mjera agrarne politike	23
4.1 Principi i pristup pri definisanju mjera.....	23
4.2 Mjere po grupama i osovinama	24
4.3 Lista mjera	26
II. Opis mjera.....	28
1 Mjere tržišno-cjenovne politike	28
1.1 Direktna plaćanja	28
1.1.1 Direktna podrška stočarskoj proizvodnji.....	28
1.1.2 Podrška razvoju tržišne proizvodnje mlijeka	30
1.1.3 Podrška jačanju otkupne mreže mlijeka	31
1.1.4 Podrška za otkup i klanje goveda.....	33
1.1.5 Direktna podrška u biljnoj proizvodnji.....	34
1.1.6 Podrška proizvodnji duvana	36
1.2 Program unapređivanja pčelarstva	37
1.3 Mjere za stabilizaciju tržišta	39
1.3.1 Program intervencija na tržištu	39
1.3.2 Upravljanje rizicima u poljoprivredi	40
2 Mjere politike ruralnog razvoja.....	43
2.1 Mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede	43
2.1.1 Investicije u poljoprivrednu opremu i mehanizaciju	43
2.1.2 Investicije u stočarske farme	44

2.1.3	Podizanje višegodišnjih zasada i izgradnja zaštićenih prostora	46
2.1.4	Investicije vezane za zemljišnu politiku	48
2.1.5	Investicije u preradu animalnih proizvoda.....	50
2.1.6	Investicije za čuvanje, pakovanje i preradu biljnih proizvoda	52
2.1.7	Investicije u preradu na porodičnim gazdinstvima.....	53
2.1.8	Organizacije proizvođača	55
2.1.9	Unapređivanje kvaliteta proizvoda.....	57
2.1.10	Promotivne i informativne aktivnosti	59
2.2	Mjere za održivo gazdovanje prirodnim resursima	60
2.2.1	Područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju (POM)	60
2.2.2	Očuvanje i održivo korišćenje genetičkih resursa u poljoprivredi.....	62
2.2.3	Organska proizvodnja.....	64
2.2.4	Održivo korišćenje planinskih pašnjaka	65
2.3	Mjere za poboljšanje kvaliteta života i širenja ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	67
2.3.1	Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama	67
2.3.2	Obnova i razvoj sela i izgradnja infrastrukture.....	68
2.4	Lider projekti.....	70
3	Podrška opštim uslugama i servisima u poljoprivredi.....	73
3.1	Obrazovanje, istraživanja, razvoj i analize.....	73
3.2	Program unapređivanja stočarstva	75
3.3	Program stručnih poslova u stočarstvu	76
3.4	Program stručnih poslova u biljnoj proizvodnji.....	78
3.5	Savjetodavni poslovi.....	79
3.6	Program mjera kontrole kvaliteta	81
3.7	Program mjera zdravstvene zaštite bilja	82
3.8	Program veterinarskih mjera	84
4	Socijalni transferi seoskom stanovništvu	86
4.1	Staračke naknade	86
5	Tehnička i administrativna podrška imlementaciji programa.....	88
III.	Finansijski plan	90
1	Okvir plana	90
2	Finansijski plan po mjerama	93
IV.	Implementacija Programa.....	96

I. Polazišta

1 Cilj Programa

Nacionalni program proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja 2009-2013. (u daljem tekstu NP) je operativni program za izvođenje agrarne politike, koja sadrži mjere tržišno-cjenovne politike, mjere politike ruralnog razvoja, podršku opštim uslugama u poljoprivredi i socijalne transfere seoskom stanovništvu, a u širem smislu i tehničku i administrativnu podršku. U NP su definisani: polazišta i ciljevi agrarne politike, razrađene vrste politike i predstavljene pojedinačne mjere, sa finansijskim iznosima i osnovnim pravilima za implementaciju.

NP se temelji na Strategiji proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja, koju je Vlada CG usvojila sredinom 2006. i koja važi za period 2007-2013. U stvari, NP predstavlja dalju razradu Strategije i njenu konkretnu implementaciju. Takođe, usklađen je sa Nacionalnim programom za integraciju u EU, koji je Vlada CG usvojila juna 2008. Analiza stanja, ciljevi i programi iz ta dva dokumenta **u cjelini važe i za NP.**

Postizanje razvojnih ciljeva definisanih Strategijom u velikoj mjeri zavisi od izbora mjera i visine budžetske podrške koja se za njih usmjerava.

Cilj je NP, prije svega, da podrži razvoj poljoprivrede i ruralnih područja, a posebno naglašava prilagođavanje agrarne politike i njene implementacije zahtjevima Evropske unije. U tome će posebno mjesto imati priprema za izvođenje politike pretprijetne podrške IPARD.

NP je plansko-tehnički dokument za izvođenje agrarne politike na osnovu kojeg će se praviti detaljni godišnji budžet tokom predviđenog perioda.

Izbor mjera i projekcije budžeta za njihovu realizaciju rađeni su na bazi:

- koncepta agrarne politike i ciljeva koji su definisani Strategijom,
- analize sprovođenja podsticajne politike iz Strategije kroz mjere agrobudžeta, koje se u pogledu vrste i iznosa usklađuju svake godine,
- ocjene dinamike usklađivanja mjera agrarne politike sa principima Zajedničke poljoprivredne politike (CAP), kao i projekcije potencijalne pretprijetne i podrške EU nakon pristupa.

Definisanje i razrada mjera, uz uvažavanje navedenih polazišta, predstavlja višegodišnje budžetsko planiranje, što se po prvi put uvodi u crnogorsku praksu.

Definisanje agrarne politike i izbor pojedinačnih mjera, i pored toga što principi i pravila Svetske trgovinske organizacije (STO) i potreba usklađivanja sa EU modelom podrške nameću odgovarajuće obaveze i ograničenja, jeste fleksibilan proces i od dobrog osmišljavanja i izbora zavisi dugoročan razvoj i konkurentna sposobnost poljoprivrede.

Prema projekciji budžeta, glavni je izvor finansiranja agrarne politike nacionalni budžet. Međutim, u pretprijetnom periodu znatan dio politike ruralnog razvoja će biti kandidovan za podršku iz EU IPARD sredstava, a manji dio za donatorske projekte. Pored toga, trebalo bi iskoristiti i mogućnosti finansiranja mjera iz sredstava lokalnih zajednica. Sredstva lokalnih zajednica mogu da se koriste kao dodatni izvor finansiranja za sve mjere predviđene NP osim za direktna plaćanja

i mjere za stabilizaciju tržišta, jer bi se time narušavali principi jedinstvenog unutrašnjeg tržišta. Takođe, sredstva lokalnih zajednica mogu i treba da se koriste u granicama koje su EU propisima definisane kao gornje granice dopuštenog učešća javnih sredstava za izvođenje pojedinih projekata i aktivnosti.

Implementacija NP u najvećoj mjeri treba da se odvija kroz godišnju uredbu o sprovođenju mjera agrarne politike, odnosno agrobudžet, dok će se ocjena efekata agrarne politike pratiti kroz redovni godišnji Izvještaj o realizaciji Nacionalnog programa i Agrobudžeta.

2 Strateški i pravni okvir

2.1 Strategija proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja

Dokument od ključnog značaja za dalji razvoj poljoprivrede jeste nova strategija: Crnogorska poljoprivreda i Evropska unija – Strategija razvoja proizvodnje hrane i ruralnih područja, koja je usvojena sredinom 2006. godine. Zajednički su je realizovali Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede (MPSV) i Evropska agencija za rekonstrukciju (EAR).

Strategija je sveobuhvatan dokument koji u prvom dijelu daje analizu postojećeg stanja u poljoprivredi, donosi ocjenu konkurentnosti i dosadašnje agrarne politike. Na bazi tih analiza, nudi nekoliko mogućih scenarija budućeg razvoja poljoprivrede.

Strategija predstavlja platformu za usklađivanje agrarne politike, zakonodavstva i institucionalne podrške poljoprivredi sa principima i zahtjevima EU pridruživanja.

Novom strategijom Crna Gora se opredijelila za koncept održivog razvoja poljoprivrede, koji podrazumijeva uspostavljanje potpunog balansa između ekonomskog razvoja, potrebe očuvanja okoline i ukupnog razvoja društva. Razvojni koncept polazi od višestruke uloge poljoprivrede ili multifunkcionalnosti, koji poljoprivredu stavlja u znatno širi kontekst od njenog značaja u pogledu doprinosa ukupnom domaćem proizvodu.

Strategija definiše četiri osnovna cilja razvoja:

- a) održivo gazdovanje resursima;
- b) stabilna i prihvatljiva ponuda bezbjedne hrane;
- c) obezbjeđivanje primjerenog životnog standarda za seosko stanovništvo;
- d) podizanje konkurentnosti proizvođača hrane.

U ukupnoj agrarnoj politici koju donosi Strategija, najvažnije mjesto imaju mjere ruralnog razvoja, koje su usmjerene u tri osnovna pravca:

- podizanje konkurentnosti;
- održivo gazdovanje resursima, i
- obezbjeđivanje kvaliteta života i širenja ekonomskih aktivnosti na selu.

Strategija donosi koncept mjera agrarne politike i okvire budžetskog planiranja. Takođe, ona daje okvire za dalje prestrukturiranje i izgradnju moderne uloge države, koja treba da omogući približavanje Evropskoj uniji.

2.2 Nacionalni program za integraciju u EU (NPI)

Harmonizacija zakonodavstva i izgradnja odgovarajućih institucija predstavljaju osnovne preduslove za integraciju svake zemlje u EU. Poljoprivreda, uključujući bezbjednost hrane, predstavlja najšire područje zakonodavstva EU.

Imajući to u vidu, Crna Gora je pripremila i početkom juna 2008. usvojila Nacionalni program za integraciju u EU, koji predstavlja osnov za harmonizaciju nacionalnog sa zakonodavstvom EU u narednih pet godina. Nacionalni program predviđa donošenje novih zakona i podzakonskih propisa, kao i institucionalnu podršku za njihovu implementaciju, uključujući plan zapošljavanja i potrebna sredstva. Prioriteti usklađivanja zakonodavstva dati su u obliku kratkoročnih (za period 2008-2009.) i srednjoročnih (2010-2012.).

Tri poglavlja ovog dokumenta odnose se na poljoprivredu i proizvodnju hrane u cjelini. Poglavlje 3.11. Poljoprivreda i ruralni razvoj donosi plan harmonizacije zakonodavstva u oblastima: uređenja tržišta i direktnih plaćanja, politike ruralnog razvoja, finansiranja Zajedničke poljoprivredne politike i pitanja formiranja agencije za plaćanja, politike kvaliteta i organske poljoprivrede. Poglavlje 3.12. uređuje oblast bezbjednosti hrane, veterinarsku i fitosanitarnu politiku, a Poglavlje 3.13. plan harmonizacije u oblasti ribarstva.

U dijelu NPI koji se odnosi na **uređenje tržišta i direktna plaćanja**, paralelno je prikazan zakonodavni i institucionalni okvir u EU i Crnoj Gori, kao i najnovija reforma u EU kojom se objedinjava većina postojećih tržišnih organizacija u jedinstvenu, što je uređeno Regulativom EC (Celex 32007R1234).

U okviru kratkoročnih prioriteta (2008-2009.) jedan od prvih je donošenje Zakona o poljoprivredi i ruralnom razvoju, koji će biti osnova za donošenje niza podzakonskih akata koji će se odnositi na uređenje tržišta poljoprivrednih proizvoda. Među prioritetima su one mjere koje će omogućiti i olakšati plasman najvažnijih crnogorskih proizvoda na tržištu (donošenje pravilnika o klasiranju i ocjenu jagnjećih trupova na liniji klanja, inoviranje postojeće Uredbe o kriterijumima i načinu određivanja otkupne cijene sirovog mlijeka; nekoliko pravilnika o kvalitetu maslinovog ulja; više pravilnika o proizvodnji vina, formiranje registra i izrada elaborata o rejonizaciji vinogradarskog područja CG).

Najvažniji srednjoročni prioriteti u oblasti uređenja tržišta su: uspostavljanje pravnog okvira i implementacija standarda o klasiranju trupova goveda na liniji klanja; dovršetak usklađivanja pravnih propisa u vinogradarskom sektoru; potpuno usklađivanja sistema za prikupljanje tržišnih informacija sa onim u EU i uspostavljanje sistema za sprovođenje direktnih plaćanja.

U **politici ruralnog razvoja**, pored donošenja već pomenutog zakona, u kratkoročnim prioritetima su izrada Programa ruralnog razvoja, a u srednjoročnim su implementacija Programa. Taj program će sadržati i mjere koje će se finansirati iz IPARD podrške za ruralni razvoj.

Važno mjesto u implementaciji nove agrarne politike imaće agencija za plaćanje, za čije će se formiranje obaviti neophodne pripreme u okviru kratkoročnih prioriteta, kako bi se agencija uspostavila tokom 2010. godine.

U oblasti **horizontalnih mjera**, kao što su organska poljoprivreda, politika kvaliteta, državna pomoć i mreža računovodstvenih podataka, planirana je potpuna harmonizacija zakonskih propisa sa *Acquis* EU do pristupa.

U cilju implementacije planirane politike predviđena su i znatna nova zapošljavanja u Ministarstvu poljoprivrede, sa sadašnjih 51 zaposlenih u pet godina projektovano je povećanje za 70 novih saradnika.

U Poglavlje 3.12. koje uređuje oblast **bezbjednosti hrane, veterinarsku i fitosanitarnu politiku**, predviđeno je u kratkoročnim prioritetima donošenje brojnih zakonskih i podzakonskih propisa koji će biti usklađeni sa zakonodavstvom EU. Pored toga, nastavlja se jačanje Uprave za veterinu formiranjem novih jedinica, te jačanje dijagnostičkih kapaciteta Specijalističke veterinarske laboratorije. U fitosanitarnoj službi se, u okviru kratkoročnih prioriteta predviđa osnivanje jedinstvenog tijela za fitosanitarna pitanja – Fitosanitarna uprava.

U periodu od 2010. do 2012. (srednjoročni prioriteti) zaokružice se usklađivanje i harmonizacija zakonodavstva sa *Acquis communautaire* u oblasti veterinarske politike, zootehnike i fitosanitarne politike, uključujući sjeme i sadni materijal i zaštitu biljnih sorti.

Radi implementacije zakonodavstva u oblasti veterine i fitosanitarne službe predviđa se 25 novih zapošljavanja.

2.3 Zakon o poljoprivredi i ruralnom razvoju

Pravni okvir za izradu Nacionalnog programa uređen je Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju, kao krovnim zakonskim propisom u poljoprivredi, koji je u postupku donošenja. Taj zakon, između ostalog, uređuje: razvoj poljoprivrede i ruralnih područja; ciljeve i mjere agrarne politike; podsticaje u poljoprivredi i uslove za njihovo ostvarivanje; korisnike podsticaja; dopunske aktivnosti u poljoprivredi; oblike organizovanja u poljoprivredi; poslove od javnog interesa; osnivanje agencije za plaćanja; registre i evidencije kao i druga pitanja od značaja za razvoj poljoprivrede i ruralnih područja.

Zakon predviđa da se agrarna politika Crne Gore sprovodi u skladu sa Nacionalnim programom proizvodnje hrane i razvoja ruralnih područja, koji donosi Vlada, za period od 5 godina. Implementacija Nacionalnog programa određuje se uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike za pojedine godine (godišnji Agrobudžet).

U svojoj suštini, Zakon preuzima ciljeve i agrarnu politiku iz Strategije i daje im neophodnu pravnu formu. Važnost agrarne politike ogleda se i kroz činjenicu da je u Zakonu najdetaljnije razrađeno poglavlje Mjere agrarne politike, gdje se ukupna agrarna politika razvrstava u četiri osnovne grupe: tržišno-cjenovnu, politiku ruralnog razvoja, poslove od javnog interesa i socijalne transfere seoskom stanovništvu.

U oblasti tržišno-cjenovne politike glavni vid podrške proizvodnji su direktna plaćanja po grlu u stočarskoj i po ha površine u biljnoj proizvodnji, što je u skladu sa principima Svjetske trgovinske organizacije, a taj koncept slijedi i najnovije reforme Zajedničke poljoprivredne politike EU.

Značajno mjesto u agrarnoj politici ima politika ruralnog razvoja koja se sprovodi kroz četiri osnovne grupe mjera. Prva grupa (osovina) usmjerena je na jačanje konkurentnosti proizvođača hrane prije svega kroz podršku investicijama u primarnoj proizvodnji i prerađivačkoj industriji, zatim investicijama za sprovođenje zemljišne politike, podršku uvođenju međunarodnih standarda i organizovanju i međusobnom povezivanju proizvođača. Zakon, po ugledu na najnoviju regulativu EU, postavlja i definiše podršku investicijama veoma široko, čime se omogućava izdašna finansijska potpora razvoju, posebno tokom pretpripravnog perioda, kada je potrebno implementirati brojne standarde i podići konkurentnost domaće proizvodnje. Druga grupa (osovina) odnosi se na održivo gazdovanje resursima, gdje se predviđa podrška za razvoj područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivredu i agroekološke mjere. U trećoj grupi (osovini) su mjere podrške kvalitetu života na selu (izgradnja seoske infrastrukture i program obnove sela) i širenju ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima bilo u vidu dodatnih djelatnosti na poljoprivrednim gazdinstvima ili kao podrška preduzetništvu, razvoju malih preduzeća i raznih vidova turizma. Četvrta grupa mjera ruralnog razvoja treba da afirmiše i podržava lokalne zajednice i lokalne grupe u izradi i implementaciji njihovih strategija i razvojnih projekata.

Treća komponenta agrarne politike odnosi se na finansijsku podršku sprovođenju poslova od javnog interesa: savjetodavni poslovi, stručni poslovi u stočarstvu i biljnoj proizvodnji, podrška istraživanjima, analizama i obrazovanju u poljoprivredi, uz definisana pravila na osnovu kojih će se moći ostvarivati podrška za sprovođenje poslova od javnog interesa.

Četvrta komponenta agrarne politike odnosi se na socijalne transfere porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima i olakšice za plaćanje doprinosa za obavezno socijalno osiguranje poljoprivrednika.

Zakon definiše korisnike podsticaja, način i procedure implementacije agrarne politike, osnivanje Agencije za plaćanja u poljoprivredi koja će izvršavati obaveze sprovođenja podsticaja i drugih vidova podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju, kako iz domaćeg budžeta tako iz donatorskih sredstava, posebno IPARD podrške u pretpripravnom periodu.

Važno mjesto u Zakonu ima organizovanje u poljoprivredi, u skladu sa modernim evropskim oblicima organizovanja, pitanje dopunskih aktivnosti na porodičnim poljoprivrednim gazdinstvima, zatim registri i evidencije koje su neophodne za funkcionisanje ukupnog sistema podrške i za prilagođavanje sistemu koji funkcioniše u EU.

3 Konceptualna polazišta

3.1 Analiza mjera i budžeta 2002-2008

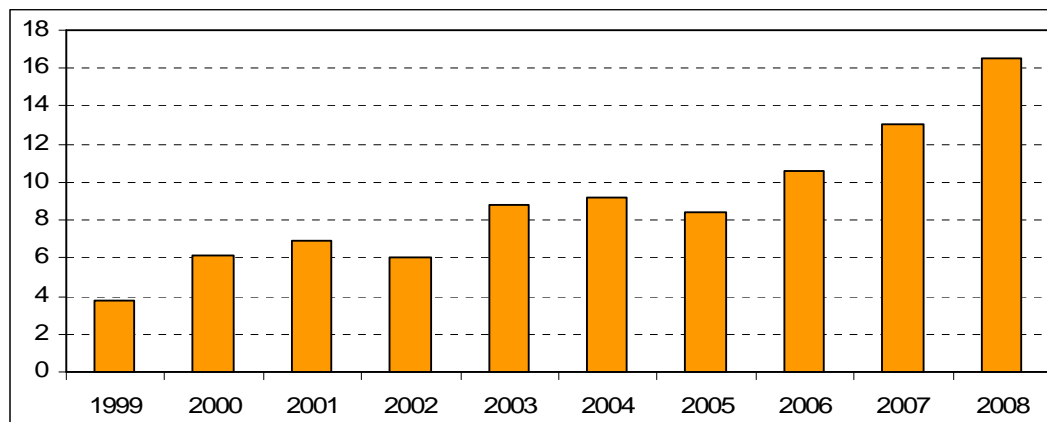
Analiza postojećih mjera predstavlja jednu od značajnijih osnova za programiranje i planiranje agrarne politike. Urađena je na bazi podataka o (planiranim) godišnjim budžetskim izdvajanjima za poljoprivredu u periodu 2002-2008., koja pored Agrobudžeta sadrži i program veterinarskih mjera (i u godinama kada ta sredstva nijesu bila uključena u Agrobudžet). Sve mjere su sistematizovane po klasifikaciji, koja u najvećoj mogućoj mjeri prati suštinu najnovije klasifikacije mjera u okviru Zajedničke poljoprivredne politike EU. Grupisanje mjera i visina sredstava po toj klasifikaciji nijesu direktno uporedivi sa klasifikacijom mjera iz Agrobudžeta za pojedine godine kao ni sa klasifikacijom upotrebljenom u analizi podsticajne politike u Strategiji.

3.1.1 Ukupan iznos budžetskih izdvajanja za poljoprivredu i njihova struktura

Prema analizi u Strategiji, u početnom periodu tranzicije agrarna politika u Crnoj Gori bila je nestabilna i u znatnoj mjeri je nosila elemente politike prije 1990. sa administrativnim cijenama i snažnim intervencijama. Tokom 1999. i 2000. pravi se veliki zaokret u odnosu na raniju politiku i ubrzano se uvodi potpuna liberalizacija tržišta. Od sredine 2001. godine sve cijene formirane su slobodno.

I pored niske konkurentnosti poljoprivrednog sektora, liberalizaciju tržišta u prvim godinama nije pratio odgovarajući rast budžeta. On je ostao na relativno niskom nivou ispod 10 miliona eura, a do 2006. vidljive su i oscilacije, koje govore o tranzicionom procesu i traženju stabilnijeg koncepta agrarne politike (slika 1).

Slika 1: Ukupna budžetska izdvajanja za poljoprivredu (uključujući program veterine) 1999-2008. (mio EUR)

Od 2006. godine, usvajanjem Strategije, uočljiva je promjena u kursu agrarne politike kao i tendencija jačanja ukupnih budžetskih izdvajanja za poljoprivredu (uključujući veterinu), koja su u 2008. dostigla nivo od 16,5 miliona eura. To je oko 3 puta više od nivoa 2000-2002. Detaljna analiza po grupama mjera predstavljena je u tabelama 1 i 2 i na slici 2.

Tabela 1: Budžetska izdvajanja za poljoprivredu (uključujući program veterine) po grupama mjera u periodu 2002 – 2008.

Vrste mjera	BUDŽETSKA IZDVAJANJA (nacionalni budžet; 000 eur)						
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Mjere tržišno-cjenovne politike	1.052	3.039	3.058	2.772	3.492	4.219	4.951
Direktna plaćanja u stočarstvu	675	1.271	1.339	1.353	1.677	1.897	2.160
Direktna plaćanja u biljnoj proizvodnji	164	197	340	414	465	630	588
Podrška prerađivačkoj industriji	0	867	867	743	1.080	1.040	1.072
Ostalo	213	704	512	262	270	652	1.131
Mjere politike ruralnog razvoja	1.485	1.337	1.352	1.031	2.381	3.199	4.387
Mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede	672	544	589	442	1.589	2.127	2.949
Mjere za održivo gazdovanje prirodnim resursima	0	0	0	0	0	23	225
Mjere za poboljšanje kvaliteta života i širenja ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	813	794	764	589	792	1.049	1.213
Podrška opštim uslugama i servisima u poljoprivredi	1.661	1.591	1.778	1.899	2.041	2.666	3.542
<i>U tome: Program veterinarskih mjera</i>	444	649	712	731	850	1.250	1.810
Socijalni transferi seoskom stanovništvu	1.329	2.330	2.450	2.310	2.400	2.400	2.900
Ostalo	506	496	561	368	236	598	781
UKUPNO	6.033	8.793	9.200	8.380	10.550	13.081	16.560

Tabela 2: Struktura budžetskih izdvajanja za poljoprivredu (uključujući program veterine) po grupama mjera u periodu 2002-2008. (%)

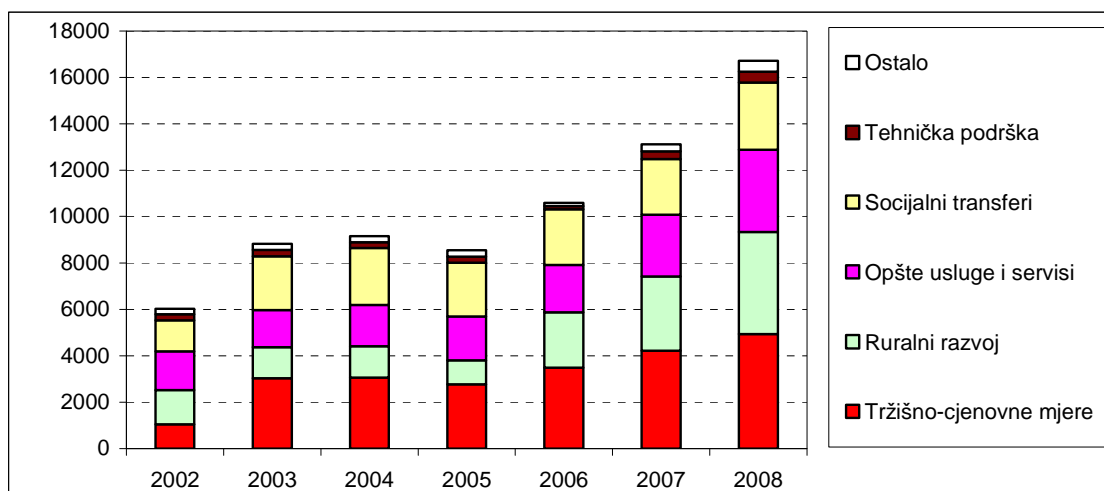
Grupa mjera	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Mjere tržišno-cjenovne politike	17,4	34,6	33,2	33,1	33,1	32,2	29,9
Mjere politike ruralnog razvoja	24,6	15,2	14,7	12,3	22,6	24,5	26,5
Podrška opštim uslugama i servisima u poljoprivredi	27,5	18,1	19,3	22,7	19,3	20,4	21,4
Socijalni transferi seoskom stanovništvu	22,0	26,5	26,6	27,6	22,7	18,3	17,5
Ostalo	8,4	5,6	6,1	4,4	2,2	4,6	4,7
UKUPNO BUDŽET	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

U čitavom posmatranom periodu socijalni transferi predstavljali su važnu stavku u poljoprivrednom budžetu, što je prije svega u razdoblju do 2006. uticalo i na relativno nizak obim sredstava za tradicionalne stubove agrarne politike: tržišno-cjenovnu i politiku ruralnog razvoja i ograničavalo izvođenje tih mjera agrarne politike. Poslije liberalizacije cijena, činjeni su pokušaji da se ekonomski položaj poljoprivrednika i industrije poboljša uvođenjem raznih proizvodnih subvencija, pogotovo u sektoru mlijeka.

U periodu 2003-2005. mjere tržišno-cjenovne politike predstavljale su oko trećine budžeta. U tom razdoblju, budžetsko finansiranje opštih usluga bilo je dosta stabilno, a zbog ograničenog ukupnog budžeta udio sredstava za ruralni razvoj čak se i smanjio, što je bilo veoma nepovoljno sa stanovišta značajnih razvojnih potreba poljoprivrede i ruralnih sredina.

Podaci budžeta tek poslije 2005. ukazuju na aktivniju i konzistentniju politiku. Zabilježen je znatan rast ukupnih budžetskih izvavanja kao i izdvajanja u svim osnovnim grupama mjera. Najbrže su rasla izdvajanja za mjere ruralnog razvoja, kao i izdvajanja za opšte usluge u poljoprivredi (službe). Tendencije promjena politike, pa time i budžeta, suštinski su dosta vjerno slijedile koncept Strategije, usvojene u 2006. godini.

Slika 2: Budžetska izdvajanja za poljoprivredu (uključujući program veterine) po grupama mjera u periodu 2002-2008. (000 EUR)

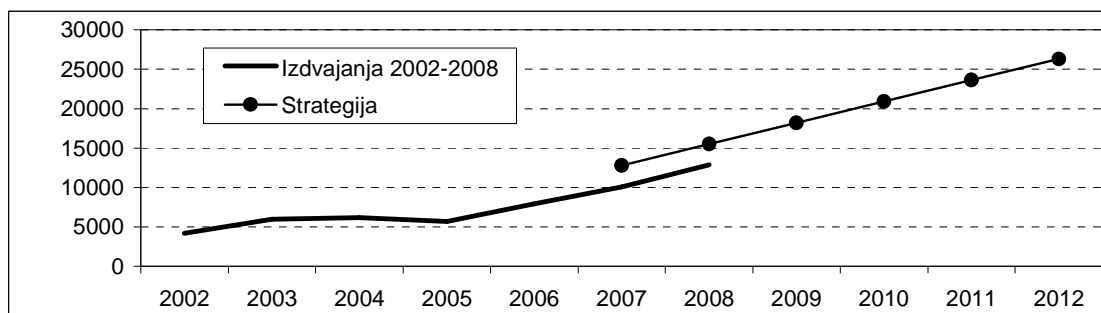
3.1.2 Budžetska izdvajanja za 2007. i 2008. i poređenje sa planovima u Strategiji

Detaljnija analiza budžetskih izdvajanja za poljoprivredu za 2007. i 2008. godinu i njihovo poređenje sa planiranim budžetom u Strategiji, ukazuju da su odstupanja u okviru očekivanja. Neki programi predviđeni u Strategiji implementiraju se brže, a neki kasne. Nacionalni program treba da i dalje slijedi politiku definisanu Strategijom, a ujedno treba da uvažava i promjene do kojih je došlo posljednjih godina.

Direktno poređenje budžetskih izdvajanja za poljoprivredu i planiranih sredstava u Strategiji moguće je samo na nivou programa obuhvaćenih u tom dokumentu. Analiza se tako odnosi na mjere u okviru Tržišno-cjenovne politike, Politike ruralnog razvoja i Podrške opštim uslugama i servisima u poljoprivredi (sa veterinom).

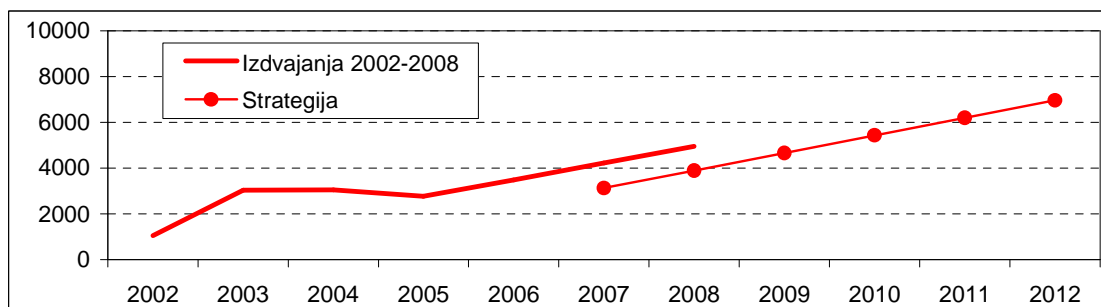
Na agregatnom nivou (ukupno za sve tri grupe mjera) usklađenost sa planom u Strategiji dosta je visoka (slika 3), a u posljednjim godinama i sam tempo rasta budžetskih izdvajanja za uporedive programe usklađen je sa tempom rasta predviđenim u Strategiji.

Slika 3: Ukupna sredstva uporedivih programa u budžetskim izdvajanjima za poljoprivredu (sa veterinom) i u finansijskom planu u Strategiji (000 EUR)

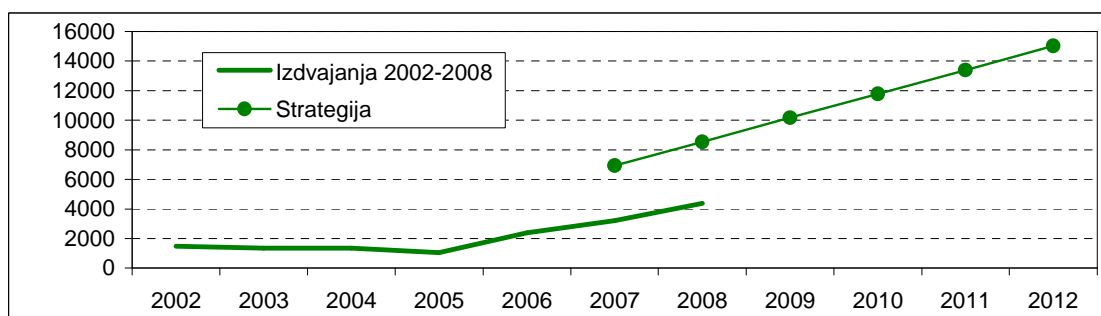
I kod tržišno-cjenovne politike tempo rasta sredstava u posljednjim godinama prati tempo rasta u Strategiji, ali su izdvajanja za te mjere od 2007. godine u apsolutnom iznosu veća od planiranih (slika 4). To je prije svega posljedica većih izdvajanja za podršku mljekarskom sektoru u obliku redovnih kao i interventnih mjera.

Slika 4: Sredstva za tržišno-cjenovnu politiku u u poređenju sa Strategijom (000 EUR)

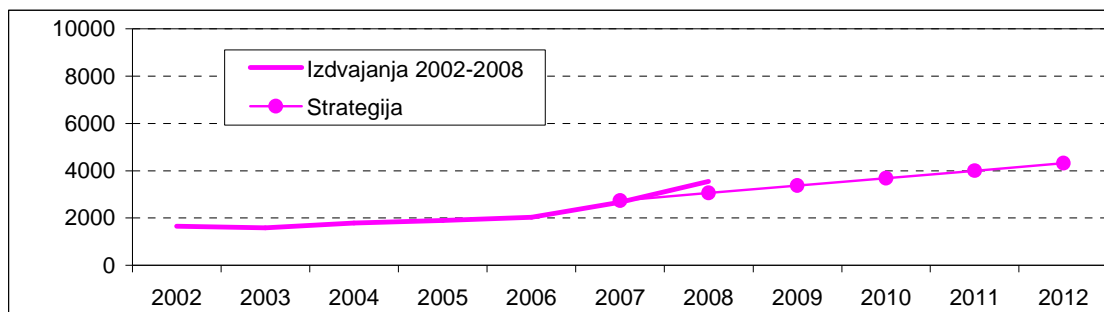
Kod mjera ruralnog razvoja budžetska izdvajanja su niža od plana u Strategiji. Razlog za tu razliku treba tražiti prije svega u tome da program plaćanja za područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju još nije implementiran, a u Strategiji su za tu namjenu planirana znatna sredstva već u razdoblju 2007-2009. Taj program je administrativno-tehnički vrlo zahtjevan za implementaciju i traži dobru informacionu podlogu. Izgleda da uslovi za implementaciju tog programa neće biti skoro ispunjeni, pa to treba imati u vidu i kod NP.

Slika 5: Budžetska sredstva za mjere ruralnog razvoja u poređenju sa Strategijom (000 EUR)

Budžetska izdvajanja za finansiranje opštih usluga i servisa u poljoprivredi, gdje su uključena i sredstva za realizaciju Operativnog programa zdravstvene zaštite životinja, dosta dobro je usklađen sa planom u Strategiji (Slika 6). Opšte usluge su važan dio podrške razvoju poljoprivrede, posebno tokom procesa njene integracije u EU, pa zbog toga podrška toj komponenti agrarne politike treba da ima svoje mjesto i u ovom programu.

Slika 6: Sredstva za finansiranje opštih usluga i servisa u poljoprivredi (sa veterinom) u poređenju sa Strategijom (000 EUR)

Generalno se može zaključiti da je nivo ispunjavanja budžetskog plana iz Strategije dobra osnova za daljnju operacionalizaciju i planiranje. Potrebno je u obzir uzeti i promjene u posljednje dvije godine, obaveze koje donosi NPI i promjene samog CAPa. Kurs planiran Strategijom treba nastaviti i snažnim reformama podržati evropski integracioni proces, kao i razvojne zahtjeve domaće poljoprivrede i ruralnih sredina.

3.2 Zahtjevi pristupanja EU u oblasti poljoprivrede i ruralnog razvoja

3.2.1 CAP i evropski integracioni proces

Zajednička poljoprivredna politika (Common agricultural policy – CAP) je kompleksan sistem pravnih propisa, budžetske podrške i direktnih javnih intervencija koje utiču na stanje u poljoprivredi i ruralnim sredinama Evropske unije. Sa implementacijom CAP postignut je najviši mogući stepen integracije zemalja članica. To znači da su članice odlučile da se ta politika reguliše isključivo preko zajedničkih organa i da se za nju obezbijedi zajednički budžet. CAP je formirana već Rimskim ugovorom iz 1958, kojim je definisana Evropska ekonomska zajednica. U tih pedeset godina, CAP je značajno uticala na razvoj poljoprivrede, a generalno i na razvoj evropskih integracionih procesa.

Usljed razlika u obimu i načinu sprovođenja mjera na području agrarne politike, uključivanje novih zemalja u EU je izazov za svaku zemlju, a pogotovo za manje zemlje, koje su privredno manje razvijene i po pravilu ne ulažu puno u poljoprivredu. Tako je to poseban izazov i za Crnu Goru.

Proces integracije u CAP sastoji se iz harmonizacije zakonodavstva, izgradnje i jačanja institucija i reforme politike.

- a) Harmonizacija zakonodavstva. Zemlja kandidat mora biti sposobna da po pristupu sprovodi cjelokupnu pravnu regulativu u određenom području. CAP je utemeljen uredbama (regulative), koje nije potrebno direktno

ugrađivati u pravni poredak zemlje kandidata, ali se one moraju u potpunosti sprovesti. Mjere CAP-a veoma su zahtjevne u pogledu institucionalne izgradnje i implementacije (finansijski postupci, informatika, kontrola, monitoring), pa i u pogledu razumijevanja i programiranja mjera, čak i za administraciju, a pogotovo za same korisnike. Zato je preporučljivo da se i prije pristupa pravni sistem prilagodi izvođenju mjera, što zahtijeva i ozbiljne reforme i suštinska prilagođavanja.

- b) Institucionalna izgradnja. Visoki standardi modernih javnih politika ugrađeni su u sistem implementacije CAP-a. Agencije za plaćanje, sistem informativno-administrativne kontrole i druge institucije i aktivnosti moraju biti izgrađene do pristupa, što zahtijeva i značajne administrativne, finansijske i kadrovske promjene. Za zemlju kao što je Crna Gora, to praktično znači cjelovitu i zahtjevnju modernizaciju javnih poslova u oblasti poljoprivrede.
- c) Reforma politike i podrška prestrukturiranju. Cilj je uspješnog prilagođavanja da se smanje negativni, a pojačaju pozitivni učinci EU integracija. Po pravilu, u svakoj zemlji znatan dio mjera nije kompatibilan sa CAP-om, pa bi njihovo zadržavanje do samog pristupa davalo pogrešne signale korisnicima. Potrebno je naglasiti da preuzimanje EU mjera može podržavati prestrukturiranje sektora i njegovo prilagođavanje. Zato je racionalno i korisno da se politika postepeno prilagođava principima i zahtjevima CAP-a. To nije moguće bez reforme politike i budžetskog jačanja podrške poljoprivredi. Strategija je dala okvirni koncept kojeg je potrebno operacionalizovati.

Preuzimanje CAP-a zahtijeva i njeno detaljno poznavanje u smislu koncepcije, pravnog poretka i institucionalne podrške. Sva tri elementa moguće je jačati i sa dobro pripremljenom i izvedenom prepristopnom podrškom. Uključivanje u CAP je posebna tema i jedno od najtežih pitanja u pregovorima za pristup EU, jer je potrebno ispuniti visoke pravne i institucionalne uslove, a iznos sredstava u okviru CAP-a za pojedinu zemlju definiše se kroz pregovore.

Razvoj i reforme CAP-a

CAP je u pet decenija prošla kroz različite faze i promjene. Ciljevi se od početka formalno nijesu promijenili, a prioritetno se odnose na osiguravanje dohotka ruralnom stanovništvu, stabilizovanje tržišta i podizanje produktivnosti i konkurentnosti proizvodnje hrane. U posljednjih 10 godina, posebno mjesto ima značaj koji poljoprivreda ima za životnu sredinu i bezbjednost hrane. Argumenti za podršku zasnovani su na konceptu postojanja tržišnih nedostataka odnosno priznavanju drugih važnih neekonomskih funkcija poljoprivrede, koje tržište ne reguliše, a mogu imati značajnu društvenu ulogu. U tom se smislu govori o EU modelu, pa i o održivom razvoju poljoprivrede.

Opšti ciljevi nikad nijesu bili dovedeni u pitanje. CAP je bilo i ostaje konfliktno pitanje EU zbog mjera agrarne politike i njihovih efekata. Bazični koncept podrške temeljio se više godina na cjenovnoj podršci. To znači da je EU visokom uvoznom zaštitom podigla otkupne cijene glavnih poljoprivrednih proizvoda znatno iznad nivoa koji bi definisalo tržište, a onda bi se cijene stabilizovale izvoznim podrškama i različitim intervencijama na unutrašnjem tržištu.

Visoke cijene su doprinijele podizanju proizvodnje i prestrukturiranju poljoprivrede, ali su, kada je EU postigla status neto izvoznika hrane, troškovi

održavanja tih cijena porasli do te mjere da je takva politika bila finansijski i politički neodrživa. Rasla je kritika međunarodne zajednice zbog uticaja kojeg je ovakva politika EU imala na svjetskom tržištu. Sa visokim izvoznim subvencijama i dodatnom proizvodnjom i ponudom EU je snižavala cijene na svjetskom tržištu i tako otežavala razvoj poljoprivrede u drugim zemljama. Visoke cijene proizvoda stimulisale su potrošnju proizvodnih inputa, pa i koncentraciju proizvodnje, što je imalo negativan uticaj na životnu sredinu.

Od visokog budžeta, koji je neko vrijeme činio 70% ukupnog budžeta EU, najviše koristi imali su veliki proizvođači nekih osjetljivih kultura, kao što su žitarice, mlijeko, šećer i goveđe meso. Oko 80% podrške išlo je u ruke 20% proizvođača. Najveću korist imale su poljoprivredno najrazvijenije članice (Francuska, Danska i Irska), koje i danas iz EU budžeta više dobijaju nego što u njega uplaćuju. Takvoj raspodjeli protive se posebno Velika Britanija, Švedska i Holandija, koje su neto davaoci u EU budžet. Sve nove zemlje sa nižim bruto društvenim proizvodom imaju pozitivan budžetski bilans sa EU.

Sve te kritike vodile su do postepenih reformi i promjena koje otklanjaju negativne učinke na tržište, a održavaju distribuciju koristi od CAP-a među zemljama. Najprije je proizvodnim kvotama fiksirana proizvodnja mlijeka, što je do tada bio najveći budžetski problem. Onda su se počele plaćati površine koje se ne obrađuju (set aside), s ciljem da se smanji pritisak proizvodnje na tržište.

Druga i značajnija reforma je ona iz 1992, koja je sprovedena pod pritiskom međunarodnih trgovinskih dogovora (danas STO) i koja je, uz sniženje nivoa cijena, uvela direktna plaćanja po ha površine i grlu stoke i dala poseban značaj politici ruralnog razvoja. Proširenje EU, novi zahtjevi članica STO, pa i definisanje nove uloge poljoprivrede u društvu, uslovili su nove reforme započete 2003, a završene 2008. godine. Suština tih novih reformi je dalja tržišna deregulacija, uvođenje principa da se direktna plaćanja farmerima ne vežu za obim proizvodnje i jačanje politike ruralnog razvoja.

Postojeći model CAP-a ima pravnu i budžetsku osnovu do 2013. godine, nova će podloga biti definisana između 2009. i 2012. i može donijeti i značajne promjene. Osnovna dilema sa kojom se susreće EU je argumentacija i vizija agrarne politike, izbor mjera, odnos između zajedničkog i nacionalnog finansiranja, a pogotovo obim ukupnih sredstava za poljoprivredu.

Zbog stalnih promjena, CAP je za sve zemlje kandidate pokretna meta. To pogotovo važi za sljedeća proširenja iako su dosadašnje reforme pokazivale određenu stabilnost u promjenama. Glavni koncept politike ostaje, pogotovo sistem implementacije mjera, dok promjene koje se dešavaju uvijek nose elemente prethodne politike. Tako se glavni obrisi budućih mjera mogu u određenoj mjeri predvidjeti.

Buduća CAP, kojoj će se morati prilagoditi i agrarna politika Crne Gore, temelji se na novoj ulozi poljoprivrede i ruralnog razvoja, što je posebno naglasila i Strategija. Potrebno je posebno istaći jačanje uloge mjera ruralnog razvoja, nove uslove za politiku direktnih plaćanja, kao i minimiziranje tržišnih intervencija na nivo osiguravanja tržišta u kriznim situacijama.

Pregled sadašnje, pa i potencijalne buduće politike, kojoj se mora prilagoditi crnogorska poljoprivreda, obrađuje se u okviru dva glavna stuba CAP-a: prvi stub su direktna plaćanja i tržišne intervencije, a drugi definiše politiku ruralnog razvoja.

Ostale mjere, kao što su opšte usluge, socijalni transferi i slično, nijesu predmet CAP-a. Njih je, kao i neke mjere ruralnog razvoja, moguće izvoditi u obliku državne podrške (state aid), što znači da ih u cjelini finansira zemlja članica, ali je potrebno dobiti dozvolu Evropske komisije u smislu da te mjere ne bi ugrožavale konkurentnost na zajedničkom tržištu.

3.2.2 Direktna plaćanja i tržišne intervencije

Prvi stub je sastavljen od različitih mjera, koje direktno ili indirektno podržavaju dohodak u poljoprivredi, a imaju manji ili veći uticaj na tržište i cijene. U osnovi se politika dijeli u dvije velike grupe: direktna plaćanja i tržišne intervencije.

Direktna plaćanja

Direktna plaćanja su u fazi promjena. Reforma iz 2003. dovela je do velikih razlika između zemalja članica u načinu i izboru mjera u toj grupi. Trenutno je dozvoljeno imati dio plaćanja u obliku jedinstvenih plaćanja za poljoprivredna gazdinstva na osnovu istorijskog prava, a dio je ostatak nekadašnjih proizvodno vezanih plaćanja na površinu i po grlu. U postupku pregleda CAP-a u 2007. i 2008. (sa neobičnim nazivom „health check“, što bi u slobodnom prevodu značilo zdravstveni pregled) proizvodno vezana plaćanja će se uglavnom ukinuti, ostaće možda samo još plaćanja za krave dojilje i ovce, jer se tom proizvodnjom održavaju brdska i planinska područja, pa bi njihovo ukidanje bilo štetno za neprivredne ciljeve CAP-a. Pašnjake i područja sa livadama moguće je održavati samo gajenjem stoke (preživara), što očigledno zahtijeva i dodatnu podršku.

Jedinstveno plaćanje za poljoprivredna gazdinstva (single farm payment) na osnovu istorijskih prava ima dva osnovna oblika. Prvi je da gazdinstva koja su u nekom referentnom periodu dobivala podršku za određene proizvode (npr. mlijeko, žitarice), isti iznos sredstava mogu dobivati i nadalje, ali zato mogu proizvoditi i druge kulture (otud i naziv proizvodna nevezanost - *decoupling*). Po sadašnjim rezultatima i prognozama takav sistem podrške vodi u ekstenzivanje i prestrukturiranje proizvodnje, jer proizvođači nijesu više stimulisani za viši obim određene proizvodnje. Ostaju i velike razlike u prosječnom iznosu plaćanja po ha između zemalja članica (od 100 eura u baltičkim zemljama do 500 eura u Belgiji i Grčkoj), a još više između pojedinih gazdinstava unutar jedne zemlje.

Drugi oblik, zvani regionalni model, prilagođen je za nove članice EU, one koje su ušle u EU poslije reforme iz 2003. Po važećoj legislativi, taj model bi mogla izabrati i Crna Gora. Po tom modelu, za kojeg se upotrebljava naziv SAPS – šema pojednostavljenih plaćanja na površinu (simplified area payment scheme), na poseban način definiše se ukupan iznos za direktna plaćanja, onda se taj iznos dijeli sa poljoprivrednim površinama, za koje se očekuje da će gazdinstva aplicirati za podršku.

Ocjenuje se da bi u Crnoj Gori moglo doći u obzir oko 300 hiljada ha za direktna plaćanja. U taj iznos mogle bi se uvrstiti sve obradive površine i dio planinskih pašnjaka.

Ukupan iznos dobije se sabiranjem različitih vidova podrške koji se dobiju kada se različite površine, pojedine vrste stoke, pa negdje i obim proizvodnje pomnože sa iznosima nekadašnjih direktnih plaćanja do reforme iz 2003. Prve prognoze za Crno Goru (Strategija, 2006.) govore da bi se moglo dobiti negdje između 30 i 40 miliona eura na godišnjem nivou. Uz to je potrebno napomenuti

da se te brojke dogovaraju u pretpristupnim pregovorima sa EU, i da su ti iznosi poslije određenog tranzicionog perioda konačni. Sada važi pravilo da se u prvoj godini iz EU izvora dobije 25% tog iznosa, a da je moguće do određenog nivoa ta sredstva dopuniti iz nacionalnog budžeta. Krajnji iznos na ha poljoprivredne površine bio bi oko 100 eura. Vjerovatno bi bilo racionalno da se visina iznosa za obradive površine i pašnjake značajno diferencira.

Politika direktnih plaćanja poslije 2013. još nije određena. Prijedlozi idu od ukidanja do uvođenja jednostavnog plaćanja po ha jednakog za sve članice EU, do udruživanja u sistem plaćanja politike ruralnog razvoja (kombinovana sa agroekološkim plaćanjima i plaćanjima za područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivredu). U nekom obliku sistem direktnih plaćanja će sigurno ostati, ali će se pooštriti uslovi za dobivanje tih sredstava, a vjerovatno će te mjere biti kofinansirane iz EU i nacionalnog budžeta članica.

Već sada poljoprivrednici za direktna plaćanja moraju ispunjavati određene uslove koji su vezani za očuvanje životne sredine, bezbjednost hrane i zaštitu dobrobiti životinja. Ti uslovi zvani unakrsna usklađenost uslova (cross compliance) su manje zahtjevni dok se izvodi sistem SAPS, znači i za prvi period poslije pristupa za Crnu Goru, ali su važeći za mjere direktnih plaćanja u okviru politike ruralnog razvoja, koja će, vjerovatno, imati poseban značaj u crnogorskoj politici posle pristupa.

Izvođenje direktnih plaćanja je veoma kompleksan sistem, za koji je potrebno obezbijediti veoma složenu kontrolu površina, stoke, aplikacija i finansijskih tokova. To je jedan od težih institucionalnih zahtjeva za uspješnu integraciju. Stoga je racionalno da, u skladu sa Strategijom, Crna Gora počne postepeno izvoditi slične mjere i graditi sistem implementacije. Poseban problem je kontrola površina, pogotovo planinskih pašnjaka. Registraciju površina je potrebno podržati i većim donatorskim projektima.

Tržišne intervencije

Tržišne intervencije su u postupku deregulacije, koji se neće završiti promjenama poslije 2013. Raspon mjera je veoma velik, od spoljnotrgovinske regulative, interventnog otkupa i drugih oblika povlačenja proizvoda sa tržišta, podrške potrošnje određenih proizvoda, proizvodnih kvota, podrška proizvođačkim organizacijama (u voćarstvu i povrtarstvu). Za veći broj tih mjera nije potrebno prilagođavanje, jer su, kao na primjer mliječne kvote, u procesu gašenja, ili zbog proizvodne strukture u Crnoj Gori ne dolaze u obzir. Potrebno je naglasiti da u ovoj oblasti, kao i kod direktnih plaćanja, država članica ne može imati svoje mjere, nego je politika u cijelini na nivou EU. To znači da ako bi Crna Gora imala neke mjere koje nijesu prilagođene tim zahtjevima, morala bi ih ukinuti sa pristupom.

Jedna od najvažnijih mjera gdje je potrebno prilagođavanje jeste regulativa spoljne trgovine. Izvozne subvencije u EU će se vjerovatno ukinuti do pristupa Crne Gore, ali će ostati složen sistem spoljnotrgovinske zaštite. Usaglašavanje sa pravilima i standardima STO tu je prvi uslov, uz dodatno usklađivanje sa specifičnostima EU.

Zbog svoje specifičnosti, ostaće ubuduće i mjere podrške za vinogradarstvo. Za vinogradarstvo Crna Gora će ispregovarati nacionalni paket podrške, za koju će morati izraditi i poseban program izvođenja. Moguć je izbor između različitih

mjera. Podrška za prestrukturiranje i obnovu vinograda, kao i podrška za vinske podume i promociju, sve te mjere su veoma slične politici ruralnog razvoja, ali zbog historijskih razloga i interesnih pritisaka ostaju u prvom stubu CAP-a. Isto to važi i za podršku pčelarstvu.

Vjerovatno će poslije pristupa ostati i podrška proizvođačkim organizacijama u voćarstvu i povrtarstvu. One se moraju organizovati na način da imaju svoj fond sredstava i program. EU u određenom iznosu kofinansira taj program koji sadrži aktivnosti promocije, ekologije, pa i stabilizacije tržišta. Te organizacije moraju biti reprezentativne. Praksa u novim članicama govori da je u uslovima usitnjene strukture veoma teško stvoriti i očuvati takvu organizaciju, iako su očigledne ekonomske koristi i prednosti takvog organizovanja.

U raspravi o ocjeni CAP-a u 2007/08. kandidovan je prijedlog da se u taj blok mjera prvog stuba svrsta i podrška raznim aktivnostima koje mogu sniziti rizik u poljoprivrednoj proizvodnji. Tu se, prije svega, misli na posljedice vremenskih neprilika i epidemija biljnih i stočnih bolesti. U najvećoj mjeri govori se o kofinansiranju različitih oblika osiguranja proizvođača. Do sada je bilo moguće te mjere podržavati i u obliku državne podrške. Do 2013. ta mjera je opciona.

Rast cijena u 2007/08. nametnuo je pitanje podrške siromašnijih slojeva stanovništva različitim oblicima pomoći u hrani. Postoji mogućnost da će možda u tom pravcu doći do novih mjera ubuduće.

3.2.3 Politika ruralnog razvoja

Politika ruralnog razvoja koncipirana je tako da zemlje članice rješavaju probleme u ruralnim sredinama po zajedničkim principima i sa kofinansiranjem iz EU fonda za ruralni razvoj. Ta je podrška prvenstveno usmjerena u podizanje konkurentnosti proizvodnje hrane i šumarstva, poboljšanje životne sredine i kvaliteta života u ruralnim sredinama i povećavanje diverzifikacije ruralne ekonomije. Politika sadrži sve elemente izvođenja modernih javnih politika. Osnov za izvođenje je strategija i program ruralnog razvoja za određenu regiju.

Strategija i program uključuju potrebnu analizu stanja, koja omogućuje definisanje problema, ciljeva i prioriteta javnih intervencija. Iz spiska različitih grupa mjera (osovina), regije ili zemlje, biraju mjere, koje onda definišu u skladu sa potrebama, mogućnostima i sa ciljem što veće efikasnosti programa.

Za pojedine mjere odredi se finansijski okvir, koji se temelji na različitim izvorima finansiranja, dio sredstava iz EU može da ide i do 80% od ukupnih javnih sredstava. Ukupni finansijski okvir je određen u budžetskim pregovorima unutar EU, a za pretpristupnu podršku od strane Evropske komisije. Implementacija mjera vrši se po određenim zajedničkim pravilima koje zahtijevaju akreditaciju programa i posebnu agenciju za plaćanje, kao finansijsku instituciju za sprovođenje mjera. Finansijski sistem zahtijeva različite nivoe kontrole, koji omogućuju korektno trošenje javnih sredstava.

Za praćenje programa odgovorno je posebno upravno tijelo (Managing Authority), uglavnom su to državna ili regionalna ministarstva za poljoprivredu. Program se prati na osnovu određenih indikatora, implementacijom mjera

potrebno je promijeniti stanje u pozitivnom smjeru. Te promjene i kvalitet rezultata, te sprovođenje programa ocjenjuju se posebnim sistemom, u različitim fazama pripreme i sprovođenja programa.

U suštinskom smislu politika ruralnog razvoja dijeli se na četiri osovine:

1. osovina sadrži mjere za jačanje konkurentnosti; podržavaju se različite kapitalne investicije u proizvodnji i preradi poljoprivrednih proizvoda, kao i šumarstvo; zemljišne operacije, investicije u ljudske resurse, u unapređivanje kvaliteta i bezbjednosti hrane.

2. osovina uključuje mjere za održivo gazdovanje resursima, to su različita direktna plaćanja za pokrivanje troškova za proizvodnju, koja omogućuje bolje održavanje životne sredine (agroekološke mjere) ili za proizvodnju na područjima sa ograničenim mogućnostima za poljoprivredu, kao i za održive sisteme šumarstva, podršku višem nivou zaštite i dobrobiti životinja i drugo.

3. osovina uključuje mjere za poboljšanje kvaliteta života i širenje ekonomskih aktivnosti na selu, to su mjere koje prevazilaze okvire poljoprivrede i šumarstva; moguće je podržavati različite projekte u gradnju ruralne infrastrukture, u osnivanje mikropreduzeća, održavanje kulturne i prirodne baštine i drugo.

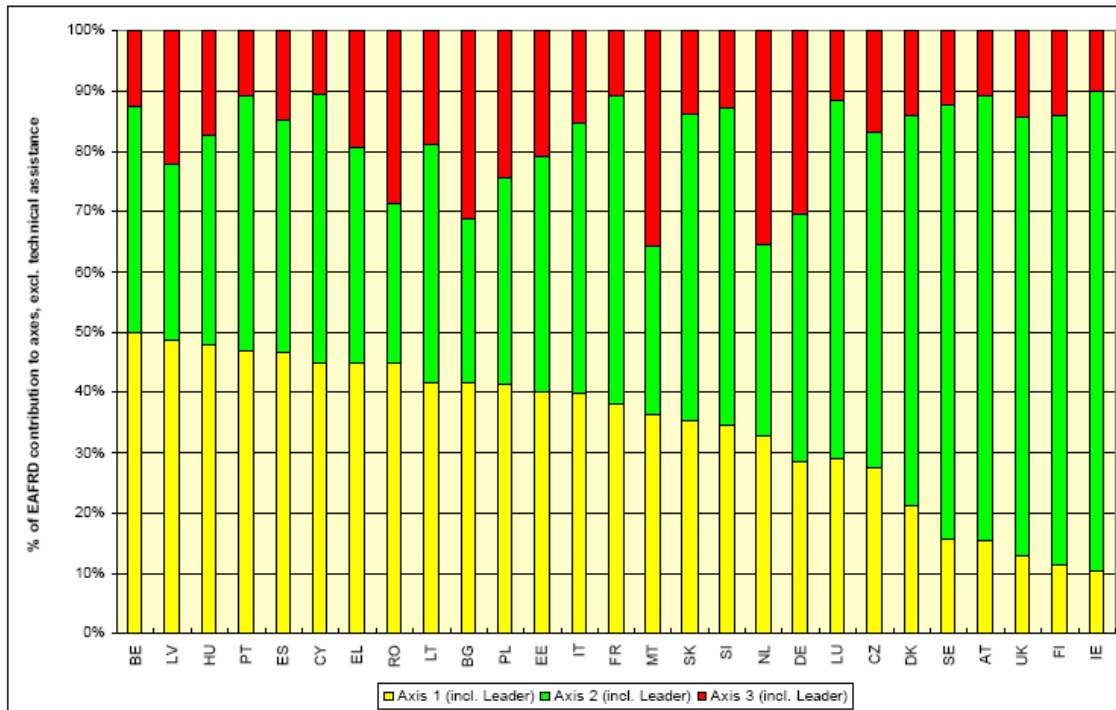
Lider pristup, kao 4. osovina, nije skup mjera nego način kako da se dođe do specifičnih programa. Podržava se organizovanje lokalnih akcionih grupa, recimo lokalnih zajednica, koje se udruže za sprovođenje specifičnih projekata iz skupa mjera prve tri osovine.

Kod programiranja mjera potrebno je poštovati različite osnovne principe, kao što je koherentnost mjera, to znači da se mjere različitih politika ne razdvajaju, da nemaju suprotnih učinaka i slično. Program je potrebno koncipirati i u pogledu unutrašnje konzistentnosti između mjera, kao i u pogledu što većeg postizanja ciljnih učinaka sa ograničenim javnim sredstvima.

U principu, sve manje zemlje, recimo Slovenija, Austrija i Bugarska, imaju jedan program ruralnog razvoja, dok se u većim zemljama program radi po pojedinim regijama. Odabir i finansijski okvir pojedinih mjera je stvar odluke same zemlje. Po uredbi o ruralnom razvoju (Uredba EC, 1698/2005) definisano je da se od ukupnog iznosa za ruralni razvoj mora izdvojiti za prvu i za treću osovinu minimalno po 10%, za drugu najmanje 25% i za Lider 5%. Jedine obavezne mjere su agroekološke iz 2 osovine.

Po zemljama je distribucija sredstava veoma različita (Slika 7). Generalno se najmanje daje za 3. osovinu i za Lider pristup, što znači, da u programima prevladuje poljoprivreda i njen značaj. U zemljama sa nižim bruto domaćim proizvodom i lošijom strukturom poljoprivrede, osim Slovenije, Kipra i Malte to su sve druge nove članice EU, daje se puno više za mjere kojima se poboljšava konkurentnost proizvodnje hrane. Zemlje sa razvijenom poljoprivredom (Holandija, Danska, Irska), ili zemlje sa pretežno brdskom poljoprivredom, daju više od 50% ukupnih sredstava za drugu osovinu, pogotovo za agroekološke mjere i mjere za poljoprivredu u područjima sa ograničenim mogućnostima.

Slika 7: Relativno učešće pojedinih grupa mjera (osovina) politike ruralnog razvoja u članicama EU, za period 2007-2013.

IPARD podrška

Zemlje kandidati za pristup u EU imaju mogućnost da koriste posebnu pretpristupno podršku IPARD. Taj sistem predstavlja politiku ruralnog razvoja u malom. Sa sredstvima EU podržavaju se mjere pripreme i implementacije politike ruralnog razvoja, kao i pomoć poljoprivredi i ruralnim sredinama za održivo prilagođavanje uslovima članstva u EU. Sistem politike je praktično identičan osnovama politike ruralnog razvoja. Glavna razlika je u užem izboru potencijalnih mjera.

Potencijalno je moguć izbor sljedećih mjera:

Prioritetna osovina 1 - Poboljšanje tržišne efikasnosti i implementacija EU standarda

- Investicije u prestrukturiranje i modernizaciju farmi kako bi mogle primjenjivati EU standarde,
- Podrška uspostavljanju proizvođačkih grupa,
- Investicije u preradu i plasman proizvoda poljoprivrede i ribarstva s ciljem da se omogući uvođenje EU standarda.

Prioritetna osovina 2 - Pripremne aktivnosti za implementaciju agroekoloških mjera i lider projekata

- Priprema za implementaciju aktivnosti koje imaju za cilj da unaprijede životnu sredinu i seoska područja,
- Priprema javno-privatnog partnerstva na lokalnom nivou za implementaciju lokalnih razvojnih strategija.

Prioritetna osovina 3 - Razvoj ruralne ekonomije

- Unapređivanje i razvoj seoske infrastrukture,
- Razvoj i diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima,
- Osposobljavanje i obrazovanje proizvođača.

Treba naglasiti da je za sprovođenje mjera potrebno izraditi dobar program, pripremiti učesnike i odabrati mjere, koje će biti efikasne u smislu učinaka, trošenja fondova, pa i pripreme sektora i ruralnih područja. Evropska komisija u tim dogovorima veoma naglašava da podržava veće projekte gdje je važno ispunjavanje EU standarda. Te kriterijume bi ispunjavale mjere podrške za investicije u prerađivačku industriju animalnih proizvoda. Biljna proizvodnja je manje vezana za ispunjavanje standarda i vjerovatno nije racionalno da se za IPARD predloži ta mjera. Podrška investicijama u primarnoj proizvodnji morala bi se usmjeriti u kapitalnu opremljenost poljoprivrednih gazdinstava, koja je sada na niskom nivou. Ruralna infrastruktura, pogotovo lokalni putevi do udaljenih sela i katuna, ili manjih grupa gazdinstava, pa i vodosnabdijevanje, traže značajne investicije, koje bi mogle biti podržane iz EU fondova.

U Strategiji iz 2006. ocijenjena je pretpristupna pomoć na bazi SAPARD podrške uz vrednovanje sljedećih kriterijuma: udio poljoprivrede u BDP, broj aktivnog poljoprivrednog stanovništva i površina korišćenog poljoprivrednog zemljišta. Koristeći navedene kriterijume, pretpristupna podrška za Crnu Goru mogla bi da se kreće na nivou od 4 do 8 miliona eura godišnje. Zbog ograničenog obima sredstava kao i zbog relativno zahtjevnog sistema programiranja i sprovođenja IPARD podrške, Crna Gora ne bi trebalo da ima previše izabраниh mjera. Ocjenjuje se da bi poželjno bilo odabrati najviše 3 do 4 mjere.

Pristup EU donosi i mogućnost uključivanja u realno puno veći program i obim sredstava. Strategija ovdje donosi ocjenu da bi se taj iznos mogao kretati oko 30 miliona eura. Ako bi se računalo da Crna Gora pristupi po sadašnjoj regulativi, onda je bitno i kako bi se ova sredstva, zajedno sa domaćim, dijelila po programima politike ruralnog razvoja. Za ovaj iznos potrebno je obezbijediti i kofinansiranje iz nacionalnog budžeta. To znači da se mora nacionalni budžet pripremiti, jačati administracija i podići apsorpcijska sposobnost potencijalnih učesnika u budućim programima. Zato je veoma važno da se mjere politike ruralnog razvoja prilagode i implementiraju u skladu sa osnovnim principima EU. Time bi se doprinijelo i rješavanju strukturnih problema, kao i podizanju konkurentnosti sektora i popravljajući sadašnjeg položaja ruralnih sredina. Pri tome je značajno da se evropski model politike ruralnog razvoja sa što više mudrosti i znanja prilagodi crnogorskim uslovima. Praksa iz drugih zemalja ukazuje da je moguće ovu politiku, koja potencijalno omogućuje rješavanje bitnih problema ruralnih područja, implementirati sa uspjehom i pozitivnim efektima, ili je to u suprotnom samo način trošenja donatorskih sredstava bez realnih efekata.

4 Program mjera agrarne politike

4.1 Principi i pristup pri definisanju mjera

Izbor mjera prati nacionalne prioritete u pogledu ostvarivanja razvojnih ciljeva u poljoprivredi i ruralnim područjima Crne Gore koji su definisani Strategijom. Pri tome se uvažava potreba za postepenim prilagođavanjem agrarne politike Zajedničkoj poljoprivrednoj politici (CAP) EU i iskustva u vezi sa mjerama koje su primjenjivane u dosadašnjem periodu.

Program mjera rađen je uz uvažavanje:

- potrebe usklađenosti mjera sa principima Sporazuma o poljoprivredi STO (da li su u tzv. amber box-u i remete tržište ili su u tzv. green box-a i nemaju ograničenja),
- potrebe da se za svaku mjeru definišu kriterijumi i jasne procedure za ostvarivanje prava na podršku,
- uvođenja principa obaveznog ispunjavanja određenih zahtjeva, gdje god je to moguće, imajući u vidu da je tzv. unakrsna ispunjenost uslova (cross-compliance) obavezujuća za članice EU,
- principa postojanja administrativnih kapaciteta i pretpostavki na terenu da se sprovede određena vrsta podsticaja (razumijevanje svrhe i ciljeva podsticaja, odnos javnosti, logistika itd.),
- principa postepenosti pri uvođenju novih (phase-in) i gašenju nekih postojećih mjera (phase-out), budući da dosadašnja iskustva govore da nije dobra praksa praviti velike zaokrete i skokovite promjene u agrarnoj politici,
- izbjegavanja uvođenja, pogotovo u početnim fazama, suviše komplikovanih šema direktnih podsticaja.

Uzimajući u obzir analizu stanja u poljoprivredi i njene potencijale, kao i specifične potrebe ruralnih područja, mjere su prioritetno usmjerene u podizanje konkurentnosti u sektoru poljoprivrede i prerađivačke industrije. Pored toga one prate potrebu za jačanjem ekonomske i socijalne pozicije ruralnih područja kako putem povećanja dohotka poljoprivrednih proizvođača tako i putem povećavanja mogućnosti zapošljavanja ruralnog stanovništva van poljoprivrede. Posebna pažnja usmjerena je u održivo gazdovanje prirodnim resursima, zaštitu životne sredine i očuvanje biodiverziteta.

Program agrarne politike sastoji se od 5 osnovnih grupa mjera:

1. Mjere tržišno-cjenovne politike;
2. Mjere politike ruralnog razvoja;
3. Podrška opštim uslugama i servisima u poljoprivredi;
4. Socijalni transferi seoskom stanovništvu;
5. Tehnička i administrativna podrška implementaciji Programa.

Izbor mjera po grupama kao i važnost pojedinih grupa u pogledu obima sredstava odražava ciljno orijentisanu ravnotežu između odabranih prioriteta.

4.2 Mjere po grupama i osovinama

Za **mjere tržišno-cjenovne politike** koje imaju razvojni uticaj na proizvodnju i tržište u periodu 2009-2013. namijenjeno je nešto manje od 27% sredstava cjelokupnog programa. Te mjere prate sva četiri osnovna strateška cilja razvoja, a naročito stabilnu ponudu hrane i povećanje konkurentnosti, poboljšanjem dohodovnog položaja proizvođača kroz direktna plaćanja i stvaranje stabilnijih uslova na tržištu.

Direktna plaćanja obuhvataju sve one proizvode koji su ključni za razvoj crnogorske poljoprivrede. Ove mjere podržavaju dohodak u poljoprivredi i usmjerene su na rješavanje pitanja vezanih za nisku produktivnost u poljoprivredi i preradi poljoprivrednih proizvoda zbog pretežno ekstenzivne proizvodnje, slabo razvijenog tržišta i nedovoljnog i neadekvatnog korišćenja prirodnih resursa.

Najviše sredstava NP, oko 42%, usmjerava se u **mjere politike ruralnog razvoja**. Te mjere podržavaju jačanje konkurentnosti sektora (1. osovina) i održivo korišćenje prirodnih resursa (2. osovina), utiču na širenje ekonomskih aktivnosti i poboljšanje kvaliteta života u ruralnim područjima (3. osovina) i podržavaju lokalne inicijative za rješavanje razvojnih pitanja (4. osovina) i time prate sva četiri osnovna cilja iz Strategije. One odgovaraju na pitanja vezana za nisku produktivnost, na probleme napuštanja proizvodnje i marginalizacije ruralnih područja zbog nedovoljnog i neadekvatnog korišćenja prirodnih resursa sa negativnim posljedicama na biodiverzitet kao i na probleme pražnjenja sela i depopulacije ruralnih područja zbog ograničenih mogućnosti zapošljavanja seoskog stanovništva van poljoprivrede i nedovoljno razvijene infrastrukture.

Mjere za jačanje konkurentnosti poljoprivrede prate potrebu za ubrzanim prestrukturiranjem i modernizacijom poljoprivredne proizvodnje i prerade radi veće tržišne orijentacije i podizanja kvaliteta proizvoda. Ta grupa mjera sadrži podršku svim vrstama investicija na poljoprivrednim gazdinstvima, investicijama u zemljišnu i tržišnu infrastrukturu kao i primarnu preradu osnovnih poljoprivrednih proizvoda sa ciljem povećanja efikasnosti korišćenja proizvodnih faktora i usklađivanja sa EU standardima. Konkurentnost poljoprivrede jača se i podrškom boljoj organizovanosti proizvođača, unapređivanju kvaliteta, marketingu, promociji i informisanju potrošača sa ciljem povećanja tržišnih mogućnosti, a time i ekonomske uspješnosti. Mjere u prvoj osovini zauzimaju skoro 60% ukupnih sredstava za politiku ruralnog razvoja.

Mjere za održivo korišćenje prirodnih resursa usmjerene su, prije svega, u zaustavljanje i sprečavanje negativnog trenda napuštanja korišćenja poljoprivrednog zemljišta za proizvodnju, koji ima za posljedicu smanjivanje biodiverziteta, gubljenje prirodne i kulturne baštine, a na nekim područjima i povećanje ugroženosti od požara. Pored toga, one podržavaju i širenje proizvodnih tehnologija sa pozitivnim uticajem na okolinu. Najvažnija mjera je podrška područjima sa manje povoljnim uslovima za poljoprivrednu proizvodnju koja se počinje sprovoditi u 2013. Preduslov za njeno uvođenje je izrada klasifikacije područja u skladu sa kriterijumima EU. Agroekološki ciljevi u užem smislu realizuju se mjerama koje podržavaju tradicionalni način gazdovanja planinskim pašnjacima, održavanje autohtonih i lokalnih rasa i biljnih vrsta u proizvodnji i podrškom organskoj proizvodnji. Za mjere u drugoj osovini predviđa se oko 18% ukupnih sredstava za politiku ruralnog razvoja.

Treća osovina mjera politike ruralnog razvoja, za koju se predviđa oko 22% ukupnih sredstava, sadrži mjere koje podržavaju diverzifikaciju privrednih djelatnosti u ruralnim područjima s ciljem povećanja mogućnosti obezbjeđivanja dodatnih izvora dohotka koje zajedno sa podrškom razvoju sela i njegove infrastrukture utiču na poboljšanje životnog standarda seoskog stanovništva i kvaliteta života na selu. Ove mjere treba da djeluju u pravcu sprečavanja depopulacije i marginalizacije ruralnih područja.

Sprovedenje mjera politike ruralnog razvoja, naročito mjera treće osovine, dopunjava podrška organizovanju stanovništva za traženje rješenja za brži razvoj i putem pripreme i sprovođenja lokalnih razvojnih strategija po lider principu.

Izbor mjera politike ruralnog razvoja, njihovo grupisanje kao i alokacija sredstava po grupama (osovinama) kompatibilni su sa principima koji važe za programe ruralnog razvoja u EU. Veće učešće sredstava za prvu osovina ruralnog razvoja upravo odražava razvojne potrebe crnogorske poljoprivrede da se u narednih pet godina podstiče rast njene konkurentnosti.

Podrška opštim uslugama i servisima u poljoprivredi predstavlja treći stub agrarne politike za kojeg se u periodu 2009-2013. odvaja oko 18% sredstava cjelokupnog programa. Ove mjere odnose se na programe i aktivnosti koje zbog javnog interesa ne mogu biti prepuštene samo privatnoj inicijativi. Njima se podržavaju programi obrazovanja, istraživačkog, razvojnog i analitičkog rada, programi stručnih poslova za sve sektore poljoprivrede, savjetodavne aktivnosti, program veterinarskih i fitosanitarnih mjera kao i aktivnosti i programi vezani za kontrolu kvaliteta proizvoda. Ti programi i aktivnosti u znatnoj mjeri doprinose opštem podizanju nivoa znanja kao i stručnom osposobljavanju proizvođača putem direktnog savjetovanja, organizacije seminara, radionica, kurseva i uvođenjem novih tehnologija i saznanja u praksu. Ulaganja u podizanje i jačanje ljudskih potencijala doprinose podizanju produktivnosti, a time i povećanju konkurentnosti poljoprivrede, čime se dopunjuju sa mjerama prve osovine politike ruralnog razvoja.

Socijalni transferi seoskom stanovništvu u obliku staračkih naknada u prvom redu prate cilj obezbjeđivanja primjerenog životnog standarda na selu, a zbog svoje vezanosti za porodična gazdinstva prate i cilj održivog gazdovanja prirodnim resursima. Socijalnom podrškom staračkim domaćinstvima bez drugih primanja pridonosi se smanjivanju siromaštva u ruralnim sredinama i podiže kvalitet života na selu, što je i jedan od prioriteta treće osovine politike ruralnog razvoja. Staračke naknade predstavljaju oko 10% sredstava cjelokupnog programa za period 2009-2013.

Tehnička i administrativna podrška implementaciji Programa namijenjena je projektima i aktivnostima svih vidova međunarodne saradnje i ispunjavanja međunarodnih obaveza, jačanja administrativne infrastrukture, organizovanju i podizanju nivoa informisanosti proizvođača, nevladinih organizacija i javnosti u vezi sa poljoprivredom i ruralnim razvojem. Tom vidu podrške namijenjeno je 2,5% ukupnih sredstava NP.

4.3 Lista mjera

Program sadrži 36 mjera agrarne politike, raspoređenih unutar 5 osnovnih grupa. Pojedine mjere sastavljene su od više podmjera (komponenti), a neke su jedinstvene. Detaljni opis mjera (Poglavlje II) obuhvata razloge za implementaciju mjere, ciljeve, sam opis mjere sa osnovnim informacijama o obliku, visini i uslovima podrške, vremenski okvir, korisnike, predviđene finansijske izvore, okvir za implementaciju, kao i indikatore za praćenje rezultata. Kod mjera koje bi se zbog svojih karakteristika mogle kandidovati, odnosno uključiti i u IPARD program ta mogućnost je eksplicitno navedena. Ovaj prijedlog ne prejudicira konačan izbor mjera, kao ni visinu i uslove podrške za IPARD.

Program mjera je koncipiran na način da se za određenu namjenu podrška obezbjeđuje samo unutar jedne mjere. To znači da potencijalni korisnici mogu kandidovati na više mjera, ako za njih ispunjavaju opšte i specifične uslove.

Tabela 3: Lista mjera po grupama i osovinama

Šifra	Naziv	Opis mjere
1	Mjere tržišno-cjenovne politike	
1.1	Direktna plaćanja	
1.1.1	Direktna podrška stočarskoj proizvodnji	Premija po grlu za priplodne krave i junice, ovce i koze (iznad minimalnog broja); klanična premija za odrasla goveda (minimalna težina)
1.1.2	Podrška razvoju tržišne proizvodnje mlijeka	Premije po litru isporučenog mlijeka u mljekare (minimalna količina)
1.1.3	Podrška jačanju otkupne mreže mlijeka	Učešće u finansiranju troškova otkupa na bazi otkupljene količine mlijeka - plaćanje po litru
1.1.4	Podrška za otkup i klanje goveda	Učešće u finansiranju troškova otkupa i evidencija - plaćanja po grlu (minimalna težina)
1.1.5	Direktna podrška u biljnoj proizvodnji	Plaćanja po hektaru ratarskih kultura i proizvodnje sjemena (minimalna površina, ispunjavanje kriterijuma za sjemensku proizvodnju);
1.1.6	Podrška proizvodnji duvana	2009-2010 plaćanja po kg (u zavisnosti od kvaliteta) 2011-2013 plaćanja po hektaru
1.2	Program unapređivanja pčelarstva	Finansiranje programa (godišnji program rada i verifikacija rezultata)
1.3	Mjere za stabilizaciju tržišta	
1.3.1	Program intervencija na tržištu	Interventni otkup, pomoć u hrani
1.3.2	Upravljanje rizicima u poljoprivredi	Finansiranja dijela troškova osiguranja; naknade šteta od velikih zvižeri; finansijske pomoći u slučaju elementarnih i drugih nepogoda
2	Mjere politike ruralnog razvoja	
2.1	Mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede	
2.1.1	Investicije u poljoprivrednu opremu i mehanizaciju	Kofinansiranje investicija (maksimalno učešće); IPARD
2.1.2	Investicije u stočarske farme	Kofinansiranje investicija (maksimalno učešće)
2.1.3	Podizanje višegodišnjih zasada i izgradnja zaštićenih prostora	Kofinansiranje investicija (maksimalno ušešće)
2.1.4	Investicije vezane za zemljišnu politiku	Kofinansiranje investicija i projekata (maksimalno učešće)

Šifra	Naziv	Opis mjere
2.1.5	Investicije u preradu animalnih proizvoda	Kofinansiranje investicija za mikro, mala i srednja preduzeća (maksimalno učešće); IPARD
2.1.6	Investicije za čuvanje, pakovanje i preradu biljnih proizvoda	Kofinansiranje investicija za mikro, mala i srednja preduzeća (maksimalno učešće)
2.1.7	Investicije u preradu na porodičnim gazdinstvima	Kofinansiranje investicija za preradu na gazdinstvima (maksimalni kapacitet; maksimalno učešće)
2.1.8	Organizacije proizvođača	Podrška za osnivanje i funkcionisanje - u procentu od tržišnog prometa (vremenski ograničeno)
2.1.9	Unapređivanje kvaliteta proizvoda	Podrška za uvođenje sistema praćenja kvaliteta i šema kvaliteta (maksimalno učešće) Podrška za uključivanje poljoprivrednih proizvođača u registrovane šeme kvaliteta - standardizovano plaćanje po gazdinstvu (vremenski ograničeno)
2.1.10	Promotivne i informativne aktivnosti	Podrška projektima (maksimalno učešće)
2..2	Mjere za održivo gazdovanje prirodnim resursima	
2.2.1	Područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju (POM)	Plaćanja po hektaru ili u prelaznom razdoblju po uslovnom grlu (kriterijumi za teritorijalnu klasifikaciju)
2.2.2	Očuvanje genetičkih resursa u poljoprivredi	Plaćanje po grlu za držanje stoke i po hektaru za gajenje bilja na bazi liste iz Akcionog plana za očuvanje i održivo korišćenje genetičkih resursa u poljoprivredi
2.2.3	Organska proizvodnja	Plaćanja po hektaru za biljnu proizvodnju i po uslovnom grlu za stočarstvo (uslovi po pravilu definisani zakonskom regulativom)
2.2.4	Održivo korišćenje planinskih pašnjaka	Plaćanja po uslovnom grlu (minimalni period držanja stoke na katunima)
2.3	Mjere za poboljšanje kvaliteta života i širenja ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	
2.3.1	Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama	Podrška investicijama koje stvaraju mogućnost otvaranja novih radnih mjesta u nepoljoprivrednom sektoru (maksimalno učešće; teritorijalna ograničenja)
2.3.2	Obnova i razvoj sela i izgradnja infrastrukture	Kofinansiranje projekata u ruralnim područjima: lokalni putevi, vodosnabdijevanje, objekti od zajedničke važnosti (maksimalno učešće); IPARD
2.4	Lider projekti	Podrška za formiranje lokalnih akcionih grupa i njihove aktivnosti (maksimalno učešće); IPARD
3	Podrška opštim uslugama i servisima u poljoprivredi	
3.1	Obrazovanje, istraživanja, razvoj i analize	Finansiranje programa i kofinansiranje investicija
3.2	Program unapređivanja stočarstva	Finansiranje programa (podrška nabavci sjemena i kvalitetnih priplodnjaka, izložbe)
3.3	Program stručnih poslova u stočarstvu	Finansiranje programa (godišnji program rada i verifikacija rezultata)
3.4	Program stručnih poslova u biljnoj proizvodnji	Finansiranje programa (godišnji program rada i verifikacija rezultata)
3.5	Savjetodavni poslovi	Finansiranje programa (godišnji program rada i verifikacija rezultata)
3.6	Program mjera kontrole kvaliteta	Finansiranje programa
3.7	Program mjera zdravstvene zaštite bilja	Finansiranje programa (godišnji program rada i verifikacija rezultata)
3.8	Program veterinarskih mjera	Finansiranje programa (godišnji program rada i verifikacija rezultata)
4	Socijalni transferi seoskom stanovništvu	Staračka nadoknada po porodičnom gazdinstvu (starosni i socijalni kriterijumi)
5	Tehnička i administrativna podrška implementaciji Programa	Finansiranje aktivnosti; IPARD

II. Opis mjera

1 Mjere tržišno-cjenovne politike

1.1 Direktna plaćanja

1.1.1 Direktna podrška stočarskoj proizvodnji

a) Razlozi za implementaciju

Specifični prirodni uslovi, koji se ogledaju u velikim površinama nisko produktivnih prirodnih livada i pašnjaka, predodredili su uglavnom ekstenzivno gajenje preživara u Crnoj Gori. U govedarstvu prevladava gajenje nespecializovanih, tj. rasa dvojnog pravca proizvodnje (za mlijeko i meso) sa izraženom sezonalnošću u teljenju. Tov junadi slabo je razvijen i malog je obima.

Kod ovaca i koza, koje se tradicionalno gaje za proizvodnju mlijeka i mesa, ishrana se gotovo u cjelini bazira na korišćenju prirodnih livada i pašnjaka lošijeg kvaliteta.

Ekstenzivni sistemi gajanja preživara i niska produktivnost smanjuju konkurentsku sposobnost proizvođača, zbog čega potencijali u stočarstvu ostaju neiskorišćeni, što ima negativne posljedice na cjelokupan razvoj poljoprivrede i ruralnih područja Crne Gore. Korišćenje raspoloživih resursa prirodnih livada i pašnjaka moguće je jedino gajenjem preživara koje je tijesno povezano i sa ostankom aktivne radne snage u izrazito ruralnim područjima Crne Gore. Poboljšanje konkurentnosti proizvođača kroz direktnu dohodovnu podršku može da ubrza razvoj sektora stočarstva u pravcu prilagođavanja zahtjevima i standardima EU i da ga osposobi za postepeno uključivanje u zajedničko tržište EU.

b) Ciljevi

- podizanje konkurentnosti stočarske proizvodnje;
- obezbjeđivanje uslova za održanje i uravnotežen razvoj govedarstva, ovčarstva i kozarstva;
- bolje korišćenje raspoloživih resursa, posebno prirodnih livada;
- jačanje vertikalne integracije u proizvodnji mesa i poboljšanje sistema bezbjednosti podsticanjem klanja goveda u klanicama koje ispunjavaju propisane veterinarsko-sanitarne uslove;
- doprinos ruralnom razvoju kroz poboljšavanje dohotka poljoprivrednih gazdinstava i time podizanja kvaliteta života u ruralnim područjima.

c) Opis mjere

Direktna podrška stočarstvu sastoji se iz:

- premija po grlu za priplodne krave i junice;

- klaničnih premija po grlu za utovljenu junad i ostale kategorije odraslih goveda;
- premija po grlu za ovce i koze.

Pravo na podršku za priplodne krave i junice imaju sva gazdinstva koja gaje više od 3 grla te vrste stoke. Plaćanje se odnosi samo na grla iznad minimalnog broja do maksimuma od 50 grla. Kriterijum je ispunjen ako gazdinstvo drži taj broj grla minimalno 6 mjeseci. Osnovna premija po grlu za priplodne krave i junice iznosi 80 €.

Pravo na klanične premije za tovljenu junad i ostale kategorije odraslih goveda imaju gazdinstva koja te kategorije goveda prodaju registrovanoj klanici do maksimalnog broja 90 grla godišnje. Klanične premije odnose se na odrasla goveda minimalne tjelesne mase 400 kg po grlu. Pravo na premije može se ostvariti samo za grla odgajena u Crnoj Gori. Kod uvezenih grla za tov junadi taj kriterijum je ispunjen ako je grlo u tovu na gazdinstvu najmanje 6 mjeseci. Osnovna klanična premije za tovljenu junad iznosi 120 € po grlu, a za ostale kategorije odraslih goveda 40 € po grlu.

Pravo na podršku za ovce i koze imaju sva gazdinstva koja gaje više od 20 ovaca i/ili više od 10 koza u stadu. Plaćanje se odnosi samo na grla iznad minimalnog broja do maksimuma od 300 grla po gazdinstvu. Osnovna premija po grlu za priplodne ovce i koze iznosi 10 €.

Visina premija po grlu, odnosno njeno povećanje u odnosu na osnovne premije za 2009. godinu, određuje se uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike za pojedinu godinu. Kriterijumi u pogledu broja grla po gazdinstvu na koji se odnosi pravo na premije mogu se prilagoditi u pravcu povećanja obuhvata gazdinstava na bazi analize indikatora nakon prve tri godine izvođenja mjera (u 2012).

Ukoliko ukupna visina zahtjeva za pojedinu vrstu plaćanja prevazilazi budžetom planirani godišnji iznos, proporcionalno se smanjuju jedinična plaćanja po grlu za tu vrstu podrške.

Za ostvarivanje prava na premije osnovni je uslov da su grla obilježena u okviru nacionalnog sistema identifikacije i registracije životinja. Za ovce i koze taj uslov stupa na snagu kada se uspostavi taj sistem i za male preživare (2010. godine).

d) Vremenski okvir

2009 – 2013

e) Korisnici

Sva poljoprivredna gazdinstva koja ispunjavaju prethodno navedene kriterijume.

f) Finansijski izvori

Podrška se finansira iz nacionalnog budžeta.

g) Okvir za implementaciju

Osnov za obračun i isplatu premija za krave i junice, i premija za ovce i koze su evidencije o proizvođačima i broju stoke po vrstama. Do uspostavljanja cjelovitog sistema evidentiranja i kontrole tih podataka, podrška se obezbjeđuje na bazi izveštaja Službe za selekciju stoke.

Osnov za obračun i isplatu klaničnih premija su spiskovi otkupljenih i zaklanih grla utovljene junadi i ostalih kategorija odraslih goveda koje obezbjeđuju registrovane klanice.

Prava na premiju ostvarena u godini n biće isplaćena proizvođačima u godini n+1.

h) Indikatori

Broj premiranih gazdinstava po vrstama premija
Broj stoke za direktna plaćanja po vrstama stoke
Ukupni iznos plaćenih premija po vrstama stoke
Udio gazdinstava za premije u ukupnom broju gazdinstava koja gaje određenu vrstu stoke
Udio broja stoke za premije u ukupnom broju stoke po vrstama
Udio tovne junadi u ukupnom broju goveda

1.1.2 Podrška razvoju tržišne proizvodnje mlijeka

a) Razlozi za implementaciju

Od ukupne proizvodnje mlijeka u Crnoj Gori, koja se cijeni na blizu 200 mil. litara, manje od 20% prerađuje se u registrovanim mljekarama, većina ostaje na gazdinstvu i domaćinstva to mlijeko prerađuju u mlječne proizvode (sir i kajmak) ili koriste za vlastitu potrošnju. Ti proizvodi pojavljuju se na organizovanom tržištu u veoma ograničenom obimu. S druge strane, potražnja za komercijalnim mlječnim proizvodima je sve veća, posebno u turističkoj potrošnji.

Niska proizvodnja mlijeka po kravi i po gazdinstvu na jednoj strani i sve veći zahtjevi u pogledu kvaliteta mlijeka na drugoj strani smanjuju interes proizvođača mlijeka za prodaju mljekarama. Podizanje konkurentnosti mljekarskog sektora kroz direktnu podršku proizvođačima može znatno ubrzati razvoj tržišne proizvodnje mlijeka i njeno prilagođavanje standardima EU.

b) Ciljevi

- podizanje konkurentnosti tržišne proizvodnje mlijeka;
- podsticanje razvoja komercijalne proizvodnje mlijeka za isporuku mljekarama;

- povećanje udjela otkupljenog mlijeka u ukupnoj proizvodnji mlijeka;
- unapređivanje kvaliteta mlijeka;
- ukрупnjivanje farmi za proizvodnju mlijeka.

c) Opis mjere

Podržava se isporuka od proizvođača koji isporučuju mlijeko registrovanim mljekarama i učestvuju u primjeni nacionalne šeme unapređivanja kvaliteta mlijeka. Podrška ima oblik premije po litru isporučenog mlijeka, uz uslov da isporučena količina bude minimalno 300 litara mjesečno. Premija iznosi 0,035 € po litru.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Svi proizvođači koji registrovanoj mljekari isporučuju preko 300 l mlijeka mjesečno.

f) Finansijski izvori

Podrška se finansira iz nacionalnog budžeta.

g) Okvir za implementaciju

Osnov za obračun i isplatu premije su spiskovi proizvođača mlijeka sa podacima o mjesečnim količinama isporučenog mlijeka koje obezbjeđuje mljekara.

Isplate se vrše redovno mjesečno mljekarama koje su dužne premije proslijediti svojim kooperantima uz redovne isplate za isporučeno mlijeko.

h) Indikatori

Broj proizvođača u sistemu premiranja
Ukupna količina premiranog mlijeka
Ukupna vrijednost isplaćenih premija
Udio premiranog mlijeka u ukupno otkupljenom mlijeku
Udio otkupljenog mlijeka u ukupnoj proizvodnji mlijeka

1.1.3 Podrška jačanju otkupne mreže mlijeka

a) Razlozi za implementaciju

Jedan od razloga za mali udio mlijeka koje se redovno isporučuje u mljekare u ukupnoj količini proizvedenog jeste i nedovoljno razvijena otkupna mreža. Postoje brojne opštine na čijem području uopšte nije organizovan otkup mlijeka. Troškovi organizovanja i održavanja otkupne mreže su veliki zbog konfiguracije terena i usitnjene strukture proizvođača. Pojedine mljekare praktikuju nabavku sirovog mlijeka za dalju preradu iz Srbije, jer su im tako troškovi sakupljanja niži. Tako brojni proizvođači ostaju bez pristupa tržištu. Održavanje i širenje otkupne mreže mlijeka jedan je od ključnih faktora za dalji razvoj tržišne proizvodnje mlijeka u Crnoj Gori.

b) Ciljevi

- održavanje, jačanje i proširivanje infrastrukture za otkup mlijeka;
- podizanje konkurentnosti proizvodnje i prerade mlijeka;
- povećanje otkupa mlijeka i prerade u registrovanim mljekarama;
- širenje asortimana mlječnih proizvoda iz domaće proizvodnje.

c) Opis mjere

Putem učešća u finansiranju troškova otkupa mlijeka, uključujući funkcionisanje otkupnih centara, podržavaju se mljekare da održavaju i proširuju otkupnu mrežu. Mjera se odnosi na sve registrovane mljekare koje redovno otkupljuju mlijeko od domaćih proizvođača. Osnov za učešće u finansiranju troškova otkupa je količina otkupljenog mlijeka koja se dokazuje priloženim spiskovima proizvođača.

Troškovi se u početnom periodu (2009. godina) nadoknađuju linearno za svaki litar otkupljenog mlijeka u iznosu od 0.025€ po litru. Nakon prve godine realizacije mjere prelazi se na sistem gradacije podrške prema stvarno učinjenim troškovima otkupa na bazi analize tih troškova po mljekarama.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Sve registrovane mljekare koje otkupljuju mlijeko od crnogorskih proizvođača.

f) Finansijski izvori

Podrška se finansira iz nacionalnog budžeta.

g) Okvir za implementaciju

U 2009. osnov za obračun i isplatu podrške su stvarno otkupljene mjesečne količine mlijeka. Od 2010. pa nadalje, mjera se implementira u skladu sa kriterijumima koji proizlaze iz nove šeme plaćanja prema stvarnim troškovima otkupa mlijeka.

Isplata mljekarama vrši se mjesečno.

h) Indikatori

Broj otkupljivača
Količina otkupljenog mlijeka
Broj otkupnih linija
Dužina otkupne mreže u kilometrima (od 2010)
Ukupna količina otkupljenog mlijeka po kilometru otkupne mreže (od 2010)
Udio otkupljenog mlijeka u ukupnoj proizvodnji mlijeka
Ukupna vrijednost isplaćene podrške

1.1.4 Podrška za otkup i klanje goveda

a) Razlozi za implementaciju

Prema raspoloživim podacima, mali je broj goveda svih kategorija koja se kolju u registrovanim klanicama. Jednim dijelom to je uslovljeno tradicijom držanja i klanja goveda direktno na gazdinstvima. Drugi je razlog znatni troškovi koje klanična industrija ima pri klanju, od troškova transporta sa veoma udaljenih područja, preko troškova administracije, veterinarske kontrole, neškodljivog uklanjanja konfiskata i otpadaka i sl.

Podrška se uvodi kako bi se dijelom nadoknadili troškovi i tako podstaklo klanje goveda u klanicama.

b) Ciljevi

- podizanje konkurentnosti tržišne proizvodnje mesa;
- povećanje klanja odraslih goveda u registrovanim klanicama;
- uspostavljanje sistema kontrole kvaliteta i slijedljivosti u proizvodnji mesa;
- jačanje infrastrukture za proširenje otkupne mreže goveda;
- jačanje vertikalne integracije u proizvodnji mesa.

c) Opis mjere

Podrška klanicama predstavlja kompenzaciju dijela troškova otkupa i fiksnih troškova vezanih za obavezu praćenja kvaliteta, slijedljivosti i druge administrativno-tehničke zahtjeve. Mjera se realizuje u obliku plaćanja po grlu goveda tjelesne mase veće od 240 kg po grlu. Iznos podrške po zaklanom grlu je 20 €.

Od 2010. visina podrške će se odrediti godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike na bazi uspostavljenih objektivnih kriterijuma za utvrđivanje troškova na koje se podrška odnosi.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Sve registrovane klanice koje otkupljuju i kolju goveda isporučena od crnogorskih proizvođača.

f) Finansijski izvori

Podrška se finansira iz nacionalnog budžeta.

g) Okvir za implementaciju

Osnov za obračun i isplatu podrške su spiskovi registrovanih klanica o otkupljenim i zaklanim grlima.

Isplata se vrši redovno tromjesečno klanicama.

h) Indikatori

Broj podržanih registrovanih klanica
Ukupan broj otkupljenih i zaklanih grla
Udio zaklanih goveda u klanicama u odnosu na ukupan broj zaklanih goveda
Ukupna vrijednost isplaćene podrške

1.1.5 Direktna podrška u biljnoj proizvodnji

a) Razlozi za implementaciju

Crna Gora, usljed specifičnih prirodnih preduslova, raspolaže veoma ograničenim površinama oranica, koje su još i nedovoljno iskorišćene. Prosječni prinosi ratarskih kultura su niski. Povećanje produktivnosti ograničeno je usitnjenim posjedom i malim površinama oranica po gazdinstvu. Sve to smanjuje konkurentsku sposobnost proizvođača i interesovanje za ovaj vid proizvodnje. Razvoj ratarske proizvodnje jedan je od uslova za racionalno korišćenje ionako veoma ograničenog prirodnog resursa, kao i za obezbjeđivanje minimalnog nivoa proizvodnje kultura koje se tradicionalno gaje na tom prostoru. Usmjerena proizvodna podrška može pojačati konkurentnost ratarske proizvodnje, poboljšati ekonomski položaj proizvođača i razvojno uticati na proizvodnju.

b) Ciljevi

- podizanje konkurentnosti ratarske proizvodnje;

- optimalno korišćenje raspoloživih resursa oranica kroz redovnu obradu površina pogodnih za gajenje ratarskih kultura i proizvodnju stočne hrane, poštujući principe dobre poljoprivredne prakse;
- bolja ponuda žitarica iz domaće proizvodnje;
- unapređivanje proizvodnje stočne hrane na raspoloživim oraničnim površinama;
- obezbjeđivanje kvalitetnog sjemena iz domaće proizvodnje.

c) Opis mjere

Podrška se obezbjeđuje za:

- proizvodnju ratarskih kultura,
- proizvodnju sjemena ratarskih kultura.

Podrška se sprovodi u obliku direktnih plaćanja po hektaru zasijane i/ili zasađene površine za osnovne ratarske kulture: žitarice, krompir, biljke za proizvodnju stočne hrane (biljke za spremanje silaže, jednogodišnje krmne kulture sa oranica i krmne kulture sa višegodišnjih sijanih travnjaka, travno-djetelinske smješe i lucerka), heljdu i druge ratarske kulture (osim duvana). Direktna plaćanja se usmjeravaju i za proizvodnju sjemena navedenih kultura.

Minimalna površina za proizvodnju pojedinih kultura je 0,5 ha, osim za proizvodnju sjemena. Ne mogu sa sabirati različite kulture za ispunjavanje navedenog minimuma na jednom gazdinstvu. Jedno gazdinstvo može ostvariti pravo na podršku za svaku od gajenih kultura za koju se opredjeljuje podrška.

Osnov za utvrđivanje površine pojedine kulture su odgovarajuće evidencije proizvođača i površina.

Uslov za ostvarivanje prava na podršku za sjemensku proizvodnju je ispunjavanje kriterijuma i zahtjeva za sjemensku proizvodnju (sistem stručnog nadzora i certifikacije), što se potvrđuje izvještajem ovlašćene stručne službe.

Osnovni iznos plaćanja po ha ratarske kulture koja se gaji za merkantilnu proizvodnju ili proizvodnju stočne hrane je 130 €.

Osnovni iznos plaćanja po ha sjemenske proizvodnje je 600 €.

Visina plaćanja po hektaru, odnosno projekcija povećanja iznosa po ha za merkantilnu i smanjenja za sjemensku proizvodnju u odnosu na osnovna plaćanja za 2009. godinu, određuje se uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike za pojedine godine. Kriterijumi u pogledu površina po gazdinstvu na koje se odnosi plaćanje mogu se prilagoditi u pravcu povećanja obuhvata gazdinstava na bazi analize indikatora nakon prve tri godine izvođenja mjera (u 2012).

Ukoliko ukupna visina zahtjeva za plaćanja za pojedinu vrstu direktne podrške prevazilazi budžetom planirani godišnji iznos, proporcionalno se smanjuju jedinična plaćanja po hektaru.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

- Proizvođači ratarskih kultura koji ispunjavaju propisane kriterijume.
- Proizvođači sjemena ratarskih kultura koji ispune zahtjeve u pogledu sjemenske proizvodnje.

f) Finansijski izvori

Podrška se finansira iz nacionalnog budžeta.

g) Okvir za implementaciju

Osnov za obračun i isplatu podrške su evidencije o proizvođačima i površinama pod određenom kulturom. Do uspostavljanja cjelovitog sistema evidentiranja i kontrole tih podataka, podrška se obezbjeđuje na bazi izveštaja Savjetodavne službe u biljnoj proizvodnji.

h) Indikatori

Broj podržanih gazdinstava
Broj ha obuhvaćenih plaćanjem (po ratarskim kulturama)
Ukupan iznos podsticaja
Udio ratarskih kultura za premije u ukupnim oraničnim površinama
Udio korišćenih oraničnih površina u ukupnim površinama oranica
Ukupna proizvodnja certifikovanog sjemena (po vrstama)

1.1.6 Podrška proizvodnji duvana

a) Razlozi za implementaciju

Raspoloživi zemljišni resursi u neposrednoj blizini Skadarskog jezera manje su povoljni za gajenje drugih kultura, a pružaju povoljne uslove za gajenje duvana. Ti raspoloživi zemljišni resursi nijesu još dovoljno iskorišćeni, budući da je interesovanje proizvođača za tu proizvodnju tokom posljednje decenije bilo smanjeno.

Podizanje konkurentnosti kroz usmjerenu podršku proizvođačima omogućava održavanje nivoa proizvodnje, a time i bolje iskorišćavanje proizvodnog potencijala.

b) Ciljevi:

- podizanje konkurentnosti proizvodnje duvana;
- korišćenje resursa raspoloživog zemljišta koje je manje pogodno za uzgoj ostalih kultura;
- poboljšanje kvaliteta proizvedenog duvana.

c) Opis mjere

Podrška za povećanje konkurentnosti proizvodnje duvana u 2009. i 2010. obezbjeđuje se u obliku plaćanja po kg proizvođenog i osušenog duvana, u zavisnosti od klase kvaliteta, od 0,20 do 0,55 € po kg.

Od 2010. podrška se pretvara u plaćanje po ha prevođenjem iznosa koji se plaća po kg, tako što će se uzeti u obračun prosječan prinos i drugi objektivni kriterijumi. Iznos plaćanja po hektaru ne može biti veći od 1000 €.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Proizvođači koji proizvedu i isporuče duvan registrovanim prerađivačima.

f) Finansijski izvori

Podrška se finansira iz nacionalnog budžeta.

g) Okvir za implementaciju

Osnov za obračun i isplatu podrške su spiskovi proizvođača i količine isporučenog duvana po kvalitetu, a od 2011. nadalje i podaci o površinama koje dostavlja registrovani otkupljivač.

Prava ostvarena po osnovu proizvodnje duvana u godini n isplaćuju se u prvoj polovini godine n+1.

h) Indikatori

Broj podržanih proizvođača duvana
Ukupna proizvodnja duvana obuhvaćena podrškom (do 2010)
Relativno učešće klase kvaliteta u ukupno isporučenom duvanu (do 2010)
Površine pod duvanom obuhvaćene podrškom (od 2011)
Ukupan iznos podsticaja

1.2 Program unapređivanja pčelarstva

a) Razlozi za implementaciju

Pčelarstvo u Crnoj Gori ima dugu i bogatu tradiciju. Bogatstvo florističkog sastava medonosnog bilja pruža veoma povoljne prirodne uslove za razvoj ove djelatnosti. Značaj pčelarstva ne ogleda se samo u proizvodnji meda i ostalih

pčelinjih proizvoda već i u ulozi pčela u oprašivanju biljaka, čime se direktno utiče na povećanje prinosa raznih voćarskih, ratarskih, livadskih i drugih kultura.

Ovaj sektor se unapređuje putem sprovođenja edukacije pčelara, podrške mjerama za unapređivanje konkurentnosti i podrškom očuvanju zdravstvenog stanja pčela. Imajući u vidu postojeće stanje razvoja pčelarstva i potrebu razvoja sektora da bude konkurentan na širem tržištu gdje je konkurencija sve oštrija, potrebno je nastaviti program podrške razvoju pčelarstva.

b) Ciljevi:

- poboljšanje konkurentnosti u proizvodnji pčelinjih proizvoda,
- poboljšanje genetskog potencijala pčelinjih društava uvođenjem u proizvodnju visokokvalitetnih matice,
- očuvanje kvaliteta i poboljšanje zdravstvene ispravnosti pčelinjih proizvoda,
- kvaliteta i zdravstvene ispravnosti pčelinjih proizvoda,
- podizanje stručnog nivoa pčelara.

c) Opis mjere

Podržava se sprovođenje Programa unapređivanja pčelarstva u oblasti:

- proizvodnje selekcionisanih matice,
- kvaliteta pčelinjih proizvoda i zdravstvenog stanja pčelinjih zajednica,
- poboljšanja konkurentnosti putem automatizacije pojedinih faza rada i poboljšanja higijenskih uslova dobijanja i čuvanja pčelinjih proizvoda,
- stručnog osposobljavanje pčelara.

Podrška unapređivanju proizvodnje selekcionisanih matice odnosi se na podršku funkcionisanju centara za selekciju koji se pridržavaju strogo propisanih kriterijuma u selekciji visokokvalitetnih matice i na sprovođenje testiranja i ocjene produktivnosti.

Podrška unapređivanju kvaliteta pčelinjih proizvoda i zdravstvenog stanja pčelinjih zajednica usmjerena je na zaštitu pčelinjih društava protiv pčelinjeg krpelja (*Varroa destructor*) i poboljšanje zdravstvene ispravnosti pčelinjih proizvoda.

Podrška poboljšanju konkurentnosti proizvodnje u pčelarstvu odnosi se na kofinansiranje nabavke opreme za vrcanje, skladištenje i punjenje meda, opreme za poboljšanje higijene i očuvanja kvaliteta izvorno sakupljenih pčelinjih proizvoda, prvenstveno meda.

Podrška stručnom osposobljavanju pčelara usmjerava se u razne vidove edukacije i stručnog osposobljavanja pčelara: organizovanje seminara i pčelarskih manifestacija, nabavke literature, izdavanja časopisa i dr.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Pčelarski savez Crne Gore, lokalne pčelarske organizacije, stručne službe, individualni pčelari.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjeg Programa unapređivanja pčelarstva. Rezultati se verifikuju na bazi detaljnog godišnjeg izveštaja, koji se podnosi Ministarstvu.

h) Indikatori

Ukupan broj pčelara obuhvaćenih podrškom i po pojedinim podmjerama
Broj pčelinjih društava za koja se isplaćuje podrška po podmjerama
Ukupan iznos podrške po podmjerama

1.3 Mjere za stabilizaciju tržišta

1.3.1 Program intervencija na tržištu

a) Razlozi za implementaciju

Stabilizovanje tržišta i rješavanje sezonske neujednačenosti ponude poljoprivrednih proizvoda jedan je od ključnih preduslova za stabilnost dohotka proizvođača. U uslovima slabo razvijene tržišne infrastrukture (skladišni kapaciteti, otkupna mreža, prerada) proizvođači nijesu u stanju sami rješavati probleme vezane za izrazito sezonski karakter proizvodnje, što ugrožava njihov opstanak i razvoj.

Sa druge strane, sezonski viškovi poljoprivrednih proizvoda mogu se plasirati u obliku podrške u hrani određenim socijalnim grupama stanovništva. Pomoć u hrani prati strateške ciljeve obezbjeđivanja hrane po prihvatljivim cijenama za stanovništvo i istovremeno podržava razvoj poljoprivrede putem stabilizovanja uslova na tržištu.

b) Ciljevi

- stabilizovanje dohotka proizvođača sezonskih proizvoda kroz otklanjanje sezonskog narušavanja sklada između ponude i tražnje;

- podsticaj potrošnje specifičnih domaćih proizvoda koji se pojavljaju kao sezonski viškovi;
- podrška nabavci određenih poljoprivrednih proizvoda po pristupačnim cijenama za određene socijalne grupe i slojeve stanovništva.

c) Opis mjere

Podržava se plasman izrazitih sezonskih viškova poljoprivrednih proizvoda, u prvom redu svježeg povrća, voća, jagnječeg mesa, mlijeka i mlječnih proizvoda. Mjera se može sprovoditi u obliku pomoći u hrani u skladu sa godišnjim programom i u saradnji sa nevladinim organizacijama (Crveni krst, udruženja penzionera, sindikalne organizacije). U obliku čistih intervencija mjera ima tranzicioni karakter i primjenjuje se samo do izgradnje skladišne i druge tržišne infrastrukture koja će omogućiti ravnomjerniju ponudu tih proizvoda tokom godine. Taj oblik se primjenjuje po odluci Ministarstva, ukoliko nastupe ozbiljni poremećaji - disbalans između ponude i potražnje.

d) Vremenski okvir

2009-2012; gašenje u 2013. godini, osim pomoći u hrani.

e) Korisnici

Proizvođači, organizacije proizvođača i zadruge ili preduzeća, udruženja poljoprivrednih proizvođača, ugrožene grupe stanovništva – potrošača.

f) Finansijski izvori

Podrška se finansira iz nacionalnog budžeta.

g) Okvir za implementaciju

Podrška se obezbjeđuje na osnovu godišnjeg programa Ministarstva u kojem će biti definisani svi bitni elementi za sprovođenje mjere (vrste i količine proizvoda, oblik i visina podrške, procedura implementacije, kriterijumi i drugo).

h) Indikatori

Količine proizvoda na koje se odnosi podrška po vrstama
Ukupni iznos podrške po vrstama
Broj primaoca podrške (grupe i pojedinci)

1.3.2 Upravljanje rizicima u poljoprivredi

a) Razlozi za implementaciju

Štete na poljoprivrednim usjevima, stoci i drugim resursima redovan su pratilac poljoprivredne proizvodnje, posebno od vremenskih nepogoda na usjevima i štete koje pričinjavaju velike zvijeri na stoci. Iako se neki od tih rizika mogu osigurati u okviru redovnog sistema osiguranja, proizvođači rijetko koriste tu mogućnost zbog visokih premija osiguranja. Štete većeg obima prevazilaze mogućnost saniranja od strane proizvođača i mogu ozbiljno da ugroze opstanak gazdinstava, a time i dugoročno održivi razvoj proizvodnje.

b) Ciljevi

- podsticaj farmera da osiguravaju svoje usjeve i stoku čime se obezbjeđuje stabilnost dohotka i smanjenje rizika u poljoprivrednoj proizvodnji;
- smanjivanje dugoročno negativnih posljedica šteta prouzrokovanih prirodnim nepogodama i drugim vanrednim događajima.

c) Opis mjere

Podrška za upravljanje rizicima u poljoprivredi sastoji se iz:

- finansiranja dijela troškova osiguranja od šteta na poljoprivrednim usjevima i stoci;
- naknade šteta koje pričinjavaju velike zvijeri;
- finansijske pomoći poljoprivrednim proizvođačima u slučaju štete od elementarnih i drugih nepogoda većih razmjera.

Podrška za osiguranje od šteta na poljoprivrednim usjevima i stoci može da iznosi do 50% polise osiguranja.

Naknada šteta na stoci koje pričinjavaju velike zvijeri nadoknađuju se u zavisnosti od vrste i obima štete.

Naknada šteta od elementarnih nepogoda koje nijesu predmet osiguranja, usljed nemogućnosti osiguravajućih društava da prihvate tu vrstu osiguranja, obezbjeđuje se u skladu sa propisima koji određuju sistem za utvrđivanje šteta u poljoprivredi. Nadoknada može iznositi najviše 20% pričinjene štete.

U iznimnim situacijama, za individualne štete većih razmjera koje imaju dugoročne i teške posljedice za pojedina gazdinstva - nadoknađuje se šteta u skladu sa razmjerama štete na bazi ocjene nadležnog organa u skladu sa propisima Ministarstva.

U slučaju štete od koje se poljoprivrednik može osigurati u redovnom sistemu osiguranja, a to nije učinjeno, nadoknada može da iznosi najviše do 10% pričinjene štete.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

- poljoprivredna gazdinstva koja su osigurala usjeve ili stoku;

- poljoprivredna gazdinstva koja su pretrpjela štetu na stoci od napada zvijeri;
- poljoprivredna gazdinstva koja su pretrpjela štetu u slučaju prirodnih i drugih nepogoda većih razmjera.

f) Finansijski izvori

Podrška se financira iz nacionalnog budžeta.

g) Okvir za implementaciju

Podrška osiguranju sprovodi se na bazi spiskova - evidencija osiguravajućih društava. Isplata se vrši osiguravajućim društvima.

Naknada štete od napada zvijeri, prirodnih nepogoda i drugih iznimnih događaja sprovodi se na bazi pravilnika o nadoknadi šteta, koji propisuje Ministarstvo, i koji sadrži detaljna pravila i određuje nadležne službe za utvrđivanje šteta.

U realizaciji mjere Ministarstvo tijesno surađuje sa osiguravajućim društvima i opštinskom samoupravom.

h) Indikatori

Broj gazdinstva koja su osigurana
Površine i broj stoke koja su osigurana
Udio gazdinstava, površina i broja stoke koja se osiguravaju u ukupnom broju
Ukupni iznos podrške za osiguranje
Broj gazdinstava kojima je isplaćena šteta od zvijeri
Ukupni iznos naknada za štete od zvijeri
Broj gazdinstava kojima je isplaćena šteta od prirodnih nepogoda po vrstama nepogoda
Ukupni iznos naknada za štete od prirodnih nepogoda
Broj gazdinstava kojima je isplaćena šteta od drugih nepogoda po vrstama nepogoda
Ukupni iznos naknada za štete od drugih nepogoda

2 Mjere politike ruralnog razvoja

2.1 Mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede

2.1.1 Investicije u poljoprivrednu opremu i mehanizaciju

a) Razlozi za implementaciju

Jedan od glavnih uzroka nedovoljne konkurentnosti crnogorske poljoprivrede jeste niska produktivnost fizičkog kapitala, koja proizlazi i iz nedovoljne opremljenosti mehanizacijom i opremom. Postojeća mehanizacija, osim dijela nabavljenog kroz odgovarajuće projekte u posljednje vrijeme, veoma je zastarjela i u znatnoj mjeri izraubovana. Poljoprivredna gazdinstva, zbog nepovoljnog ekonomskog i socijalnog stanja, nijesu u mogućnosti da sama obezbijede dovoljno sredstava za modernizaciju proizvodnje. Proizvodnja je tako manje efikasna i ljudski resursi manje iskorišteni. Boljom opremom i savremenom mehanizacijom moguće je i znatno bolje ispunjavati zahtjeve održavanja prirodnih resursa, zaštite i dobrobiti životinja i bezbjednosti hrane.

b) Ciljevi

- poboljšanje konkurentnosti putem modernizacije poljoprivrednih gazdinstava;
- bolje iskorišćavanje kapitala i ljudskih resursa;
- uvođenje novih tehnologija i inovacija;
- poboljšanje higijenskih uslova na farmama i podizanje kvaliteta proizvoda sa pozitivnim efektima na okolinu i dobrobit životinja.

c) Opis mjere

Podrška se daje u obliku kofinansiranja nabavke opreme i mehanizacije na poljoprivrednim gazdinstvima, radi poboljšanja proizvodne tehnologije u različitim sektorima poljoprivrede osim u pčelarstvu. Podržava se nabavka pojedinačne mehanizacije i opreme, određenih linija ili sektorski definisane mehanizacije i opreme.

Prednost imaju investicije koje mogu donijeti direktno i znatno poboljšanje stanja na poljoprivrednom gazdinstvu, u pogledu unapređivanja ekonomskih, kao i drugih aspekata proizvodnje. Taj kriterijum se provjerava na bazi osnovnih podataka o gazdinstvu koji su obavezni sastavni dio podnesenog zahtjeva za podršku.

Maksimalno učešće javnih sredstava iznosi 30% vrijednosti investicije. Za gazdinstva u područjima sa otežanim uslovima za poljoprivredu ili za mlade farmere podrška može iznositi do 40% vrijednosti investicije, a ako su ispunjena oba uslova do 50%. Udio kofinansiranja, detaljniji uslovi podrške i kriterijumi za određivanje gazdinstava za koja važe povoljniji uslovi određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike i/ili raspisanim tenderima.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Poljoprivredna gazdinstva koja ispunjavaju propisane kriterijume.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

Imajući u vidu realne zahtjeve ukupne poljoprivrede, ova mjera se može kandidovati za finansiranje iz IPARD podrške EU.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi tendera. Sadržaj tendera i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

Selekcija projekata vrši se na osnovu objektivnih kriterijuma, koji su sastavni dio pojedinog tendera.

Podrška se obezbjeđuje na bazi dokaza (računi o plaćanju) o izvršenoj nabavci opreme i mehanizacije i terenskog izvještaja ovlašćene inspekcije.

h) Indikatori

Broj poljoprivrednih gazdinstava koja su dobila podršku
Ukupna vrijednost investicija po vrstama
Ukupna podrška po vrstama investicija

2.1.2 Investicije u stočarske farme

a) Razlozi za implementaciju

Stočarska proizvodnja u Crnoj Gori je, zbog nedostatka fizičkog kapitala i niske produktivnosti rada, nedovoljno efikasna. Moderan sistem proizvodnje u stočarstvu zasnovan je na kombinaciji dobrog genetskog potencijala stoke, efikasne i ekonomične proizvodnje stočne hrane, kao i odgovarajućih objekata i opreme za držanje stoke. Čak i ekstenzivni proizvodni sistemi zahtijevaju znatna kapitalna ulaganja. Veoma mali broj stočarskih objekata ispunjava minimalne uslove EU standarda u pogledu higijene, zaštite životne sredine (pogotovo nitrata direktiva), te dobrobiti i zaštite životinja. Brži razvoj relativno zaostalog stočarstva Crne Gore nije moguć bez snažnije podrške ulaganjima u rekonstrukciju postojećih i izgradnju novih štala i pratećih objekata na stočarskim farmama.

b) Ciljevi

- poboljšanje konkurentnosti stočarstva putem cjelovite modernizacije proizvodnih objekata;
- bolje korišćenje kapitala i ljudskih resursa;
- uvođenje novih tehnologija i inovacija;
- ispunjavanje EU standarda koji se odnose na zaštitu životne sredine, održavanje visokog nivoa higijene, te dobrobit i zaštitu životinja.

c) Opis mjere

Podrška se daje prvenstveno za investicije u cjelovito podizanje stočarskih farmi: u izgradnju samih objekata, nabavku pripadajuće opreme za objekte, te u nabavku priplodne stoke. Projekti treba da omogućavaju značajno poboljšanje proizvodne tehnologije i ispunjavanje EU standarda (uslov za svaku podršku) u stočarstvu. Moguće su podrške projektima koji objedinjuju potreban fizički kapital ili dio njega. Podržava se adaptacija postojećih i izgradnja novih farmi uz davanje prednosti tipskim projektima, ako su oni racionalniji u pogledu realizacije ciljeva ove mjere.

Projekti trebaju donijeti direktno i znatno poboljšanje na poljoprivrednom gazdinstvu u pogledu unapređivanja ekonomskog stanja, kao i drugih aspekata proizvodnje. Taj kriterijum se provjerava na bazi osnovnih podataka o gazdinstvu i predloženog plana investicije, koji je obavezni sastavni dio podnesenog zahtjeva za podršku.

Podrška se daje u obliku kofinansiranja nabavke materijala za izgradnju, opreme, priplodne stoke, kao i plaćanja građevinskih radova na adaptaciji postojećih i izgradnji novih objekata.

Maksimalno učešće javnih sredstava iznosi 30% vrijednosti investicije. Za gazdinstva u područjima sa otežanim uslovima za poljoprivredu ili za mlade farmere podrška može iznositi do 40% vrijednosti investicije, a ako su ispunjena oba uslova do 50%. Udio kofinansiranja, detaljniji uslovi podrške i kriterijumi za određivanje gazdinstava za koja važe povoljniji uslovi određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike i/ili raspisanim tenderima.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Poljoprivredna gazdinstva koja ispunjavaju kriterijume pojedinih tendera osim onih koji su u istoj godini dobili podršku za nabavku iste mehanizacije i opreme u okviru mjere 2.1.1

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi tendera. Sadržaj tendera i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

Selekcija projekata vrši se na osnovu objektivnih kriterijuma, koji su sastavni dio jedinog tendera.

Podrška se obezbjeđuje na bazi dokaza o obavljenoj investiciji i terenskog izvještaja ovlašćene inspekcije.

h) Indikatori

Broj poljoprivrednih gazdinstava koja su dobila podršku po vrstama investicija
Ukupna vrijednost investicija po vrstama
Ukupna podrška po vrstama investicija

2.1.3 Podizanje višegodišnjih zasada i izgradnja zaštićenih prostora

a) Razlozi za implementaciju

Obnova postojećih i podizanje novih višegodišnjih zasada i izgradnja zaštićenih prostora predstavlja temeljni uslov za savremenu proizvodnju voća, grožđa, maslina i povrća. Crna Gora ima povoljne prirodne uslova za tu vrstu proizvodnje, ali su oni, zbog nesposobnosti poljoprivrednih gazdinstava da u dovoljnom obimu samostalno u cjelosti finansiraju investicije u tim sektorima poljoprivrede, slabo iskorišćeni. Tehnologija proizvodnje i izbor sorti zaostaju za savremenom praksom sa negativnim posljedicama na konkurentnost. Putem podrške investicijama u tim sektorima poljoprivrede omogućava se aktiviranje razvojnog potencijala.

b) Ciljevi:

- poboljšanje konkurentnosti proizvođača voća, grožđa, maslina i povrća putem obnove postojećih i podizanja novih višegodišnjih zasada i izgradnje zaštićenog prostora;
- bolje korišćenje prirodnih resursa;
- uvođenje novih sorti, tehnologija i inovacija;
- unapređivanje izgleda pejzaža;
- smanjivanje rizika od požara i održavanje prirodnih resursa.

c) Opis mjere

Podrška se daje za investicije u podizanje novih i revitalizaciju postojećih voćnjaka, vinograda i mislinjaka, kao i za investicije za proizvodnju sadnica za te zasade. Predmet podrške mogu biti: analiza i priprema zemljišta, sadnice, sadnja i podizanje višegodišnjeg zasada. Takođe, podržava se izgradnja zaštićenih prostora (priprema zemljišta, nabavka opreme i izgradnja zaštićenih prostora).

Prednost imaju projekti koji mogu donijeti direktno i znatno poboljšanje na poljoprivrednom gazdinstvu, u pogledu unapređivanja ekonomskog stanja, kao i drugih aspekata proizvodnje. Taj kriterijum se provjerava na bazi osnovnih podataka o gazdinstvu i predloženog plana investicije koji je obavezni sastavni dio podnesenog zahtjeva za podršku.

Maksimalno učešće sredstava iz javnih izvora iznosi 30% vrijednosti investicije. Za gazdinstva u područjima sa otežanim uslovima za poljoprivredu ili za mlade farmere podrška može iznositi do 40% vrijednosti investicije, a ako su ispunjena oba uslova do 50%.

Ukoliko se višegodišnji zasadi zasnivaju na zapuštenim i opožarenim zemljištima, koji uz to mogu imati još i druge važne funkcije (na primjer smanjivanje mogućnosti pojave požara i sl.) podrška može iznositi do 70%.

Udio kofinansiranja, detaljniji uslovi podrške i kriterijumi za određivanje gazdinstava za koja važe povoljniji uslovi određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike i/ili raspisanim tenderima.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Poljoprivredna gazdinstva i organizacije proizvođača koji ispunjavaju propisane kriterijume.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi nacionalnim, opštinskim i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi tendera. Sadržaj tendera i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

Selekcija projekata vrši se na osnovu objektivnih kriterijuma, koji su sastavni dio pojedinog tendera.

Podrška se obezbjeđuje na bazi dokaza o obavljenoj investiciji i terenskog izvještaja ovlašćene inspekcije.

h) Indikatori

Broj odobrenih projekata po vrstama investicija
Površine višegodišnjih zasada uključenih u program po vrstama
Površina zaštićenih prostora
Ukupna vrijednost investicija po vrstama
Ukupna podrška po vrstama investicija

2.1.4 Investicije vezane za zemljišnu politiku

a) Razlozi za implementaciju

Kvalitet i plodnost zemljišta su među osnovnim uslovima za efikasnu poljoprivredu. Česta je pojava suša ili prevelika količina vode u zemljištu. Crna Gora, pored usitnjenog posjeda, ima i veliki udio zemljišta slabe plodnosti zbog samog pedološkog sastava zemljišta, prisustva kamena i drugih ograničenja (izlomljenost reljefa, zemljište na nagibu i sl.). Poljoprivredna gazdinstva nijesu u mogućnosti da sama finansiraju troškove regulisanja potreba u vodi i drugih investicija u zemljište. Veliki kao i mali projekti poboljšanja kvaliteta zemljišta mogu pozitivno uticati na proizvodnju i njenu ekonomičnost, uz strogo poštovanje principa zaštite životne sredine.

b) Ciljevi:

- poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede putem poboljšanja zemljišta;
- bolje iskorišćavanje zemljišnih resursa;
- uvođenje novih tehnologija i inovacija;
- održavanje i poboljšanje zaštite životne sredine i prirodnih resursa.

c) Opis mjere

Podrška se obezbjeđuje za:

- velike projekte navodnjavanja i odvodnjavanja koji se odnose na određena područja i planiraju se, po pravilu, u okviru lokalne zajednice;
- male projekte zemljišnih operacija čiji su nosioci, po pravilu, pojedinačna gazdinstva.

Veliki projekti odnose se prvenstveno na uređivanje režima vode (navodnjavanje, odvodnjavanje), a mogu se dopunjavati i sa drugim zemljišnim operacijama koje imaju isti cilj. Osnov za finansijsku podršku je projektna dokumentacija koja sadrži tehničke i ekonomske parametre kao i parametre potrebne za procjenu uticaja zemljišnih operacija na okolinu.

Mali projekti odnose se na unapređivanje vodnog režima na pojedinim poljoprivrednim gazdinstvima, kalcifikaciju, melioracije, kontrolu kvaliteta zemljišta, poboljšanje plodnosti i druge vidove unapređivanja kvaliteta zemljišta. Projekti treba da donesu značajno poboljšanje proizvodne sposobnosti zemljišta. Taj kriterijum se provjerava na bazi osnovnih podataka o gazdinstvu i predočenog plana aktivnosti koji je obavezni sastavni dio podnesenog zahtjeva za podršku.

Maksimalno učešće javnih sredstava iznosi 30% vrijednosti investicije, odnosno realizovanog programa ili aktivnosti.

Udio kofinansiranja, kao i detaljniji uslovi podrške za sve projekte određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike i/ili u raspisanim tenderima.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

- Veliki projekti: lokalne zajednice, udruženja i grupe proizvođača ili građana.
- Manji projekti: poljoprivredna gazdinstva koja ispunjavaju definisane kriterijume osim onih koji su u istoj godini dobili podršku za iste namjene u okviru mjere 2.1.3 (Investicije u podizanje višegodišnjih zasada).

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima. Za realizaciju velikih projekta potrebno je javno privatno partnerstvo: državnih institucija, lokalnih zajednica i privatnih partnera.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi tendera. Sadržaj tendera i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

Selekcija projekata vrši se na osnovu objektivnih kriterijuma, koji su sastavni dio pojedinog tendera.

Podrška se obezbjeđuje na bazi dokaza o obavljenoj investiciji, realizovanom projektu ili aktivnosti.

h) Indikatori

Broj odobrenih projekata po vrstama investicija
Poljoprivredne površine uključene u program po vrstama investicija
Ukupna vrijednost investicija po vrstama
Ukupna podrška po vrstama investicija

2.1.5 Investicije u preradu animalnih proizvoda

a) Razlozi za implementaciju

Razvoj crnogorske prerađivačke industrije animalnih proizvoda evidentan je u periodu poslije 2000. godine. Investira se u nove pogone, tehnologiju i modernizuje se proizvodnja. Trenutno je u funkciji veći broj manjih klanica, 7 pogona mesne industrije i 18 pogona u mljekarskom sektoru (mljekare i pogoni za proizvodnju sira).

Produktivnost i higijensko stanje se unapređuju, ali bez dodatnih i većih intervencija ta industrija ne može izdržati konkurenciju pri otvaranju tržišta, čime bi se posredno mogla ugroziti i primarna proizvodnja. Za zadovoljavanje zahtjevnih EU standarda na području životne sredine i bezbjednosti hrane potrebne su dodatne visoke investicije. Očiti su deficiti i u razvoju novih proizvoda, promociji i marketingu. Dodata vrijednost u preradi je relativno niska i ne omogućuje održivu poziciju na domaćem tržištu. Izvozni potencijal nije u potpunosti realizovan. Razvoj prerađivačke industrije animalnih proizvoda je jedan od temeljnih uslova za razvoj stočarstva, kao najznačajnije grane crnogorske poljoprivrede. Potrebne su investicije u fizički kapital koji bi omogućio veću produktivnost rada, kao i u transfer i razvoj znanja u upravljanju i marketingu.

b) Ciljevi:

- poboljšanje konkurentnosti prerade animalnih proizvoda putem cjelovite modernizacije proizvodnih i marketinških uslova sa ciljem stvaranja nove dodate vrijednosti;
- povećanje dodate vrijednosti u proizvodnji animalnih proizvoda putem povećavanja efikasnosti u preradi i marketingu;
- uvođenje novih tehnologija i inovacija, i otvaranje novih tržišnih mogućnosti;
- ispunjavanje EU standarda i ciljno poboljšanje kvaliteta, zaštite životne sredine i bezbjednosti hrane,
- jačanje veze sa primarnom proizvodnjom.

c) Opis mjere

Podrška za povećanje dodate vrijednosti u prerađivačkoj industriji animalnih proizvoda obuhvata investicije u preradu i marketing postojećih proizvoda, kao i u razvoj novih proizvoda, procesa i tehnologija. Svi projekti moraju u cjelini dokazati ispunjavanje EU standarda na području bezbjednosti hrane i očuvanja okoline (uslov za svaku podršku). Podržavaju se projekti cjelovitih ili parcijalno zaokruženih rješenja u preradi i marketingu. Predmet kofinansiranja su nabavka materijala, opreme, mehanizacije, kao i građevinski radovi na adaptaciji

postojećih ili izgradnji novih objekata, patenti i licence, izrada tehničke dokumentacije, marketinške analize i troškovi razvoja novih proizvoda.

Ekonomska opravdanost projekta dokazuje se biznis planom koji je obavezni sastavni dio podnesenog zahtjeva za podršku. Biznis plan treba da sadrži elemente tehničke specifikacije projekta, specifikacije u pogledu ispunjavanja higijenskih uslova i uslova očuvanja okoline, organizacije i korišćenja domaćih proizvodnih resursa u stočarstvu, kao i mogućnosti marketinga na domaćem i izvoznom tržištu. Prednost imaju projekti koji direktno podstiču razvoj primarne stočarske proizvodnje u regionalnom i nacionalnom kontekstu.

Maksimalno učešće javnih sredstava iznosi 30% vrijednosti investicije. Udio kofinansiranja, kao i detaljniji uslovi podrške, određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike i/ili u raspisanim tenderima.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Mikro, mala i srednja preduzeća koja ispunjavaju kriterije određene godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

Imajući u vidu stanje i zahtjeve u ovom dijelu prerađivačke industrije, mjera se može kandidovati za finansiranje iz IPARD podrške EU.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi tendera. Sadržaj tendera i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

Selekcija projekata vrši se na osnovu objektivnih kriterijuma, koji su sastavni dio pojedinog tendera.

Podrška se obezbjeđuje na bazi dokaza o obavljenoj investiciji i terenskog izvještaja ovlašćene inspekcije.

h) Indikatori

Broj preduzeća koja su dobila podršku po sektoru i vrstama investicija
Ukupna vrijednost investicija po sektoru i vrstama
Ukupna podrška po vrstama investicija i sektoru

2.1.6 Investicije za čuvanje, pakovanje i preradu biljnih proizvoda

a) Razlozi za implementaciju

Jedan od važnih uslova za razvoj biljne proizvodnje, naročito u sektoru povrtarstva i voćarstva, jeste dobro razvijena tržišna infrastruktura koja omogućava skladištenje i čuvanje svježih proizvoda za tržište i time smanjuje sezonski karakter tih proizvoda. Mogućnost plasmana svježih proizvoda kroz duži vremenski period, kao i prerada tih proizvoda, mogu značajno povećati dodatu vrijednost u biljnoj proizvodnji sa pozitivnim uticajem na konkurentnost tih sektora. U Crnoj Gori tržišna infrastruktura je slabo razvijena. Broj i kapaciteti hladnjača su veoma ograničeni, a poseban je problem nedostatak prerađivačkih kapaciteta u ovoj oblasti. Dodata vrijednost u biljnoj proizvodnji je zbog toga relativno niska i ne omogućuje dugoročno održivu poziciju na domaćem tržištu. Izvozni potencijali su samo djelimično iskorišćeni.

Za ispunjavanje visokih standarda savremenog tržišta u pogledu kvaliteta, kvantiteta i bezbjednosti hrane potrebna su veća ulaganja, koja se ne mogu realizovati bez značajne podrške iz javnih sredstava. Potrebne su investicije u fizički kapital koji će omogućiti veću produktivnost rada, kao i u transfer i razvoj znanja u upravljanju i marketingu.

b) Ciljevi:

- poboljšanje konkurentnosti prerade biljnih proizvoda putem cjelovite modernizacije proizvodnih i marketinških uslova;
- povećanje dodate vrijednosti u proizvodnji biljnih proizvoda putem povećavanja efikasnosti u preradi i marketingu;
- uvođenje novih tehnologija, inovacija i otvaranje novih tržišnih mogućnosti;
- ispunjavanje EU standarda i ciljno poboljšanje kvaliteta i bezbjednosti hrane,
- jačanje veze sa primarnom proizvodnjom.

c) Opis mjere

Podrška se daje za investicije koje iskazuju povećanje dodate vrijednosti u sljedećim segmentima: u logistici pri otkupu, čuvanju, preradi, pakovanju i marketingu proizvoda, kao i za investicije u razvoj novih proizvoda, procesa i tehnologija. Podržavaju se projekti cjelovitih ili parcijalno zaokruženih rješenja. Kofinansira se: nabavka materijala, opreme, mehanizacije, kao i građevinski radovi na adaptaciji postojećih i izgradnji novih objekata, patentni, licence, izrada tehničke dokumentacije, marketinške analize i razvoj novih proizvoda.

Svi projekti moraju u cjelini dokazati ispunjavanje EU standarda (uslov za svaku podršku). Potencijalni korisnici podrške treba da predlože jasan biznis plan, kojim se dokazuje ekonomska opravdanost projekta i koji treba da sadrži elemente tehničke specifikacije projekta, specifikacije u pogledu ispunjavanja higijenskih i uslova očuvanja okoline, organizacije i korišćenja domaćih

proizvodnih resursa biljne proizvodnje, kao i mogućnosti marketinga na domaćem i izvoznom tržištu. Prednost se daje projektima koji direktno utiču na razvoj domaće primarne biljne proizvodnje.

Maksimalno učešće javnih sredstava iznosi 30% vrijednosti projekta. Udio kofinansiranja kao i detaljniji uslovi podrške određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike i/ili u raspisanim tenderima.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Mikro, mala i srednja preduzeća koja ispunjavaju kriterije određene godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi tendera. Sadržaj tendera i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

Selekcija projekata vrši se na osnovu objektivnih kriterijuma, koji su sastavni dio pojedinog tendera.

Podrška se obezbjeđuje na bazi dokaza o obavljenoj investiciji i terenskog izvještaja ovlašćene inspekcije.

h) Indikatori

Broj korisnika podrške po vrstama investicija
Ukupna vrijednost investicija po vrstama
Ukupna podrška po vrstama investicija

2.1.7 Investicije u preradu na porodičnim gazdinstvima

a) Razlozi za implementaciju

Crnogorska ruralna područja imaju dugu tradiciju u preradi različitih animalnih i biljnih proizvoda u domaćinstvu. Proizvodi, kao što su: sir, mesne prerađevine, različita pića, prerađevine od voća i povrća, predstavljaju važan dio ruralne ekonomije i doprinose unapređivanju ekonomskog položaja porodičnih

gazdinstava. Postoje raspoloživi potencijali koji mogu obogatiti ponudu lokalnih proizvoda i omogućiti zapošljavanje seoske radne snage, pa i održavanje seoske infrastrukture. Ti proizvodi znače i mogućnost povećavanja dodate vrijednosti poljoprivredne proizvodnje, posebno plasmanom tih proizvoda kroz turizam.

Pristup tržištu i zadovoljavanje potreba savremenog potrošača zahtijevaju prilagođavanje obima i kvaliteta, a posebno higijenskih standarda proizvoda, kao i usaglašavanje sa EU standardima u oblasti očuvanja životne sredine i bezbjednosti hrane. Potrebne su investicije u fizički kapital koji bi omogućio veću produktivnost rada, kao i u razvoj tehnologija i transfer znanja u proizvodnju.

b) Ciljevi:

- poboljšanje konkurentnosti porodičnih gazdinstava;
- povećanje dodate vrijednosti poljoprivrednih proizvoda povećanjem efikasnosti u preradi i marketingu;
- uvođenje novih tehnologija i inovacija i otvaranje novih tržišnih mogućnosti;
- poboljšanje kvaliteta proizvoda uz ispunjavanje EU standarda u oblasti bezbjednosti hrane i zaštite životne sredine,
- očuvanje proizvodnje tradicionalnih proizvoda,
- obogaćivanje turističke ponude specifičnim i rijetkim proizvodima visokog kvaliteta.

c) Opis mjere

Podrška se daje za investicije u preradu animalnih i biljnih proizvoda, uključujući i proizvode sakupljanja (ljekobilje, gljive, šumsko voće i sl.) Pravo na podršku imaju porodična poljoprivredna gazdinstva, koja se bave preradom kao dopunskom djelatnošću i grupe proizvođača koji se ujedine za preradu određenih poljoprivrednih proizvoda (sirovina) sa porodičnih gazdinstava.

Podržavaju se investicije u preradu i marketing postojećih proizvoda, kao i u razvoj novih proizvoda, procesa i tehnologija. Svi projekti moraju u cjelini dokazati ispunjavanje EU standarda (uslov za svaku podršku), koji važe za preradu na poljoprivrednim gazdinstvima. Kofinansira se: nabavka materijala, opreme, mehanizacije, kao i građevinski radovi na adaptaciji postojećih i izgradnji novih objekata.

Podržavaju se investicije koje ne prevazilaze propisima određeni maksimalni kapacitet i donose minimalno 1000 € dodate vrijednosti godišnje. Taj kriterijum se provjerava na bazi biznis plana koji je obavezni sastavni dio zahtjeva za podršku. Biznis plan treba da sadrži osnovne podatke o gazdinstvu, odnosno organizaciji proizvođača, elemente tehničke specifikacije projekta, specifikacije u pogledu ispunjavanja higijenskih i uslova očuvanja okoline, organizacije i korišćenja sopstvenih proizvodnih resursa kao i nabavke poljoprivrednih proizvoda.

Maksimalno učešće javnih sredstava iznosi 30% vrijednosti investicije. Za gazdinstva u područjima sa otežanim uslovima za poljoprivredu ili za mlade farmere podrška može iznositi do 40% vrijednosti investicije, a ako su ispunjena

oba uslova do 50%. Udio kofinansiranja, detaljniji uslovi podrške i kriterijumi za određivanje gazdinstava za koja važe povoljniji uslovi određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike i/ili raspisanim tenderima.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Poljoprivredna gazdinstava sa dopunskim djelatnostima prerade poljoprivrednih proizvoda i organizacije proizvođača, koje ispunjavaju propisane kriterijume.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi tendera. Sadržaj tendera i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

Selekcija projekata vrši se na osnovu objektivnih kriterijuma, koji su sastavni dio pojedinog tendera.

Podrška se obezbjeđuje na bazi dokaza o obavljenoj investiciji i terenskog izvještaja ovlašćene inspekcije.

h) Indikatori

Broj korisnika podrške po vrstama investicija
Ukupna vrijednost investicija po vrstama
Ukupna podrška po vrstama investicija
Ukupna vrijednost godšnje proizvodnje za koju se daje podrška

2.1.8 Organizacije proizvođača

a) Razlozi za implementaciju

Crnogorsku poljoprivredu karakteriše usitnjen posjed i veliki broj malih proizvođača, koji manji dio svojih proizvoda prodaju na organizovanom tržištu, a ostalo ili direktno prodaju ili troše u domaćinstvu.

Zajednički organizovanom prodajom i/ili preradom može se znatno bolje iskoristiti proizvodni potencijal i jačati tržišna struktura. Sve to za krajnji rezultat ima podizanje konkurentnosti poljoprivrede. Organizacije proizvođača mogu i dodatno stimulisati članove za tržišnu proizvodnju.

b) Ciljevi:

- podrška inicijativi poljoprivrednika da se udruže i sarađuju na proizvodnim i tržišnim aktivnostima;
- jačanje tržišne infrastrukture za poljoprivredu;
- smanjivanje proizvodnih troškova i povećanje dodate vrijednosti poljoprivrednih proizvoda.

c) Opis mjere

Podrška se daje za osnivanje i funkcionisanje organizacija proizvođača. Pravo na podršku imaju organizovane grupe proizvođača koje ispunjavaju zakonske uslove i koje registruje Ministarstvo poljoprivrede. Podrška se daje prvih 5 godina od osnivanja u obliku godišnjeg granta za pokrivanje troškova formiranja i administrativnih troškova funkcionisanja proizvođačke organizacije. U fiksne troškove ubrajaju se troškovi prilagođavanja proizvodnje članova na tržišne uslove, troškovi plasiranja proizvoda na tržište, koji uključuju pripremu i organizaciju prodaje, kao i obezbjeđivanje zajedničkih pravila i informacija o proizvodnji, kvalitetu i potražnji. Iznos granta određuje se u procentu od tržišnog prometa poljoprivrednih proizvoda kojeg ostvari pojedina organizacija proizvođača i on iznosi najviše 5% u prvoj i drugoj godini, 4% u trećoj, 3% u četvrtoj i 2% u petoj godini.

Udio kofinansiranja i detaljniji uslovi podrške određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Organizacije proizvođača registrovane kod MPŠV.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi zahtjeva potencijalnih korisnika. Način sprovođenja podrške postepeno se prilagođava praksi i zahtjevima EU.

Osnov za obračun i isplatu podrške su evidencije o ostvarenom prometu proizvoda i usluga koje dostavljaju registrovane organizacije proizvođača.

Prava ostvarena po osnovu prometa u godini n isplaćuju se u prvoj polovini godine n+1.

h) Indikatori

Broj podržanih organizacija proizvođača
Obim prometa podržanih organizacija proizvođača
Ukupan iznos ostvarene podrške

2.1.9 Unapređivanje kvaliteta proizvoda

a) Razlozi za implementaciju

Kvalitet proizvoda je važan element tržišne uspješnosti i konkurentnosti u poljoprivredi. Privatne organizacije razvijaju sopstvene tržišne oznake da bi postale prepoznatljivost i veći uspjeh na tržištu.

Veću efikasnost moguće je ostvariti vertikalnim integrisanjem poljoprivredne proizvodnje i prerade u jedinstvene šeme kvaliteta. Na taj način je moguće garantovati i veći nivo slijedljivosti proizvoda, što postaje sve važnije sa stanovišta potrošača.

U crnogorskoj poljoprivredi i prerađivačkoj industriji načinjeni su važni koraci u pravcu uspostavljanja savremenih sistema politike kvaliteta, ali su za jačanje konkurentnosti potrebni dalji još intenzivniji koraci. Viši kvalitet moguće je postizati garantovanjem dodatnih elemenata, od različitih oblika zaštite geografskog porijekla i geografskih oznaka, pa sve do organskih proizvoda. Ti sistemi su pod posebnom zvaničnom zaštitom i nadzorom. Kvalitetan proizvod treba da je praćen i adekvatnim marketingom. Informacije o visokom kvalitetu proizvoda mogu dodatno privući potrošača.

Crna Gora ima znatan potencijal u proizvodnji proizvoda višeg kvaliteta, ali je on za sada još nedovoljno korišćen. Podsticaji podizanju kvaliteta proizvoda i uspostavljanju šema za postizanje viših standarda, pogotovo uz povezivanje primarne proizvodnje i prerade, mogu u znatnoj mjeri povećati mogućnosti plasmana poljoprivredno prehrambenih proizvoda na domaćem tržištu, naročito preko turizma.

b) Ciljevi:

- poboljšanje konkurentnosti poljoprivrede i prerade;
- unapređivanje kvaliteta proizvoda;
- stimulisanje poljoprivrednih gazdinstava da se udružuju u šeme kvaliteta.

c) Opis mjere

Podrška se obezbjeđuje za:

- uvođenje sistema praćenja kvaliteta i šema kvaliteta;
- uključivanje poljoprivrednih proizvođača u registrovane šeme kvaliteta.

Podrška za uvođenje sistema praćenja kvaliteta i šema kvaliteta odnosi se na troškove uvođenja i certifikacije HACCP programa integrisanog sa sistemom upravljanja kvalitetom i na troškove uvođenja šema kvaliteta u saradnji između primarne proizvodnje i prerade vezane za razvoj proizvoda, tehnologiju i marketing (pripremni radovi, uključujući dizajn, testiranje i sve druge aktivnosti u početnoj fazi). Prednost imaju tradicionalni, specifični i prepoznatljivi proizvodi, kao i organski proizvodi. Podrška se daje u obliku kofinansiranja na bazi predloženog programa aktivnosti i iznosi najviše 40% ukupnih troškova uvođenja i certifikacije.

Podrška uključivanju poljoprivrednih proizvođača u registrovane šeme kvaliteta odnosi se na troškove uvođenja šeme kvaliteta na nivou gazdinstava vezane za uvođenje standarda i slijedljivosti, certifikaciju i participaciju u šemi i daje se za prvih 5 godina od uključivanja.

Ta podrška ima oblik standardizovanog plaćanja po poljoprivrednom gazdinstvu i u 2009. iznosi najviše 1200 € za organsku poljoprivredu i 600 € za uključivanje u druge šeme kvaliteta. Od 2010. godine, visina podrške određuje se na bazi objektivnih kriterijuma u zavisnosti od vrste šeme kvaliteta.

Udio kofinansiranja programa, standardna visina podrške po poljoprivrednom gazdinstvu za učešće u šemi kvaliteta, kao i detaljniji uslovi podrške, određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

- Privredni subjekti sa djelatnošću proizvodnje i prerade poljoprivrednih proizvoda koji uvode različite sisteme i šeme kvaliteta;
- Poljoprivredna gazdinstva koja se uključe u registrovane šeme kvaliteta.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjih zahtjeva potencijalnih korisnika. Način sprovođenja podrške postepeno se prilagođava praksi i zahtjevima EU.

Osnov za obračun i isplatu podrške su izveštaji o sprovedenim aktivnostima i evidencije certifikacionih tijela.

h) Indikatori

Broj podržanih programa uvođenja sistema i šema kvaliteta (po vrstama)
Broj podržanih poljoprivrednih gazdinstava uključenih u šeme kvaliteta (po vrstama)
Ukupan iznos podrške (po vrstama)

2.1.10 Promotivne i informativne aktivnosti

a) Razlozi za implementaciju

Jedna je od karakteristika crnogorske poljoprivrede da tržištu nudi veoma raznovrsnu paletu proizvoda, ali u malim serijama. Često potrošači nemaju dovoljno informacija o tim proizvodima, posebno turisti koji dolaze u Crnu Goru, kao i potrošači van Crne Gore. S druge strane, usitnjeni proizvođači i prerađivačka industrija nijesu u mogućnosti da samostalno promovišu sopstvene proizvode.

Nedostatak ekonomije obima može se nadomjestiti sa podržanom generičkom promocijom, kao i sa promovisanjem odgovarajućih tržišnih niša za specifične proizvode. Stoga je potrebno i dalje izvoditi ciljnu podršku i intenzivirati rad na promociji i marketingu crnogorskih proizvoda.

b) Ciljevi:

- jačanje konkurentnosti putem promocije crnogorskih poljoprivrednih proizvoda u zemlji i inostranstvu,
- uspostavljanje i jačanje veze između turizma i poljoprivrede.
- podizanje svijesti potrošača o kvalitetu proizvoda.

c) Opis mjere

Mjera se sprovodi kroz podršku raznim vidovima promotivnih kampanja: organizovanje i učešće na lokalnim i međunarodnim sajmovima, izložbama i drugim manifestacijama, reklamiranje putem različitih komunikacijskih kanala, kampanja Made in Montenegro, informativne i edukativne aktivnosti za potrošače.

Prednost imaju aktivnosti promocije i informisanja u okviru registrovanih šema kvaliteta koje ukazuju na specifičnosti proizvoda u pogledu njihovog kvaliteta, proizvodne metode ili doprinosa smanjenju štetnih uticaja na okolinu. Podrška se daje u obliku kofinansiranja na bazi predloženog programa aktivnosti i iznosi najviše 50% ukupne vrijednosti programa.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Subjekti koji se bave proizvodnjom i preradom poljoprivrednih proizvoda, lokalne zajednice, nevladine organizacije.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjih zahtjeva potencijalnih korisnika u skladu sa kriterijumima koji se donose godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike. Način sprovođenja podrške postepeno se prilagođava praksi i zahtjevima EU.

h) Indikatori

Broj korisnika podrške
Broj podržanih promotivnih i informativnih aktivnosti (po vrstama)
Broj priznanja ostvaren na međunarodnim sajmovima, ukupno i po proizvodima
Ukupan iznos podrške

2.2 Mjere za održivo gazdovanje prirodnim resursima

2.2.1 Područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju (POM)

a) Razlozi za implementaciju

Crna Gora ima na većem dijelu teritorije veoma nepovoljne uslove za poljoprivrednu proizvodnju, pogotovo u planinskim područjima, kao i u područjima krša. Nadmorska visina, reljef i klimatski uslovi, zajedno sa niskom produktivnošću zemljišta i drugim prirodnim ograničenjima, povećavaju troškove i smanjuju prihod poljoprivrednih gazdinstava u tim područjima. Zbog lošijeg ekonomskog položaja i manje konkurentnosti uslovljenje prirodnim ograničenjima na tim područjima, trend smanjivanja korišćenja poljoprivrednog zemljišta je izraženiji, a opasnost depopulacije veća. Napuštanje poljoprivredne proizvodnje ima negativne uticaje i na životnu sredinu i izgled pejzaža.

Iako se u dosadašnjem periodu nastojalo podržati ta područja različitim mjerama, one nijesu bile sistematične zbog nedostatka ključnih evidencija o zemljištu i njegovim karakteristikama. Za definisanje specifičnih mjera podrške područjima sa otežanim uslovima potrebno je najprije izraditi klasifikaciju teritorijalno opredijeljenih područja prema prirodnim ograničenjima. To je veoma složen zadatak i jedan od prioriteta u sprovođenju Strategije razvoja

poljoprivrede, a važan je i za evropske integracije. Uvođenje podrške prije obavljanja klasifikacije nije racionalno.

Za implementaciju podrške u obliku plaćanja po hektaru potrebna je i evidencija korišćenja poljoprivrednog zemljišta u digitalnoj tehnici. Za obavljanje priprema za primjenu ove u potpunosti harmonizovane mjere sa zahtjevima EU do ulaska Crne Gore u EU trebalo bi obezbijediti donatorsku pomoć.

b) Ciljevi:

- održivo korišćenje raspoloživih resursa poljoprivrednog zemljišta na područjima sa otežanim uslovima za poljoprivrednu proizvodnju;
- sprečavanje depopulacije kroz očuvanje poljoprivrednih gazdinstava na tim područjima;
- zaštita i unapređivanje životne sredine;
- veća proizvodnja specifičnih crnogorskih proizvoda.

c) Opis mjere

Podrška se vezuje za klasifikaciju teritorijalno opredijeljenih područja prema prirodnim uslovima za poljoprivrednu proizvodnju. Kriterijumi za klasifikaciju u različita područja sa otežanim uslovima su: nadmorska visina koja bitno utiče na dužinu vegetacije, nagib terena koji ograničava upotrebu mehanizacije, otežana dostupnost terena i kombinacija tih faktora, kao i druga važna prirodna ograničenja (npr. plodnost zemljišta, klimatski uslovi, mogućnosti korišćenja zemljišta).

Visina podrška određuje se na bazi objektivnih kriterijuma i njome se nadoknađuju dodatni troškovi i/ili izgubljeni prihod poljoprivrednih gazdinstava u relaciji sa ograničenjima za proizvodnju na određenom području. Podrška se po pravilu daje u obliku plaćanja po hektaru korišćenog poljoprivrednog zemljišta na bazi zvanične zemljišne evidencije. U prelaznom periodu, tj. do uspostavljanja evidencije, podrška može imati oblik plaćanja po uslovnom grlu stoke. Za obračun se uzimaju sve vrste i kategorije preživara i konji, koje se drže na gazdinstvu najmanje 6 mjeseci.

Početak sprovođenja mjere, način i visina plaćanja po jedinici kao i detaljniji uslovi podrške određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike.

d) Vremenski okvir

od 2013.

e) Korisnici

Poljoprivredna gazdinstva koja se bave poljoprivrednom proizvodnjom na opredijeljenim područjima sa ograničenim mogućnostima i obavežu se da će nastaviti proizvodnju barem sljedećih 5 godina.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjih aplikacija potencijalnih korisnika. Sadržaj aplikacije i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

h) Indikatori

Broj podržanih poljoprivrednih gazdinstava
Broj uslovnih grla obuhvaćen podrškom
Ukupan iznos podrške

2.2.2 Očuvanje i održivo korišćenje genetičkih resursa u poljoprivredi

a) Razlozi za implementaciju

Crna Gora, kao rijetko koja država, na relativno maloj površini raspolaže bogatim i raznovrsnim živim svijetom – biodiverzitetom. Izuzetno je bogat i genetički fond biljaka i životinja u poljoprivredi, koji se ogleda u velikom broju sorti i rasa, a naročito autohtonih populacija biljaka i životinja koje se koriste za proizvodnju hrane. Ta činjenica obavezuje državu da se biodiverzitetu u oblasti poljoprivrede pokloni dužna pažnja. U tom pravcu su učinjeni važni koraci: u 2007. usvojen je Nacionalni program očuvanja genetičkih resursa u poljoprivredi (2009–2013), a potom i Akcioni plan za njegovu implementaciju. Tim dokumentima Crna Gora se obavezuje da pitanja očuvanja i održivog korišćenja genetičkih resursa u biljnoj proizvodnji i stočarstvu uskladi sa međunarodnim konvencijama i principima. Implementacija ovih dokumenata zahtijeva i odgovarajuću finansijsku podršku iz budžeta, koja se u formi direktnih plaćanja po ha ili grlu usmjerava za stimulisanje poljoprivrednih gazdinstava da održavaju genetičke resurse.

b) Ciljevi:

- očuvanje i održivo korišćenje ugroženih autohtonih i lokalnih vrsta i rasa stoke, te biljnih vrsta koje su ugrožene genetskom erozijom;
- doprinos očuvanju ukupnog biodiverziteta;
- jačanje svijesti o genetičkim resursima kao nacionalnoj vrijednosti Crne Gore, te doprinos njenoj afirmaciji kao ekološke države;
- očuvanje i unapređivanje pejzaža.

c) Opis mjere

Podrška se daje za držanje stoke i gajenje bilja koji su uključeni u Akcioni plan za očuvanje i održivo korišćenje genetičkih resursa u poljoprivredi. Podrška obuhvata:

- u stočarstvu: držanje buše u govedarstvu; zetske žuje, sore, pivske pramenke i ljabe u ovčarstvu; domaće balkanske koze; domaćeg brdskog konja, magarca;
- u biljnoj proizvodnji: uzgoj autohtonih sorti vinove loze, voćnih vrsta, ratarskih i povrtarskih kultura i krmnog bilja.

Podrška ima oblik plaćanja po grlu za držanje stoke, odnosno po hektaru za gajenje bilja. U 2009. ta podrška iznosi najviše 60 € po uslovnom grlu i 130 € po ha.

Od 2010. podrška se određuje na bazi objektivnih kriterijuma i njome se nadoknađuju dodatni troškovi i/ili izgubljeni prihod poljoprivrednih gazdinstava zbog držanja stoke određene rase i gajenja bilja određene sorte u skladu sa preuzetim obavezama.

Detaljniji uslovi podrške određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Poljoprivredna gazdinstva koja dobrovoljno prihvataju da barem 5 godina realizuju preuzete obaveze.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjih aplikacija potencijalnih korisnika. Sadržaj aplikacije i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

h) Indikatori

Broj podržanih poljoprivrednih gazdinstava
Broj grla zaštićenih rasa (po vrstama)
Ukupne površine na kojima se gaje zaštićene biljne vrste i sorte (po vrstama)
Ukupan iznos podrške

2.2.3 Organska proizvodnja

a) Razlozi za implementaciju

Proizvodni sistemi u poljoprivredi Crne Gore uglavnom su ekstenzivni i relativno se jednostavno mogu uključiti u program ograničene upotrebe zaštitnih sredstava, mineralnih đubriva i drugih uslova nadstandardnih tehnologija, kakva je, prije svega, organska proizvodnja. To znači da postoji veliki potencijal da se znatan dio poljoprivrede prilagodi proizvodnim tehnologijama koje omogućuju održivu upotrebu poljoprivrednog zemljišta, a time i dugoročnu zaštitu prirodnih resursa i okoline. Podsticanje tehnologija koje prate ekološke ciljeve može pridonijeti i povećanju obima proizvodnje u okviru šema kvaliteta i time odgovoriti na rastuću domaću i inostranu potražnju za ekološki prihvatljivim proizvodima.

b) Ciljevi:

- održivo gazdovanje prirodnim resursima;
- smanjenje negativnih uticaja poljoprivrede na okolinu;
- očuvanje biodiverziteta;
- podizanje kvaliteta poljoprivrednih proizvoda;
- doprinos afirmaciji Crne Gore kao ekološke države.

c) Opis mjere

Podrška se daje za organsku proizvodnju u bilo kom segmentu poljoprivrede. Proizvođači treba da poštuju pravila koja su definisana zakonskom regulativom za određen proizvodni sistem. Podrška ima oblik plaćanja po hektaru ili po uslovnom grlu stoke i u 2009. iznosi najviše 120 € po ha za ratarske kulture, 220 € po ha za povrće i višegodišnje zasade i 40 € po uslovnom grlu stoke.

Od 2010. visina podrške određuje se na bazi objektivnih kriterijuma i njome se nadoknađuju dodatni troškovi i/ili izgubljeni prihod poljoprivrednih gazdinstava zbog ograničenja vezanih za preuzete obaveze.

Detaljniji uslovi podrške određuju se uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike na godišnjem nivou.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Poljoprivredna gazdinstva koja dobrovoljno prihvataju da barem 5 godina realizuju preuzete obaveze.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta i donatorskim sredstvima.

i) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjih prijava potencijalnih korisnika. Sadržaj prijave i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

g) Indikatori

Broj poljoprivrednih gazdinstava obuhvaćenih podrškom
Ukupne površine u organskoj proizvodnji
Broj grla u organskoj proizvodnji
Ukupan iznos podrške

2.2.4 Održivo korišćenje planinskih pašnjaka

a) Razlozi za implementaciju

Crna Gora je veoma bogata planinskim pašnjacima, koji se tradicionalno koriste putem ekstenzivnog gajenja stoke (goveda, ovaca i koza) za proizvodnju mlijeka i mesa. Planinski pašnjaci su, uključujući i katune na njima, posebno bogatstvo koje doprinosi očuvanju biodiverziteta (specifična flora i fauna, korišćenje prilagođenih lokalnih rasa), a ima i poseban ekonomski značaj. Taj sistem omogućuje proizvodnju tradicionalnih proizvoda (različite vrste sireva, skorup i drugi mlječni proizvodi, jagnjeće i druge vrste mesa i dr.) koji imaju i važnu ulogu u crnogorskoj nacionalnoj kuhinji. Prema raspoloživim podacima, u Crnoj Gori postoji oko 500 katuna od kojih se i danas znatan broj koristi, ali sa mnogo manjim brojem stoke.

U posljednje vrijeme smanjuje se broj seoskih domaćinstava koja praktikuju ovaj vid držanja stoke, tako da se ovaj sistem korišćenja planinske paše smanjuje sa svim negativnim posljedicama koje to prate. Očuvanje planinskih pašnjaka i katunskog načina stočarenja veoma je važno i sa stanovišta očuvanja prirodne i kulturne baštine.

Direktna podrška po grlu stoke koja se izdiže na katune i koristi planinsku pašu može stimulisati poljoprivredna gazdinstva da sačuvaju i dalje razvijaju taj sistem proizvodnje.

b) Ciljevi:

- očuvanje i racionalno korišćenje prirodnih resursa;
- održivo gazdovanje poljoprivrednim zemljištem;
- zaštita životne sredine;

- očuvanje biodiverziteta;
- očuvanje prirodne i kulturne baštine;
- očuvanje tradicionalnih proizvoda.

c) Opis mjere

Podrška se daje poljoprivrednim gazdinstvima koja najmanje dva mjeseca u godini drže stoku na katunima.

Podrška ima oblik plaćanja po uslovnom grlu. Za obračun se uzimaju sve vrste i kategorije preživara i konji. Minimalan broj za podršku je 5 uslovnih grla.

U 2009. visina podrške iznosi 20 € po uslovnom grlu, a od 2010. ona se određuje na bazi objektivnih kriterijuma i njome se nadoknađuju dodatni troškovi i/ili izgubljeni prihod poljoprivrednih gazdinstava zbog održavanja ekstenzivnog sistema proizvodnje.

Preračun stoke na uslovna grla, visina plaćanja po jedinici kao i detaljniji uslovi podrške, određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Poljoprivredna gazdinstva koja ispunjavaju kriterijume i dobrovoljno prihvataju da barem 5 godina realizuju preuzete obaveze.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi nacionalnim i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjih prijave potencijalnih korisnika. Sadržaj prijave i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

h) Indikatori

Broj poljoprivrednih gazdinstava za podršku
Površina planinskih pašnjaka koji se koriste uz podsticaj
Broj stoke koja se redovno izdiže na katune po vrstama
Ukupan iznos podrške

2.3 Mjere za poboljšanje kvaliteta života i širenja ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima

2.3.1 Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama

a) Razlozi za implementaciju

Većina crnogorskog ruralnog stanovništva, osim poljoprivrede, ima malo drugih izvora dohotka. U mnogim područjima razvoj poljoprivrede ima ograničene mogućnosti, a sa druge strane postoji znatan broj nezaposlenih ili djelimično zaposlenih koji traže alternativne načine zapošljavanja. Tu poseban značaj može da ima razvoj drugih ekonomskih (nepoljoprivrednih) aktivnosti na poljoprivrednim gazdinstvima i u šumarstvu, kao i razvoj različitih vrsta aktivnosti i servisa koji nijesu tijesno vezani za poljoprivredu. Generelno gledano, postoji znatan potencijal u turizmu kao najznačajnijoj grani crnogorske privrede, koji je u ruralnim sredinama samo djelimično iskorišćen.

Podrškom dodatnim mogućnostima zapošljavanja mogu se barem u nekim sredinama zaustaviti negativni trendovi depopulacije i pražnjenja sela. Diverzifikacija aktivnosti na gazdinstvima neophodna je za zapošljavanje i održivi razvoj ruralnih područja, i njome se može pridonijeti boljem uravnoteženju regionalnog razvoja u ekonomskom i socijalnom smislu.

b) Ciljevi:

- poboljšanje životnih uslova i kvaliteta života u ruralnim područjima;
- povećanje dohotka na poljoprivrednim gazdinstvima;
- povećavanje zapošljavanja u ruralnim područjima;
- zaustavljanje depopulacije;
- iskorišćavanje potencijala u turizmu.

c) Opis mjere

Podrška se daje nosiocima i članovima porodičnih poljoprivrednih gazdinstava i drugih domaćinstava u seoskim sredinama koji pokreću nepoljoprivredne aktivnosti. Podržavaju se investicije koje stvaraju mogućnost otvaranja novih radnih mjesta u nepoljoprivrednom sektoru ili modernizaciju već postojećih nepoljoprivrednih aktivnosti na području:

- servisa (npr. direktna prodaja domaćih proizvoda na gazdinstvu, pružanje smještaja i drugih oblika seoskog turizma; socijalne usluge);
- domaćih zanata (npr. u proizvodnji lokalnih proizvoda od vune, drveta, keramike, kože);
- trgovine lokalnih poljoprivrednih i drugih proizvoda;
- drugih djelatnosti značajnih za ekonomski razvoj ruralnih sredina.

Podrška ima oblik kofinansiranja projekata cjelovitih ili zaokruženih parcijalnih rješenja. Podržava se adaptacija postojećih i izgradnja novih objekata, nabavka potrebne opreme, kao i troškovi pripreme projekta, promocije i marketinga.

Zahtjev za podršku treba da sadrži plan aktivnosti i rezultata, sa elementima tehničke i ekonomske specifikacije projekta. Podrška iznosi najviše 30% ukupne vrijednosti projekta.

Udio kofinansiranja projekata kao i detaljniji uslovi podrške određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike i/ili u raspisanim tenderima.

d) Vremenski okvir

2010-2013

e) Korisnici

- Nosioци ili članovi porodičnih poljoprivrednih gazdinstava.
- Preduzetnici, kooperative i drugi privredni subjekti, koji djelatnost pokreću u ruralnim područjima prema klasifikaciji koju donosi Ministarstvo.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi tendera. Sadržaj tendera i način sprovođenja podrške postepeno se prilagođavaju praksi i zahtjevima EU.

Selekcija projekata vrši se na osnovu objektivnih kriterijuma, koji su sastavni dio pojedinog tendera.

Podrška se obezbjeđuje na bazi dokaza o obavljenoj investiciji i terenskog izvještaja ovlaštene inspekcije.

h) Indikatori

Broj korisnika podrške po vrstama investicija
Ukupna vrijednost investicija po vrstama
Broj novih radnih mjesta
Ukupna podrška po vrstama investicija

2.3.2 Obnova i razvoj sela i izgradnja infrastrukture

a) Razlozi za implementaciju

Loša seoska infrastruktura (obezbjedenost lokalnim putevima, vodom, u nekim područjima i strujom) karakteristična je za mnoga ruralna područja u Crnoj Gori,

posebno u udaljenim planinskim područjima. Takvo stanje negativno utiče na ekonomski i socijalni status ruralnih područja i doprinosi depopulaciji sela.

Zaustavljanje ovog trenda i postizanje održivog razvoja ruralnih područja jedan je od važnijih izazova ukupnog razvoja Crne Gore. Obnova i razvoj sela nijesu mogući bez izdašne podrške iz javnih sredstava.

b) Ciljevi:

- poboljšanje životnih uslova i kvaliteta života u ruralnim područjima;
- formiranje uslova za razvoj poljoprivrede i diverzifikaciju ekonomskih aktivnosti na poljoprivrednim gazdinstvima i u seoskim sredinama u cjelini.

c) Opis mjere

Podrška se daje za:

- izgradnju lokalnih puteva (do pojedinih ili grupa seoskih domaćinstava, pristup katunima);
- izgradnju objekata za vodosnabdijevanje u seoskim sredinama;
- izgradnja novih i rekonstrukcija postojećih objekata koji su od zajedničke važnosti za lokalne zajednice (škole, ambulante, veterinarske ambulante, domovi kulture, sakralni objekti, elektro i PTT mreža, stočne i zelene pijace i dr.);
- rješavanje lokalnih pitanja zaštite životne sredine;
- organizaciju turističkih i drugih manifestacija, projekti održavanja i korišćenja prirodne i kulturne baštine koje doprinose razvoju sela.

Podrška ima oblik kofinansiranja projekata. Zahtjev za podršku treba da sadrži opis projekta sa očekivanim rezultatima i specifikaciju troškova sa elementima tehničke specifikacije. Podrška iznosi najviše 50% ukupne vrijednosti projekta.

Udio kofinansiranja programa, kao i detaljniji uslovi podrške određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike i/ili u raspisanim tenderima.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Sela, zaseoci i grupe sela, lokalne zajednice, privredni subjekti u ruralnim sredinama.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

S obzirom da seoska infrastruktura predstavlja jedan od osnovnih preduslova za očuvanje sela i stvaranje adekvatnih životnih uslova u njima, mjera se može kandidovati za finansiranje iz IPARD podrške EU.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjih prijava potencijalnih korisnika ili na bazi tendera. Način sprovođenja podrške postepeno se prilagođava praksi i zahtjevima EU.

Selekcija projekata vrši se na osnovu objektivnih kriterijuma.

h) Indikatori

Broj odobrenih zahtjeva za podršku
Broj sela u kojim su izvedeni projekti
Broj objekata izgrađenih i adaptiranih uz podršku (km puteva, broj vodopoja i sl.)
Ukupan iznos investicija po vrstama
Ukupan iznos podrške po vrstama

2.4 Lider projekti

a) Razlozi za implementaciju

Jedan od razloga za zaostajanje u razvoju ruralnih područja u Crnoj Gori jeste manjak ili nedostatak inicijativa samog stanovništva za rješavanje važnih pitanja u ruralnim područjima. Organizovanje ruralnog stanovništva da razvija ideje i kreira lokalne ekonomske strategije može u znatnoj mjeri doprinijeti promjenama. Takvo organizovanje, a time i održivi razvoj crnogorskih ruralnih područja, moguće je podržati sa implementacijom integrativnih i inovativnih strategija ruralnih aktera kroz evropski lider pristup (Leader approach).

Lider pristup sastoji se od sljedećih elemenata:

- lokalne razvojne strategije u okviru prepoznatljivih manjih teritorijalnih jedinica;
- lokalno javno-privatno partnerstvo u obliku lokalnih akcionih grupa (LAG);
- pristup odozdo ka gore sa mogućnošću da LAG odlučuje o implementaciji lokalnih razvojnih strategija;
- višesektorski pristup i realizacija strategija koje se baziraju na interakciji između aktivnosti i projekata lokalne ekonomije;
- implementacija projekata koji imaju inovativni pristup;

- povezivanje LAG u kooperacijske projekte;
- stvaranje mreže lokalnih akcionih grupa.

LAG pripremaju i implementiraju lokalne razvojne strategije. Crna Gora nema puno iskustva sa tim pristupom, mada su neki donatorski projekti USA imali elementa lider pristupa. Uočljiv je rast inicijativa lokalnih zajednica (opština), da formiraju svoje razvojne strategije. Opštine su zato i najpovoljnija struktura za sprovođenje LEADER pristupa u Crnoj Gori.

b) Ciljevi:

- poboljšanje životnih uslova i kvaliteta života u ruralnim područjima;
- povećanje kapaciteta za razvojne inicijative lokalnog ruralnog stanovništva;
- poboljšanje konkurentnosti ruralnih područja.

c) Opis mjere

Podrška se daje za formiranje lokalnih akcionih grupa i njihove aktivnosti u vezi sa pripremanjem lokalnih razvojnih strategija i njihovom implementacijom.

Kofinansiraju se:

- studije o stanju konkretnih ruralnih područja, obuhvaćenih LAG;
- priprema lokalnih razvojnih strategija;
- informacioni rad na području lokalnih razvojnih strategija;
- trening i priprema implementacije lokalnih razvojnih strategija;
- promotivne aktivnosti;
- trening vođa uključenih u projekte.

Lokalne razvojne strategije uzimaju mjere sa spiska mjera ruralnog razvoja po ovom programu. Zahtjev za podršku treba da sadrži plan aktivnosti i specifikaciju troškova. Podrška iznosi najviše 50% ukupne vrijednosti projekta.

Udio kofinansiranja programa kao i detaljniji uslovi podrške određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike i/ili u raspisanim tenderima.

d) Vremenski okvir

2011-2013

e) Korisnici

Opštine koje formiraju lokalne akcione grupe, kao i drugi vidovi organizovanja lokalnog stanovništva.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjih zahtjeva potencijalnih korisnika ili na bazi tendera. Način sprovođenja podrške postepeno se prilagođava praksi i zahtjevima EU.

Selekcija projekata vrši se na osnovu objektivnih kriterijuma.

h) Indikatori

Broj korisnika podrške
Broj lokalnih akcionih grupa
Ukupni broj stanovnika koji su uključeni u LAGs
Ukupan iznos podrške

3 Podrška opštim uslugama i servisima u poljoprivredi

3.1 Obrazovanje, istraživanja, razvoj i analize

a) Razlozi za implementaciju

Moderan koncept održivog razvoja poljoprivrede i ruralnih područja sve više zahtijeva da bude zasnovan na znanju. To podrazumijeva jačanje obrazovne komponente, istraživanja usmjerenih u rješavanje razvojnih izazova i problema, kao i izradu brojnih analiza koje su osnov za definisanje i implementaciju agrarne politike i ocjenu njenih efekata. Reforme i prilagođavanje Zajedničkoj poljoprivrednoj politici EU još više nameće potrebu snažne institucionalne podrške koju nije moguće obezbijediti bez jačanja kadrova i istraživačko-razvojne funkcije.

Stanje u Crnoj Gori iskazuje deficite u naučno-razvojnog sektoru, koji u znatno većoj mjeri treba da podržava razvoj poljoprivrede i izvođenje politike kompatibilne sa CAP, pogotovo na području ruralnog razvoja. Poseban je deficit u oblasti ekonomskih analiza i uspostavljanja efikasnog monitoringa za sprovođenje agrarne politike. Zato treba nastaviti i jačati podršku obrazovanja deficitarnih kadrova u poljoprivredi, kao i podršku za ciljna istraživanja i razvojne projekte. Posebno će mjesto imati izrada ekonomskih analiza u poljoprivredi, kao i naučno-razvojna podrška sprovođenju Strategije.

b) Ciljevi:

- razvoj poljoprivrede zasnovan na znanju,
- jačanje institucionalne podrške za razvoj održive poljoprivrede,
- brže sprovođenje reformi i pridruživanja EU,
- jačanje kadrovskih potencijala za bržu primjenu novih tehnologija i inovacija u poljoprivredi.

c) Opis mjere

Podrška se usmjerava u:

- poboljšanje uslova školovanja u postojećim srednjim poljoprivrednim školama i u stipendiranje deficitarnih kadrova u zemlji i inostranstvu, na bazi prioriteta koje zajedno sa ostalim državnim institucijama definiše Ministarstvo poljoprivrede;
- jačanje naučnoistraživačkog i razvojnog rada sa direktnom primjenom u poljoprivredi za potrebe izvođenja Strategije;
- izradu ekonomskih analiza za potrebe agrarne politike (planiranje mjera i ocjena efekata njihove primjene).

Za poboljšanje uslova školovanja podrška se daje na osnovu aplikacije škola, koja mora sadržati opis i argumentaciju projekata. Podržavaju se investicije u zgrade, opremu i mehanizaciju potrebnu za izvođenje praktične nastave vezane za poljoprivredu i ruralni razvoj.

Podrška naučnoistraživačkom radu daje se za projekte u okviru tema koje raspisuje Ministarstvo poljoprivrede i koje podržavaju izvođenje Strategije. Prijave istraživačkih projekata moraju sadržati jasno formulisane dokumentaciju kojom se dokazuje da će istraživanja imati efekte na razvoj ili na ubrzanje procesa integracije u EU. Projekte mogu kandidovati timovi domaćih ili inostranih stručnjaka. Ministarstvo može učestvovati u kofinansiranju projekata sa drugim Vladinim institucijama ili privatnim sektorom.

Izrada ekonomskih analiza u poljoprivredi, evaluacija projekata i mjera agrarne politike, izrada godišnjih izvještaja, priprema nacrti zakona i podzakonskih akata izvodi se na tražnju Ministarstva poljoprivrede. U okviru ove mjere mogu se finansirati li sufinansirati i druge ad hoc mjere i aktivnosti Ministarstva (povremene komisije, ekspertize i sl.).

Detaljniji uslovi podrške određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Obrazovne i naučnoistraživačke ustanove i organizacije, ekspertske timovi ili pojedinci, studenti deficitarnih zanimanja,

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjih zahtjeva potencijalnih korisnika i/ili na bazi tendera. Način sprovođenja podrške postepeno se prilagođava praksi i zahtjevima EU.

Selekcija projekata vrši se na osnovu objektivnih kriterijuma.

h) Indikatori

Broj prijavljenih i odobrenih projekata za podršku po pojedinim namjenama
Broj studenata koji ostvaruju stipendiju
Ukupan iznos podrške po pojedinim namjenama

3.2 Program unapređivanja stočarstva

a) Razlozi za implementaciju

Stočarstvo predstavlja dominantnu granu ukupne poljoprivrede Crne Gore i njime se bave najveći broj seoskih gazdinstava. U zavisnosti od vrste stoke, različit je stepen unapređivanja genetskog potencijala i poboljšanja rasne strukture. Sve izoštrenija konkurencija zahtijeva visoku proizvodnju po jedinici, odnosno priplodnom grlu, što se ne može ostvariti bez sistematičnog rada na dosljednom sprovođenju odgajivačko-selekcijских programa za pojedine vrste i rase stoke.

U sprovođenju unapređivanja stočarstva, Crna Gora u sve većoj mjeri uvodi međunarodne principe, a posebno pravila Međunarodne komisije za kontrolu produktivnosti stoke (ICAR). To zahtijeva, pored funkcionisanja stručne službe za stočarstvo, i obezbjeđivanje kvalitetnog sjemena za vještačko osjemenjivanje krava i korišćenje kvalitetnih priplodnjaka tamo gdje se vještačko osjemenjivanje ne primjenjuje. Imajući u vidu karakteristike crnogorskog stočarstva (veličinu populacije, razvijenost pojedinih sektora, dosadašnji rad na unapređivanju i sl.), to nije moguće obezbijediti bez podrške iz javnih sredstava.

b) Ciljevi:

- poboljšanje konkurentnosti stočarske proizvodnje unapređivanjem genetskog potencijala priplodne stoke,
- uvođenje i implementacija međunarodnih standarda u programe unapređivanja stoke.

c) Opis mjere

Podržava se nabavka sjemena za vještačko osjemenjivanje krava, uz ispunjavanje svih potrebnih uslova u pogledu njegovog kvaliteta. U udaljenijim seoskim područjima, gdje nije moguće organizovati sprovođenje vještačkog osjemenjivanja, podržava se korišćenje kvalitetnih bikova za prirodni pripust, uz uslov da su odabrani i licencirani u skladu sa predviđenom zakonskom procedurom.

Nabavka sjemena za vještačko osjemenjivanje podržava se u cjelosti, a licencirani priplodnjaci najviše do 150 € po grlu. Ukoliko broj odabranih i licenciranih priplodnjaka bude veći od planom predviđenih sredstava, iznos po priplodnjaku se proporcionalno smanjuje.

Predmet podrške može biti i korišćenje u rasplodu priplodnjaka i drugih stočnih vrsta (pastuvi, priplodni ovnovi i jarčevi, nerastovi). Uslovi za tu vrstu podrške određuju se godišnjim programom i godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike.

Takođe, ovom mjerom podržava se održavanje izložbi priplodne stoke koje se unaprijed jasno definišu.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Poljoprivredna gazdinstva uključena u odgajivačko-seleksijski program.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjeg programa rada Službe za selekciju stoke.

h) Indikatori

Ukupan broj nabavljenih doza sjemena i korisnika kojima je distribuirano
Broj odabranih i licenciranih priplodnjaka po vrstama
Broj regionalnih izložbi priplodne stoke
Ukupan iznos podrške

3.3 Program stručnih poslova u stočarstvu

a) Razlozi za implementaciju

Stočarstvo predstavlja dominantnu granu ukupne poljoprivrede Crne Gore i njime se bave najveći broj seoskih gazdinstava. U zavisnosti od vrste stoke, različit je stepen unapređivanja genetskog potencijala i poboljšanja rasne strukture. Sve izoštrenija konkurencija zahtijeva visoku proizvodnju po jedinici, odnosno priplodnom grlu, što se ne može ostvariti bez sistematičnog rada na dosljednom sprovođenju odgajivačko-seleksijskih programa za pojedine vrste i rase stoke.

Crna Gora je u 2000. otpočela program unapređivanja govedarstva na novim osnovama, a u tu svrhu osnovana je Služba za selekciju stoke, kao jedinica u sastavu Biotehničkog instituta. I pored evidentnih rezultata koji su ostvareni na unapređivanju kvaliteta priplodnih grla u govedarstvu posljednjih godina, još uvijek je veoma nizak populacijski prosjek proizvodnje mlijeka i mesa. Međutim, prinos mlijeka po kravi na najboljim farmama, koje su uključene u redovnu kontrolu produktivnosti, ne zaostaje za zemljama sa razvijenim govedarstvom, ali je u pitanju veoma mali dio ukupne populacije.

Važna obaveza stručnim službama u stočarstvu nametnuta je donošenjem Programa očuvanja i održivog korišćenja genetičkih resursa u stočarstvu, čije sprovođenje u skladu sa akcionim planom zahtijeva adekvatnu stručnu podršku.

Stoga je potrebno nastaviti i intenzivirati rad na unapređivanju goveda uključivanjem većeg broja grla u zvaničnu kontrolu, zatim intenzivirati rad na unapređivanju genetskog potencijala ovaca i koza, i drugih vrsta stoke. Takođe, potrebno je dosljedno sprovođenje Programa očuvanja genetičkih resursa u stočarstvu.

b) Ciljevi:

- poboljšanje konkurentnosti stočarske proizvodnje unapređivanjem genetskog potencijala priplodne stoke,
- jačanje institucionalne podrške za razvoj održive poljoprivrede,
- uvođenje i implementacija međunarodnih standarda u programe unapređivanja stoke,
- jačanje kadrovskih potencijala za bržu primjenu novih tehnologija i inovacija u poljoprivredi.

c) Opis mjere

U okviru Biotehničkog fakulteta podržava se rad Službe za selekciju stoke na realizaciji odgajivačko-seleksijskih programa u stočarstvu i Centra za stočarstvo na programu zaštite ugroženih rasa (banka gena). Uslov za podršku je godišnji program rada, sa detaljno razrađenim obimom mjera, dinamikom njihove realizacije, finansijskim aspektima i očekivanim efektima. Za verifikaciju rezultata služi detaljni godišnji izvještaj.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Služba za selekciju stoke i Centar za stočarstvo Biotehničkog fakulteta.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjeg programa rada Službe za selekciju stoke i Centra za stočarstvo Biotehničkog fakulteta.

h) Indikatori

Broj poljoprivrednih gazdinstava u selekcijskom programu
Broj poljoprivrednih gazdinstava u Programu očuvanja genetičkih resursa
Ukupan iznos podrške

3.4 Program stručnih poslova u biljnoj proizvodnji

a) Razlozi za implementaciju

Biljna proizvodnja u Crnoj Gori, iako po obimu zaostaje za stočarskom, veoma je raznovrsna i tržištu nudi široku paletu različitih proizvoda. I ovaj segment poljoprivrede karakterišu brojne specifičnosti i strukturni nedostaci: mali obim proizvodnje po gazdinstvu, neujednačen i nestandardan kvalitet, upotrebljava se sjeme i sadni materijal neprovjerenog i niskog kvaliteta. S druge strane, u nekim sektorima, kao što je proizvodnja sjemenskog krompira, ostvareni su vidni i pozitivni rezultati, što govori da su moguća znatna poboljšanja u proizvodnji sjemena i sadnog materijala.

Takođe, puna implementacija Zakona o sjemenu poljoprivrednog bilja i Zakona o sadnom materijalu, koji su u znatnoj mjeri usklađeni sa EU propisima, nalaže sprovođenje niza mjera. Sve to nameće potrebu da se nastavi i intenzivira sprovođenje mjera podške poslovima selekcije sjemena i sadnog materijala poljoprivrednog bilja.

b) Ciljevi:

- poboljšanje konkurentnosti biljne proizvodnje uvođenjem u proizvodnju certifikovanog sjemenskog i sadnog materijala;
- jačanje institucionalne podrške za razvoj održive poljoprivrede;
- uvođenje i implementacija međunarodnih standarda u sjemenskoj i rasadničarskoj proizvodnji.

c) Opis mjere

Podržava se rad ovlašćenih institucija i organizacija koje su uključene u selekciju i proizvodnju sjemena i sadnog materijala i funkcionisanje gen banke u skladu sa zakonskim propisima.

U okviru programa selekcije sjemena poljoprivrednog bilja i sadnog materijala predmet podrške može biti: čuvanje zaštićenih uzoraka sjemenskog materijala i registrovanih sorti, provjeravanje genetskih osobina i upotrebne vrijednosti novih domaćih i stranih sorti, selekcija i preporuka o rejonizaciji sorti, kontrola i certifikacija sjemena i sadnog materijala poljoprivrednog bilja.

U okviru programa gen banke podrška se odnosi na: sakupljanje i evidentiranje autohtonog genetičkog materijala, uključujući stare domaće ili odomaćene sorte poljoprivrednog bilja, te vrednovanje sakupljenog genetičkog materijala po međunarodnim deskriptorima, čuvanje, umnožavanje i razmjena uzoraka sakupljenog genetičkog materijala.

Uslov za podršku je godišnji program rada, sa detaljno razrađenim obimom mjera, dinamikom njihove realizacije, finansijskim aspektima i očekivanim efektima. Za verifikaciju rezultata služi detaljni godišnji izvještaj.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Ovlašćene institucije za selekciju i proizvodnju sjemena i sadnog materijala, ovlašćene institucije za držanje gen banke poljoprivrednog bilja.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjeg programa rada na selekciji i proizvodnji certifikovanog sjemena i sadnog materijala koji sadrži i program funkcionisanja gen banke.

h) Indikatori

Broj proizvođača sjemena i sadnog materijala
Količina certifikovanog sjemena i sadnog materijala
Broj biljnih vrsta uključenih u gen banku
Ukupan iznos podrške

3.5 Savjetodavni poslovi

a) Razlozi za implementaciju

Crna Gora je uspostavila koncept savjetodavne službe tako da savjetodavne poslove sprovode Savjetodavna služba u biljnoj proizvodnji, a u stočarstvu Služba za selekciju stoke. One imaju nezamjenljivu ulogu u unapređivanju poljoprivrede i uvođenju tehnoloških inovacija. Moderan koncept razvoja pred savjetodavnu službu postavlja sve više zahtjeva u smislu pružanja različitih vrsta servisa poljoprivrednim proizvođačima. Savjeti u samoj proizvodnji su samo jedan, a nikako jedini zadatak savjetodavnih službi. Jedan od ozbiljnih izazova u narednom periodu za savjetodavne službe jeste osposobljavanje i obuka farmera za podnošenje zahtjeva za direktnu podršku i za ispunjavanje brojnih EU standarda koji su vezani za očuvanje životne sredine, bezbjednost hrane, zaštitu i dobrobit životinja (cross-compliance). Takođe, važno će mjesto u aktivnostima službi imati pomoć i podrška farmerima i proizvođačkim organizacijama u pripremi i kandidovanju projekata za IPARD podršku.

Podrška savjetodavnih službi iz javnih sredstava može značajno doprinijeti njihovom jačanju i bržem razvoju.

b) Ciljevi:

- podizanje konkurentnosti poljoprivrede putem modernizacije i uvođenja tehnoloških inovacija,
- jačanje institucionalne podrške razvoju poljoprivrede,
- podrška sprovođenju reformi i pridruživanja EU,
- podizanje stručnog nivoa proizvođača,
- jačanje kadrovskih potencijala za bržu primjenu novih tehnologija i inovacija u poljoprivredi.

c) Opis mjere

U okviru ove mjere finansijski se podržavaju savjetodavne aktivnosti Savjetodavne službe u biljnoj proizvodnji i Službe za selekciju stoke. Neophodan uslov za podršku je godišnji program rada, sa detaljno razrađenim obimom mjera, dinamikom njihove realizacije, finansijskim okvirom i očekivanim efektima. Rezultati se verifikuju na bazi detaljnog godišnjeg izvještaja, koji se podnosi Ministarstvu. Službe treba da pružaju široku lepezu servisa poljoprivrednim proizvođačima, uključujući i osposobljavanje za korišćenje podrške u skladu sa EU regulativom.

Finansiranje aktivnosti savjetodavne službe odobrava se na bazi godišnjeg programa rada. Međutim, za određene specifične poslove, preventivno u oblasti implementacije mjera ruralnog razvoja, mogu se uz sprovedenu tendersku proceduru angažovati i druge službe ili ekspertske timovi.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Savjetodavna služba u biljnoj proizvodnji i Služba za selekciju stoke, druge stručne službe i timovi.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta, opštinskog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjih programa aktivnosti Savjetodavne službe u biljnoj proizvodnji i Službe za selekciju stoke, i na bazi tendera sa jasno preciziranim pravilima koja omogućuju selekciju projekata na osnovu objektivnih kriterijuma.

h) Indikatori

Broj realizovanih programa službi i ekspertske timova po vrstama
Broj poljoprivrednih gazdinstava koja saraduju sa službama
Ukupan iznos podrške po programima

3.6 Program mjera kontrole kvaliteta

a) Razlozi za implementaciju

Crnogorska poljoprivreda, iako malog obima, tržištu nudi veoma široku paletu proizvoda. Zahtjevi potrošača su sve veći, a implementacija zakonskih propisa nalaže da svi proizvodi koji se stavljaju u promet mora da budu pod odgovarajućim vidovima nadzora i kontrole kvaliteta. Dodatne zahtjeve postavlja harmonizacija sa EU propisima. Crna Gora je u dosadašnjem periodu podržavala jačanje institucija za kontrolu kvaliteta, prvenstveno kroz formiranje i opremanje novih i jačanje postojećih laboratorija, zatim kroz razne vidove obuke i stručnog osposobljavanja. Budući da je proces usklađivanja domaćeg zakonodavstva sa propisima EU veoma zahtjevan, potrebno je dinamizirati podršku uspostavljanju i funkcionisanju laboratorija za kontrolu kvaliteta u skladu sa zakonskim propisima.

b) Ciljevi:

- obezbjeđivanje stabilne ponude bezbjedne hrane, prihvatljive u pogledu kvaliteta i cijena;
- jačanje institucionalne podrške za razvoj održive poljoprivrede;
- brže sprovođenje reformi i pridruživanja EU;
- jačanje kadrovskih potencijala za bržu primjenu novih tehnologija i inovacija u poljoprivredi;
- jačanje konkurentnosti proizvođača hrane.

c) Opis mjere

Mjera se odnosi na podršku redovnoj kontroli i unapređivanju kvaliteta poljoprivrednih proizvoda, prvenstveno kroz funkcionisanje laboratorija za kontrolu kvaliteta: mlijeka, vina, maslinovog ulja, sjemena i sadnog materijala, stočnih hraniva, i drugih poljoprivrednih proizvoda koji se plasiraju na tržište. Jednim dijelom podrška se usmjerava za rad komisija za ocjenu proizvoda, u skladu sa zakonskim obavezama, kao što su vino, maslinovo ulje, med i sl. Podržava se i opremanje laboratorija koje su uključene u redovne programe kontrole poljoprivrednih proizvoda. Predmet podrške je takođe, obuka zaposlenih u tim laboratorijama kroz razne vidove treninga.

Detaljniji uslovi podrške određuju se godišnjim uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Ovlašćena pravna lica - institucije ili organizacije za vršenje kontrole.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi godišnjih zahtjeva potencijalnih korisnika i/ili na bazi tendera. Način sprovođenja podrške postepeno se prilagođava praksi i zahtjevima EU.

h) Indikatori

Broj podržanih projekata i aktivnosti po vrstama
Ukupan iznos podrške po vrstama

3.7 Program mjera zdravstvene zaštite bilja

a) Razlozi za implementaciju

Zdravstvena zaštita bilja je važan dio ukupne bezbjednosti hrane. Na tom području, kao i na području veterine, glavni je izazov prilagođavanje pravnih i institucionalnih okvira zahtjevima EU. U oblasti zdravstvene zaštite bilja donesen je novi Zakon o zdravstvenoj zaštiti bilja koji propisuje sprovođenje niza mjera u toj oblasti. Pored ovog zakona, doneseni su i Zakon o sjemenu poljoprivrednog bilja, Zakon o sadnom materijalu, Zakon o sredstvima za ishranu bilja, čija puna implementacija zahtijeva podršku sprovođenju određenih programa.

Iz tih zakona proizlaze jasne javne funkcije, koje nameću nastavljanje podrške sprovođenju mjera Programa zdravstvene zaštite bilja koji donosi Mnistarstvo.

b) Ciljevi:

- uspostavljanje i funkcionisanje sistema bezbjedne proizvodnje hrane biljnog porijekla,

- utvrđivanje statusa štetnih organizama, sprečavanje unošenja i širenja štetnih organizama i njihova eradikacija,
- proizvodnja zdravstveno ispravnog i kvalitetnog sjemena, očuvanje zdravstvenog stanja bilja,
- jačanje institucionalne podrške za bržu implementaciju EU standarda u biljnoj proizvodnji.

c) Opis mjere

Mjerom se podržava implementacija Programa zdravstvene zaštite bilja, koji sadrži detaljan pregled mjera sa potrebnim iznosom finansijskih sredstava za njihovu implementaciju. Program sadrži sljedeće mjere: sprečavanje najezde biljnih štetočina, zdravstveni nadzor proizvodnje sjemena, izvještajno-prognozna služba i suzbijanje štetnih organizama, monitoring nad štetnim organizmima, utvrđivanje statusa karantinski štetnih organizama, program monitoringa rezidua sredstava za zaštitu bilja, program monitoringa upotrebe sredstava za ishranu bilja. Takođe, program predviđa i naknadu farmerima za umanjeni ili izgubljeni prinos, ukoliko to predviđaju zakonski propisi.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Službe ovlašćene za sprovođenje mjera zdravstvene zaštite bilja, poljoprivredna gazdinstva.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi Programa zdravstvene zaštite bilja u okviru Fitosanitarne službe Crne Gore. Rezultati se verifikuju na bazi detaljnog godišnjeg izveštaja, koji se podnosi Ministarstvu.

h) Indikatori

Broj realizovanih programa po vrstama
Površina kultura za koju je isplaćena odšteta
Ukupan iznos podrške po programima

3.8 Program veterinarskih mjera

a) Razlozi za implementaciju

Crna Gora ulaže znatna sredstva u bezbjednost hrane i harmonizaciju pravnih i institucionalnih okvira sa međunarodnim standardima. Imajući u vidu da stočarska proizvodnja predstavlja najznačajniju granu poljoprivrede, sve je veći značaj veterinarske službe za efikasno funkcionisanje sistema očuvanja zdravlja životinja i bezbjedne proizvodnje animalnih proizvoda. Stoga je potrebno nastaviti podršku sprovođenju mjera Operativnog programa o zdravstvenoj zaštiti životinja i druge poslove koji predstavljaju izvršavanje zakonskih obaveza u oblasti veterine i bezbjednosti hrane.

b) Ciljevi:

- uspostavljanje i funkcionisanje sistema bezbjedne proizvodnje hrane animalnog porijekla,
- obezbjeđivanje zdravstvene zaštite životinja i praćenje epizootiološke situacije,
- jačanje institucionalne podrške za bržu implementaciju EU standarda u proizvodnji animalnih proizvoda.

c) Opis mjere

Podržava se puna implementacija Operativnog programa o zdravstvenoj zaštiti životinja, koji sadrži detaljan pregled mjera sa potrebnim iznosom finansijskih sredstava za njihovu implementaciju. Programom se utvrđuju dijagnostička ispitivanja i imunoprofilaktičke, zoonitarne i biosigurnosne mjere za obezbjeđivanje zdravstvene zaštite životinja, praćenje epizootiološke situacije, monitoring rezidua, monitoring zoonoza, plan upotrebe sredstava i uslovi za sprovođenje mjera propisanih zakonom. Program predviđa i podršku farmerima za uklanjanje iz proizvodnje ili ubijanje životinja pozitivnih na dijagnostička ispitivanja, za one bolesti gdje je to zakonom propisano.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Veterinarske ambulante i veterinarske stanice, Specijalistička veterinarska laboratorija, poljoprivredna gazdinstva.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi Operativnog programa o zdravstvenoj zaštiti životinja u okviru Veterinarske uprave Crne Gore. Rezultati se verifikuju na bazi detaljnog godišnjeg izveštaja, koji se podnosi Ministarstvu.

h) Indikatori

Broj realizovanih programa po vrstama
Broj životinja za koje je isplaćena odšteta
Ukupan iznos podrške po programima

4 Socijalni transferi seoskom stanovništvu

4.1 Staračke naknade

a) Razlozi za implementaciju

U Crnoj Gori su brojna domaćinstva na selu čiji su se odrasli članovi bavili poljoprivredom kao glavnim zanimanjem, ali zbog specifičnosti socijalne politike nijesu bili u mogućnosti da ostvare pravo na redovnu penziju. Takođe, ta domaćinstava se i dalje bave poljoprivredom i tako održavaju u životu brojna udaljena sela koja su izložena pritisku smanjenja broja stanovnika ili čak potpunog pražnjenja.

Ministarstvo posebnim oblikom socijalne politike - staračkim naknadama, podržava nosioce poljoprivrednih gazdinstava. Staračke naknade se isplaćuju za muškarce preko 65 godina i žene preko 60 godina koji se bave poljoprivredom a nemaju nikakva primanja. Pored toga što na ovaj način određene grupe seoskog stanovništva dobijaju barem neku socijalnu podršku, istovremeno se utiče na smanjenje siromaštva u ruralnim sredinama.

Na području socijalne politike u poljoprivredi harmonizacija mjera sa EU nije potrebna. Zbog njenih pozitivnih učinaka u proteklom periodu, potrebno je nastaviti sa tom mjerom

b) Ciljevi:

- podizanje kvaliteta života na selu i stvaranje povoljnijih uslova za život;
- borba protiv siromaštva u ruralnim sredinama.

c) Opis mjere

Staračka nadoknada obezbjeđuje se za jednog člana domaćinstva (nosioca porodičnog poljoprivrednog gazdinstva) ukoliko živi na selu i bavi se poljoprivredom, a nema nikakva druga socijalna primanja. Pravo na naknadu mogu ostvariti muškarci stariji od 65 godina, a žene starije od 60 godina.

Povoljniji uslovi (veći iznos naknade) mogu se dati za korisnike prava koji žive u područjima sa ograničenim, odnosno manje povoljnim mogućnostima za bavljenje poljoprivredom.

Visina plaćanja po porodičnom gazdinstvu kao i detaljniji uslovi podrške određuju se godišnjom uredbom o sprovođenju mjera agrarne politike.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Nosioci poljoprivrednih gazdinstava, muškarci stariji od 65 godina, žene starije od 60 godina.

f) Finansijski izvori

Podrška se finansira iz nacionalnog budžeta.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi zahtjeva koje potencijalni korisnici predaju organima opštinske uprave, koja vrši provjeru podnesene dokumentacije i primanja po drugim osnovima (penzije, druge socijalne nadoknade). Dokumentacija se nakon provjere dostavlja Ministarstvu, koje na osnovu pozitivnih rješenja isplaćuje nadoknadu.

h) Indikatori

Broj korisnika
Ukupan iznos podrške

5 Tehnička i administrativna podrška implementaciji programa

a) Razlozi za implementaciju

Dinamičan proces reformi koji se odvija u crnogorskoj poljoprivredi, uključujući ispunjavanje već preuzetih brojnih međunarodnih obaveza, implementaciju NPI, sprovođenje agrarne politike u skladu sa Strategijom i mjerama koje definiše ovaj program, pored institucionalne, zahtijevaju i znatnu finansijsku podršku. Osnivanje institucija, uvođenje novina u svakodnevnu praksu, što je uslov za implementaciju niza mjera agrarne politike, nameće potrebu dodatnog osposobljavanja ljudskih resursa, prvenstveno kroz upoznavanje prakse i iskustava članica EU. Brojni su zadaci u oblasti harmonizacije zakonodavstva sa *Acquis communautaire* EU, a posebno u kvalitetnoj primjeni nove zakonske regulative. Brojni međunarodni projekti nameću dodatne finansijske obaveze Ministarstvu. Međunarodni integracioni procesi i sprovođenje reformi traže saradnju sa najširim krugom korisnika: asocijacije poljoprivrednika i drugih vidova organizovanja, socijalni partneri, lokalne akcione grupe i dr. Takođe, za uspjeh reformskih aktivnosti veoma je važna pravovremena i kvalitetna medijska prezentacija. Time se doprinosi podizanju demokratskih standarda, posebno u ruralnim sredinama. Stoga je potrebno u godišnjem agrobudžetu planirati sredstva za navedene namjene.

b) Ciljevi:

- jačanje institucionalne podrške za razvoj održive poljoprivrede,
- brže i efikasnije sprovođenje reformi i pridruživanja EU,
- uvođenje i primjena međunarodnih standarda, jačanje međunarodne saradnje i afirmacija Crne Gore i njenih potencijala,
- jačanje kadrovskih potencijala za bržu primjenu novih tehnologija i inovacija u poljoprivredi.
- podizanje svijesti o značaju poljoprivrede i njenog razvoja u skladu sa EU modelom,
- redovno i kvalitetno informisanje javnosti o mjerama agrarne politike i stepenu napretka u procesu EU integracija.

c) Opis mjere

Ova mjera sa višestrukom namjenom usmjerena je u podršku:

- sprovođenju obaveza u EU integracijama: Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, NPI i drugih preuzetih obaveza kroz funkcionisanje stalnih (Grupa za EU integracije Poljoprivreda i irbarstvo) ili povremenih radnih tijela i komisija, kao i za dodatne troškove harmonizacije zakonodavstva sa *Acquis* EU i dr.;
- učlanjivanju Crne Gore u međunarodne organizacije koje su od značaja za razvoj poljoprivrede,

- realizaciji međunarodnih projekata koji se realizuju u sektoru poljoprivrede,
- raznim formama organizovanja proizvođača u asocijacije ili druge vidove organizovanja,
- aktivnosti savjetodavnih tijela koja su predviđena novim zakonima (Zakon o poljoprivredi, Zakon o bezbjednosti hrane, Zakon o genetički modificovanim organizmima i sl.),
- jačanju administrativnih i institucionalnih kapaciteta kroz dodatnu obuku kadra, podršku kreativnih kadrova i modernizaciju postojeće i nabavku nove opreme,
- odnosu sa javnošću u sprovođenju agrarne politike i predstavljanju procesa pristupanja EU.

d) Vremenski okvir

2009-2013

e) Korisnici

Službe i organi Ministarstva, stručno savjetodavna tijela Ministarstva, *ad hoc* radne grupe i komisije, eksperti i grupe eksperata, nevladin sektor u poljoprivredi.

f) Finansijski izvori

Mjeru je moguće izvoditi iz nacionalnog budžeta i donatorskim sredstvima.

g) Okvir za implementaciju

Mjera se sprovodi na bazi javnog poziva, poziva po skraćenoj proceduri, odluka i rješenja Ministarstva.

h) Indikatori

Broj prijavljenih i odobrenih projekata i aktivnosti za podršku po pojedinim namjenama
Ukupan iznos podrške po pojedinim namjenama

III. Finansijski plan

1 Okvir plana

Finansijski plan Nacionalnog programa generalno slijedi finansijski plan iz Strategije, uz uvažavanje analize usklađenosti budžetskih izdvajanja za poljoprivredu u posljednjim godinama sa Strategijom, analize promjena u EU politici, stanja u STO pregovorima, kao i novih saznanja o mogućnosti korišćenja EU i drugih fondova.

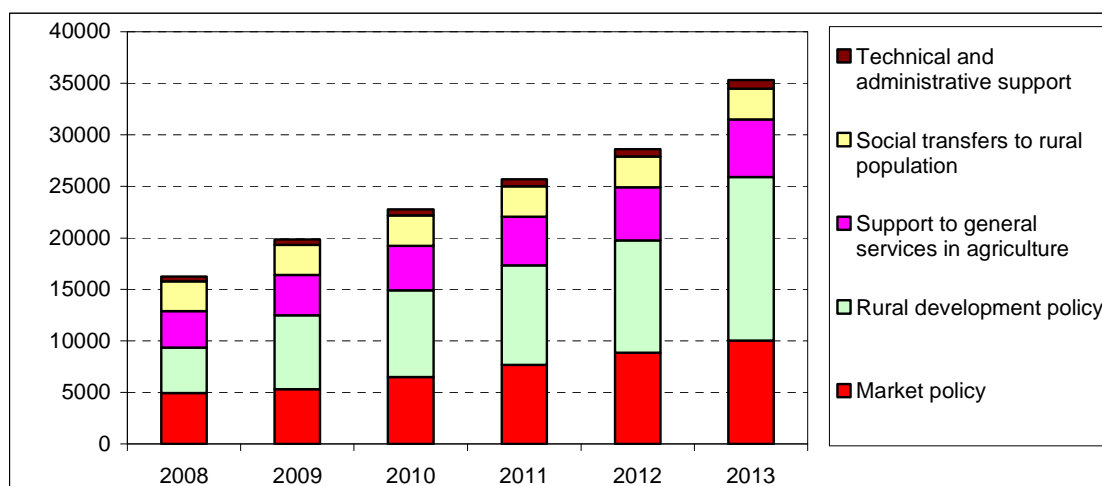
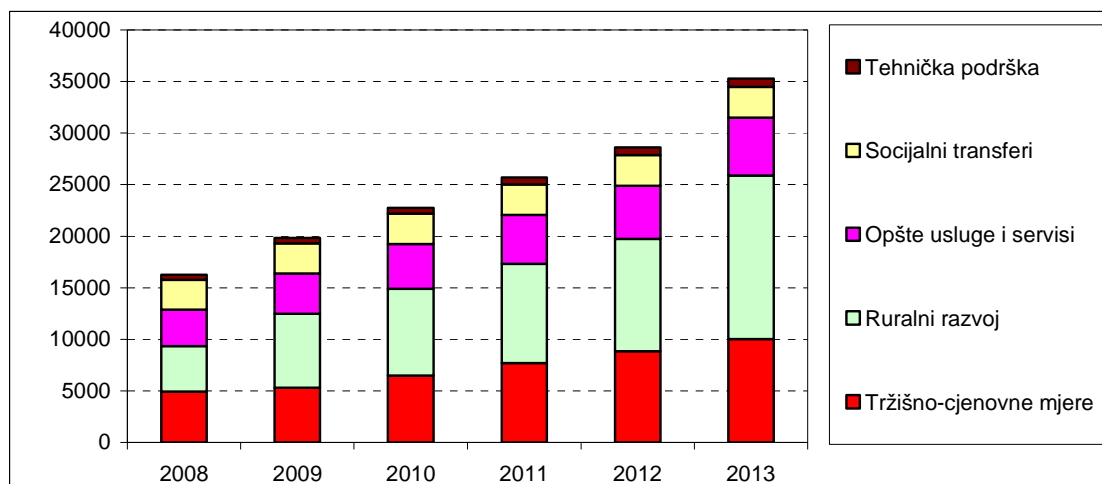
Detaljna procjena budžeta po pojedinim mjerama i pojedinim godinama urađena je uz pomoć simulacijskog modela izrađenog za potrebe budžetskog planiranja, koji se zasniva na kvantitativnim procjenama evolucije broja korisnika kroz programsko razdoblje i orijentacionih iznosa po jedinici za određenu godinu. Svi izračuni su u stalnim cijenama iz 2008.

Detaljno razrađen plan po mjerama svakako treba uzeti samo kao indikativne, odnosno orijentacione brojke, koje će se tokom sprovođenja programa morati prilagođavati aktuelnoj situaciji kako u pogledu odziva aplikacija tako i mogućnosti implementacije. Sa stanovišta konzistentnosti agrarne politike, važnije je da se u sprovođenju programa nastoje održati planirane proporcije sredstava po pojedinim stubovima podrške.

Indikativni finansijski plan treba uzeti kao osnovno polazište za planiranje tekućih budžetskih izdvajanja a prije svega kao osnovu za analizu realizacije programa. Detaljno praćenje realizacije i analiza uzroka za odstupanje od planiranih sredstava tog programa, jedan je od bitnih elemenata vođenja održive i konzistentne agrarne politike.

Finansijski plan koji sadrži i sredstva programa veterinarskih mjera i programa zdravstvene zaštite bilja jasno odražava suštinu programskog dokumenta. Izražena je intencija Programa ka jačanju politike ruralnog razvoja, kao i približavanje nivoa podrške visini podrške u EU.

Slika 8: Visina nacionalnih budžetskih izdvajanja za poljoprivredu (sa veterinom) po grupama mjera za 2008. godinu i finansijski plan 2009-2013 (000 eura)

U poređenju sa budžetskim izdvajanjima za poljoprivredu (sa veterinom) za 2008. godinu, nacionalna sredstva za izvođenje NP na kraju programskog razdoblja iskazuju povećanje za 2,2 puta, u tome sredstva za politiku ruralnog razvoja povećanje za više od 3,5 puta, sredstva za tržišno-cjenovnu politiku povećanje za dva puta, sredstva za opšte usluge i servise (sa veterinom) rast za oko 60%, a za tehničku i administrativnu podršku implementaciji rast za 70%. Manja rast (3%) planira se kod socijalnih transfera.

Različit rast nacionalnih sredstava, kao i različita zastupljenost drugih izvora po grupama mjera odražava se i u promjenama strukture budžetskih izdvajanja.

Tabela 4: Struktura budžetskih izdvajanja za poljoprivredu (sa veterinom) po grupama mjera za 2008. godinu i finasijski plan 2009-2013 (%)

Grupa mjera	2008	2009	2010	2011	2012	2013	09-13
Nacionalni budžet	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Mjere tržišno-cjenovne politike	30,5	26,8	28,5	29,9	30,9	28,4	29,0
Mjere politike ruralnog razvoja	27,0	36,2	37,0	37,6	38,0	45,0	39,3
Podrška opštim uslugama i servisima u poljoprivredi	21,8	19,7	19,0	18,5	18,1	15,8	18,0
Socijalni transferi seoskom stanovništvu	17,9	14,7	12,9	11,5	10,4	8,5	11,2

Tehnička i administrativna podrška implementaciji programa	2,9	2,6	2,6	2,6	2,5	2,3	2,5
Nacionalni budžet i drugi izvori ukupno		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Mjere tržišno-cjenovne politike		26,1	27,9	28,2	27,6	24,6	26,7
Mjere politike ruralnog razvoja		35,3	36,2	39,0	42,9	50,7	42,2
Podrška opštim uslugama i servisima u poljoprivredi		21,7	20,8	19,3	17,6	14,9	18,3
Socijalni transferi seoskom stanovništvu		14,4	12,6	10,9	9,3	7,4	10,3
Tehnička i administrativna podrška implementaciji programa		2,5	2,5	2,6	2,6	2,5	2,5

U programskom razdoblju 2009. do 2013. najveći dio nacionalnih kao i ukupnih sredstava planiran je za politiku ruralnog razvoja. Na kraju razdoblja za mjere te politike planirano je više od polovine svih sredstava. Udio sredstava za mjere tržišno-cjenovne politike ostaje u čitavom programskom razdoblju na sličnom nivou, a udio drugih programa, iako je planiran rast u apsolutnom iznosu, postepeno se smanjuje.

Unutar politike ruralnog razvoja najbrži rast planira se za drugu osovinu (mjere za održivo gazdovanje prirodnim resursima), a najveći dio sredstava planira se za mjere prve osovine, to je za mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede. Za lider projekte za sada se planiraju relativno mala sredstva prije svega kao priprema za tu vrstu projekata u narednom planskom razdoblju.

Tabela 5: Struktura budžeta za politiku ruralnog razvoja po osovinama za 2008. godinu i finasijski plan 2009-2013. (%)

Grupa mjera	2009	2010	2011	2012	2013	09-13
Nacionalni budžet i drugi izvori ukupno	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede	66,0	64,9	63,8	62,8	50,9	59,6
Mjere za održivo gazdovanje prirodnim resursima	9,3	12,1	12,9	12,5	28,1	17,4
Mjere za poboljšanje kvaliteta života i širenja ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	24,8	23,0	23,0	23,9	20,1	22,4
Lider projekti	0,0	0,0	0,4	0,8	0,9	0,6

2 Finansijski plan po mjerama

Tabela 6: Finansijski plan (sa veterinom) ukupno (000 eur)

Šifra	Vrste mjera	BUDŽET MINISTARSTVA					UKUPNO 2009-2013		
		2009	2010	2011	2012	2013	Ministarstvo	Drugi izvori	Ukupno
1	Mjere tržišno-cjenovne politike	5.307	6.489	7.672	8.854	10.036	38.358	0	38.358
1.1	Direktna plaćanja	4.472	5.499	6.525	7.552	8.578	32.625	0	32.625
1.2	Program unapređivanja pčelarstva	215	226	237	247	258	1.183	0	1.183
1.3	Mjere za stabilizaciju tržišta	620	765	910	1.055	1.200	4.550	0	4.550
2	Mjere politike ruralnog razvoja	7.181	8.409	9.644	10.887	15.863	51.983	8.640	60.623
2.1	Mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede	4.736	5.458	6.180	6.903	7.625	30.902	5.220	36.122
2.2	Mjere za održivo gazdovanje prirodnim resursima	665	1.016	1.366	1.717	5.800	10.563	0	10.563
2.3	Mjere za poboljšanje kvaliteta života i širenja ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima	1.780	1.935	2.090	2.245	2.400	10.450	3.150	13.600
2.4	Lider projekti	0	0	8	23	38	68	270	338
3	Podrška opštim uslugama i servisima u poljoprivredi	3.908	4.327	4.746	5.165	5.584	23.731	2.500	26.231
4	Socijalni transferi seoskom stanovništvu	2.920	2.940	2.960	2.980	3.000	14.800	0	14.800
5	Tehnička i administrativna podrška implementaciji programa	514	585	657	728	800	3.285	360	3.645
	UKUPNO NACIONALNI PROGRAM	19.830	22.751	25.679	28.614	35.283	132.156	11.500	143.656

Tabela 7: Finansijski plan za mjere tržišno-cjenovne politike (000 eur)

Šifra	Vrste mjera	2009	2010	2011	2012	2013	Ukupno 09-13
1.1	Direktna plaćanja						
1.1.1	Direktna podrška stočarskoj proizvodnji	2.472	3313	4153	4994	5.834	20.766
1.1.2	Podrška razvoju tržišne proizvodnje mlijeka	560	639	718	796	875	3.588
1.1.3	Podrška jačanju otkupne mreže mlijeka	550	488	425	363	300	2.125
1.1.4	Podrška za odkup i klanje goveda	92	105	118	131	144	590
1.1.5	Direktna podrška u biljnoj proizvodnji	598	755	911	1068	1.225	4.557
1.1.6	Podrška proizvodnji duvana	200	200	200	200	200	1.000
	Direktna plaćanja ukupno	4.472	5.499	6.525	7.552	8.578	32.625
1.2	Program unapređivanja pčelarstva	215	226	237	247	258	1.183
1.3	Mjere za stabilizaciju tržišta						
1.3.1	Program intervencija na tržištu	320	290	260	230	200	1.300
1.3.2	Upravljanje rizicima u poljoprivredi	300	475	650	825	1.000	3.250
	Mjere za stabilizaciju tržišta ukupno	620	765	910	1055	1.200	4.550
	Mjere tržišno-cjenovne politike ukupno	5.307	6.489	7.672	8.854	10.036	38.358

Tabela 8: Finansijski plan za mjere ruralnog razvoja (000 eur)

Šifra	Vrste mjera	BUDŽET MINISTARSTVA					UKUPNO 2009-2013		
		2009	2010	2011	2012	2013	Minist arstvo	Drugi izvori	Ukupno
2.1	Osovina 1: Mjere jačanja konkurentnosti poljoprivrede								
2.1.1	Investicije u poljoprivrednu opremu i mehanizaciju	600	725	850	975	1.100	4.250	2.700	6.950
2.1.2	Investicije u stočarske farme	720	783	846	909	972	4.230	0	4.230
2.1.3	Podizanje višegodišnjih zasada i izgradnja zaštićenih prostora	994	1117	1240	1362	1.485	6.198	0	6.198
2.1.4	Investicije vezane za zemljišnu politiku	340	361	383	404	425	1.913	0	1.913
2.1.5	Investicije u preradu animalnih proizvoda	795	954	1113	1272	1.431	5.565	2.520	8.085
2.1.6	Investicije za čuvanje, pakovanje i preradu biljnih proizvoda	700	805	910	1015	1.120	4.550	0	4.550
2.1.7	Investicije u preradu na porodičnim gazdinstvima	70	153	235	318	400	1.175	0	1.175
2.1.8	Organizacije proizvođača	165	182	198	215	231	990	0	990
2.1.9	Unapređivanje kvaliteta proizvoda	248	272	297	322	347	1.485	0	1.485
2.1.10	Promotivne i informativne aktivnosti	104	107	109	112	114	546	0	546
	Osovina 1 ukupno	4.736	5.458	6.180	6.903	7.625	30.902	5.220	36.122
2.2	Osovina 2: Mjere za održivo gazdovanje prirodnim resursima								
2.2.1	Područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivrednu proizvodnju (POM)	0	0	0	0	3.733	3.733	0	3.733
2.2.2	Očuvanje genetičkih resursa u poljoprivredi	100	195	290	385	480	1.450	0	1.450
2.2.3	Organska proizvodnja	165	281	396	512	627	1.980	0	1.980
2.2.4	Održivo korišćenje planinskih pašnjaka	400	540	680	820	960	3.400	0	3.400
	Osovina 2 ukupno	665	1.016	1.366	1.717	5.800	10.563	0	10.563
2.3	Osovina 3: Mjere za poboljšanje kvaliteta života i širenja ekonomskih aktivnosti u ruralnim područjima								
2.3.1	Diverzifikacija ekonomskih aktivnosti u ruralnim sredinama	80	185	290	395	500	1.450	0	1.450
2.3.2	Obnova i razvoj sela i izgradnja infrastrukture	1.700	1.750	1.800	1.850	1.900	9.000	3.150	12.150
	Osovina 3 ukupno	1.780	1.935	2.090	2.245	2.400	10.450	3.150	13.600
2.4	Osovina 4: Lider projekti	0	0	8	23	38	68	270	338
2	Mjere politike ruralnog razvoja ukupno	7.181	8.409	9.644	10.887	15.863	51.983	8.640	60.623

Tabela 9: *Finansijski plan za podršku opštim uslugama i servisima sa veterinom (000 eur)*

Šifra	Vrste mjera	BUDŽET MINISTARSTVA					UKUPNO 2009-2013		
		2009	2010	2011	2012	2013	Minist arstvo	Drugi izvori	Ukupno
3.1	Obrazovanje, istraživanja, razvoj i analize	300	355	410	465	520	2.050		
3.2	Program unapređivanja stočarstva	372	372	372	372	372	1.859		
3.3	Program stručnih poslova u stočarstvu	281	313	344	376	408	1.722		
3.4	Program stručnih poslova u biljnoj proizvodnji	223	248	273	298	323	1.363		
3.5	Savjetodavni poslovi	372	414	456	498	540	2.281		
3.6	Program mjera kontrole kvaliteta	82	91	100	110	119	502		
3.7	Program mjera zdravstvene zaštite bilja	287	320	352	384	417	1.760		
3.8	Program veterinarskih mjera	1.991	2.215	2.439	2.663	2.887	12.195		
	Podrška opštim uslugama i servisima u poljoprivredi ukupno	3.908	4.327	4.746	5.165	5.584	23.731	2.500	26.231

Tabela 10: *Finansijski plan socijalnih transfera seoskom stanovništvu (000 eur)*

		BUDŽET MINISTARSTVA					Ukupno 09-13
		2009	2010	2011	2012	2013	
4	Socijalni transferi seoskom stanovništvu	2.920	2940	2960	2980	3.000	14.800

Tabela 11: *Finansijski plan za tehničku i administrativnu podršku implementaciji programa (000 eur)*

		BUDŽET MINISTARSTVA					UKUPNO 2009-2013		
		2009	2010	2011	2012	2013	Minist arstvo	Drugi izvori	Ukupno
5	Tehnička i administrativna podrška implementaciji programa	514	585	657	728	800	3.285	360	3.645

IV. Implementacija Programa

Za izvođenje Programa odgovorno je Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede. Ministarstvo će do završetka programskog perioda ispuniti sve uslove u administrativnom, materijalnom i suštinskom smislu da Program bude izvođen u najvećoj mogućoj mjeri po kriterijumima Evropske unije. Krajnji je cilj efektivna integracija i izvođenje politike slične CAP-u do pristupa, a CAP-a sa svim pravima i odgovornostima poslije pristupa.

Temelji implementacije su:

- reorganizacija unutrašnjih struktura Ministarstva;
- formiranje Agencije za plaćanje;
- izgradnja potrebnih informacionih i administrativnih sistema;
- uvođenje monitoringa i evaluacije izvođenja Programa.

U daljem tekstu prikazuju se temeljni principi i neka dosadašnja rješenja koja ukazuju na stepen potrebnih promjena i način implementacije. Prijedlog rješenja ne prejudicira buduće projekte koji su u nadležnosti Ministarstva.

Reorganizacija i kadrovsko jačanje Ministarstva

Nacionalni program i izvođenje IPARD pretpristupne podrške neminovno zahtijevaju reorganizaciju Ministarstva i njegovog kadrovskog jačanja, uz jačanje saradnje sa institucijama koje implementiraju pojedine segmente agrarne politike. Detaljni planovi reorganizacije su još u toku i predmet su drugih projekata, zato se ovdje ne razrađuju detaljno.

Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede će i dalje imati višestruku ulogu u sektoru poljoprivrede: predlagati sistemski rješenja, utvrđivati agrarnu politiku i preduzimati mjere za njeno sprovođenje, predlagati Vladi obim podsticajnih mjera za poljoprivredu i ruralni razvoj (agrobudžet) i niz drugih dokumenata, propisa i akata koji su neophodni za skladno funkcionisanje poljoprivrednog sektora. U programskom periodu i do pristupa EU, Ministarstvo će preuzeti sve kompetencije vezane za sprovođenje CAP-a poslije pristupa.

Implementacija Strategije i njenog operativnog Nacionalnog programa, Nacionalnog programa integracije (NPI), brojnih zakona koji su doneseni u posljednje vrijeme, preuzetih međunarodnih obaveza u okviru SSP sa EU, već preuzetih obaveza na putu učlanjivanja u STO, sve brojnijih obaveza po osnovu članstva u međunarodnim organizacijama (FAO, Međunarodna organizacija za zdravlje životinja, Međunarodna organizacija za vino, i dr.), kao i brojnih međunarodnih projekata, pred Ministarstvo stavlja višestruko uvećane obaveze.

Sadašnja organizaciona struktura Ministarstva, koju čine 3 sektora (Sektor poljoprivrede, Sektor šumarstva i lovstva i Sektor vodoprivrede) te Odjeljenje za ekonomske poslove, Služba opštih poslova i jedan broj referata, ne može efikasno odgovoriti svim obavezama. Stoga će biti izvedena reorganizacija i kadrovsko jačanje Ministarstva u skladu sa planom koji je dat u NPI.

Pitanje reorganizacije posebno je aktuelno u Sektoru poljoprivrede. Taj sektor će se transformisati i u njemu će se povećati broj zaposlenih.

Određeni koraci u tom pravcu već su učinjeni, prvo formiranjem Veterinarske uprave, osnivanjem novih jedinica i referata u Sektoru poljoprivrede, a nedavno i formiranjem Fitosanitarne uprave.

Reorganizacija Ministarstva će ići u pravcu izmjene organizacionih jedinica u skladu sa osnovnim funkcijama Ministarstva, uz formiranje odjeljenja: za tržišno-cjenovnu politiku, za ruralni razvoj, za bezbjednost hrane, za implementaciju mjera, za informacionu podršku i kontrolu. Stvorena će biti i jedinica za izradu ekonomskih analiza u poljoprivredi, agrarnu politiku i praćenje efekata mjera tekuće agrarne politike.

Za izvođenje NP Ministarstvo će biti kadrovski ojačano. Modernizovanje rada Ministarstva biće sprovedeno kroz: program redovne obuke zaposlenih, uvođenje poznavanje stranih jezika i informatičku pismenost kao minimalnih kriterijuma za prijem novih saradnika, uvođenje modernih tehnika upravljanja, uvođenje sistema praćenja rezultata rada.

Ministarstvo će jačati i razvijati partnerstvo sa subjektima na lokalnom nivou, socijalnim partnerima, predstavnicima nevladinih organizacija i civilnog društva, a u sprovođenju IPARD i sa autoritetima EU.

Formiranje Agencije za plaćanja

Novim Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju predloženo je osnivanje agencije za plaćanja. Osnivanje i akreditacija agencije je uslov za korišćenje IPARD podrške, kao i za izvođenje CAP politike poslije pristupa. Paralelno će se razvijati i njeni kapaciteti za implementaciju nacionalnih mjera, pogotovo direktnih plaćanja iz nacionalnog budžeta. Posebno je važno za Crnu Goru, kao malu zemlju sa ograničenim administrativnim kapacitetima da se sve mjere, kako nacionalne tako i donorske izvode preko agencije, jer će se time racionalno koristiti raspoloživi ljudski resursi.

Agencija će obavljati sljedeće poslove i zadatke: sprovoditi podsticajne mjere agrarne politike; sprovoditi programe međunarodne podrške poljoprivredi i ruralnom razvoju; izvršavati mjere administrativne kontrole i unutrašnje revizije; uspostavljati i sprovoditi integralni administrativni i kontrolni sistem.

Funkcije i odgovornosti agencije u sprovođenju politike ruralnog razvoja su: raspisivanje javnog oglasa za apliciranje za podršku i definisanje uslova za podobnost projekata, provjera aplikacija, sprovođenje ugovorenih obaveza između agencije i krajnjih korisnika, kontrola sprovođenja na licu mjesta, praćenje aktivnosti na realizaciji projekata i td.

Detaljan plan formiranja agencije za plaćanja, sa svim neophodnim elementima za njeno uspostavljanje i funkcionisanje, dat je u Projektnom zadatku: Podrška uspostavljanju sistema programiranja i implementacije IPARD podrške, koji je pripremljen kao jedna od komponenti projekta Unapređivanje i programiranje ruralnog razvoja u Crnoj Gori, finansiranog od strane Evropske komisije. Prema tom planu, u 2009. godini minimalno će se zaposliti 15 saradnika, a u 2011. taj broj će se povećati na 34 zaposlena.

Informaciona podrška sprovođenju NP

Jedan od bitnih uslova za implementaciju agrarne politike, a posebno direktnih plaćanja farmerima, jeste postojanje dobre informatičke podrške. Crna Gora će u tom programskom periodu postepeno izgraditi potrebnu informacionu podršku, koja će u najvećoj mogućoj mjeri biti usklađena sa zahtjevima EU. Za podršku izvođenju direktnih plaćanja prvog i drugog stupa CAP-a u EU služi Integrisani administrativni i kontrolni sistem (IACS) čiji je cilj da olakša i unaprijedi sistem plaćanja farmerima, uključujući i provjeru ispravnosti tih plaćanja. Crna Gora će izgraditi IACS, u koji ulaze:

- kompjuterizovana baza podataka;
- grafički i alfa-numerički sistem za identifikaciju poljoprivrednih parcela;
- sistem za identifikaciju i registraciju aplikacija za podršku;
- integrisani kontrolni sistem;
- identifikacija životinja i sistem za prijavljivanje;
- relevantna registracija poljoprivrednih domaćinstava, zemljišta i životinja.

Za uspostavljanje IACS potrebno je ispunjavanje određenih preduslova koji su vremenski uslovljeni. Planirani popis poljoprivrednih resursa u 2009. biće prvi korak u tom pravcu i osnov za formiranje neophodnih registara i baza podataka, koji će se uspostavljati postepeno uz izvođenje pojedinih mjera tog programa. Koristiće se i razvijati postojeće baze podataka i registri, jer će se tako kvalitetnije moći implementirati i kontrolisati mjere agrarne politike.

Sistem monitoringa i ocjena efekata implementacije

Da bi se agrarna politika sprovodila efikasno i u skladu sa principima EU, a posebno politika ruralnog razvoja kao njena najzahtjevnija komponenta, postepeno će se uspostaviti harmonizovan sistem implementacije, kontrole i monitoringa. Bitno će tu biti iskustvo pri izvođenju pretpristupne podrške IPARD.

Za upravljanje i kontrolu implementacije IPARD-a potrebna su tri subjekta: Upravljačko tijelo, akreditovana agencija za plaćanja i tijelo za certifikaciju. Imajući u vidu praksu drugih zemalja, za crnogorske uslove je primjereno da prva dva tijela budu u okviru Ministarstva poljoprivrede, a posljednje u Ministarstvu finansija.

U sprovođenju mjera politike ruralnog razvoja programski dokumenti (Strategija, NP, a kasnije i IPARD plan) biće predstavljeni javnosti na kvalitetan način i sve druge potrebne informacije će biti dostupne svim potencijalnim korisnicima. Ministarstvo će informisati potencijalne korisnike o pravilima i procedurama za ostvarivanje prava na podršku, što će biti predmet uredbe o sprovođenju mjera agrarne politike na godišnjem nivou (Agrobudžet).

Kada je monitoring IPARD plana u pitanju, formiraće se Odbor za monitoring, kojem će predsjedavati rukovodilac Upravljačkog tijela. Uloga Odbora biće da prati implementaciju kriterijuma za selekciju programa, periodično prati ostvareni napredak u ostvarivanju ciljeva programa, po potrebi predlaže Upravljačkom tijelu izmjene ili korekcije IPARD plana, razmatra i odobrava godišnji izvještaj o napretku.

Agencija za plaćanja, po njenom formiranju u 2009/2010, obavljaće kontrolu regularnosti sprovođenja mjera agrarne politike na licu mjesta, a do tada će taj posao obavljati nadležne službe Ministarstva.

Za sve korisnike podsticajne politike uspostaviće se jasan sistem kaznenih mjera za slučajeve neregularnosti, u skladu sa Zakonom o poljoprivredi i ruralnom razvoju.

Za izvođenje programa Ministarstvo će izgraditi zajednički okvir za monitoring i ocjenu efekata agrarne politike. Od 2009. radiće se godišnji izvještaj o sprovođenju Programa.

Godišnji izvještaj sadrži: stanje u poljoprivredi i ruralnom razvoju, godišnju implementaciju mjera, suštinsku i finansijsku realizaciju NP, kao i napredak postignut u pogledu postavljenih ciljeva na bazi indikatora outputa i rezultata implementacije finansijskog aspekta Programa. Indikatori su u poglavlju II navedeni za svaku mjeru pojedinačno.

Sprovođenje tekuće ocjene podrazumijeva ispunjavanje nekoliko zadataka sa ciljem kontinuiranog monitoringa implementacije Programa. Rezultati takve ocjene koriste se za unapređivanje implementacije i za analizu prijedloga za suštinsku izmjenu pojedinih dijelova Programa. Pregled aktivnosti na izvođenju tekuće ocjene treba da se uključi u godišnji izvještaj o napretku.

Za IPARD plan izvodiće se i evaluacija po propisima EU. Elementi evaluacije biće upotrijebljeni i u monitoringu NP.

Implementacija Programa u prelaznom razdoblju

Strategija je ukazala na složenost, zahtjevnost i obim obaveza koje se nalaze pred administracijom, posebno u pretpristupnom periodu kada je potrebno uspostavljati nove institucionalne forme za podršku razvoju poljoprivrede i sprovođenju agrarne politike. Realizacija aktivnosti, zakonodavnih propisa, te programa koji su planirani Strategijom i Nacionalnim programom integracija bitna je i za sprovođenje mjera ovog Programa. U prelaznom razdoblju, dok se ne formira planirana implementacijska infrastruktura, osnovne funkcije implementacije NP će imati prije svega Ministarstvo, a glavni operativni dokument implementacije će biti godišnja Uredba o sprovođenju mjera agrarne politike. Uredba treba da u prvom razdoblju donese sve bitne elemente implementacije kao što su uslovi i oblik aplikacija, način plaćanja itd. Uz to, za neke od mjera prije njihovog uvođenja treba sprovesti još dodatne aktivnosti. Lista specifičnih aktivnosti za sprovođenje Programa data je u tabeli 11.

Tabela 12: Lista projekata i aktivnosti po mjerama koji su vezani za izvođenje NP

Naziv projekta / aktivnosti	Rok	Mjera na koju se odnosi	Odgovorna institucija
Uredba o sprovođenju mjera agrarne politike	svake god.	sve	MPŠV
Analiza troškova otkupa mlijeka i kriterijumi za određivanje podrške mljekarama	2009	1.1.3	MPŠV
Kriterijumi za učešće u finansiranju troškova otkupa i klanja stoke	2009	1.1.4.	MPŠV, Veterinarska uprava
Prevođenje podrške po jed. proizvoda (kg osušenog duvana) na podršku po ha za duvan	2010	1.1.6	MPŠV
Pravilnik o nadoknadi šteta u poljoprivredi	2008	1.3.2	MPŠV
Kriterijumi veličine poduzeća	2008	2.1.5; 2.1.6	MPŠV
Kriterijumi za određivanje visine podrške za uključivanje proizvođača u šeme kvaliteta	2009	2.1.9	MPŠV
Klasifikacija područja sa ograničenim mogućnostima za poljoprivredu i kriterijumi za određivanje visine podrške	2010	2.2.1	MPŠV
Kriterijumi za određivanje visine podrške za održavanje genetičkih resursa	2009	2.2.2	MPŠV
Program razvoja organske poljoprivrede i kriterijumi za određivanje visine podrške	2009	2.2.3	MPŠV
Kriterijumi za određivanje visine podrške korišćenju planinskih pašnjaka	2009	2.2.4	MPŠV
Kriterijumi za klasifikaciju ruralnih područja	2009	2.3.1	MPŠV
Analiza stanja i program agro-ekoloških mjera za unapređenje i održivo korišćenje prirodnih resursa	2012	2	MPŠV
Kodeks dobre poljoprivredne prakse	2010	sve	MPŠV, Biotehnički fakultet
Godišnji Program rada Službe za selekciju stoke	2008 i dalje	3.2; 3.3; 3.5	Biotehnički fakultet – Služba za selekciju
Godišnji Program rada Savjetodavne službe u biljnoj proizvodnji	2008 i dalje	3.5	Biotehnički fakultet – Savjet. služba
Godišnji Program razvoja pčelarstva	2008 i dalje	1.2	MPŠV
Operativni program zdravstvene zaštite životinja	2008 i dalje	3.8	Veterinarska uprava
Program mjera zdravstvene zaštite bilja	2008 i dalje	3.7	Fitosanitarna uprava
Zajednički okvir za monitoring i ocjenu efekata agrarne politike	2009	sve	MPŠV
Godišnji izvještaji o implementaciji NP	2010 i dalje	sve	MPŠV
Srednjoročna ocjena efekata agrarne politike	2011	sve	MPŠV